Wm. N. Walker

[illegible] N.Y.

CÆSAR'S

COMMENTARIES

ON THE

GALLIC WAR.

EDITED BY

F P. LEVERETT.

GALLIA ULTERIOR
vel TRANSALPINA
sive
GALLIÆ,
ad
CAII JULII CÆSARIS Commentarios
accommodata.
Auctor J.F. BARBIÉ DU BOCAGE.
1818.
J.D. BARBIÉ DU BOCAGE Direxit.
BRITANNIA
OCEANUS
CANTIUM
MORINI
ATREBATES
AMBIANI
BELLOVACI
VEROMANDUI
ADUATICI
CONDRUSI
EBURONES
MENAPII
UBII
SICAMBRI
BATAVI
USIPETES et TENCHTHERI
CHERUSCI
REMI
SUESSIONES
MEDIOMATRICI
TREVERI
NEMETES
TRIBOCCI
VANGIONES
PARISII
SENONES
LINGONES
CARNUTES
CALETI vel CALETES
VELOCASSES
LEXOVII
AULERCI EBUROVICES
ESSUI
LEMOVICES
ARMORICÆ CIVITATES
RHEDONES
VENETI
NANNETES
ANDES
TURONI
AULERCI CENOMANI
PICTONES
BITURIGES
SEQUANI
HELVETII
RAURACI
BOII
ÆDUI
LEMOVICES
SANTONI vel SANTONES
PETROCORII
ARVERNI
CADURCI
RUTENI
GABALI
VELLAVI
HELVII
ALLOBROGES
CENTRONES
GALLIA CISALPINA vel CITERIOR, TOGATA, sive CITERIOR PROVINCIA
PROVINCIA NOSTRA
GALLIA PROVINCIA
VOLCÆ TECTOSAGES
VOLCÆ ARECOMICI
AQUITANIA
AQUITANI
TARBELLI
CANTABRI
HISPANIA
MARE NOSTRUM
MASSILIA
NARBO
Arelate
Tolosa
Vesontio
Bibracte
Gergovia
Lutetia
Genava

CAII JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

AD CODICES PARISINOS RECENSITI A N. L. ACHAINTRE ET N. E. LEMAIRE.

ACCESSERUNT

NOTULÆ ANGLICÆ,

ATQUE

INDEX HISTORICUS ET GEOGRAPHICUS.

CURAVIT

F. P. LEVERETT.

BOSTONIÆ:

HILLIARD, GRAY ET SOC.

1836.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

I. Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum linguâ Celtæ, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quòd a cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt, minimèque ad eos mercatores sæpè commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt, quòd ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septentriones, et orientem solem. Aquitania a Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis et septentriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messalâ et M. Pisone Coss., regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hòc faciliùs eis persuasit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur: unâ ex parte flumine Rheno, latissimo

atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; alterâ ex parte monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertiâ, lacu Lemanno, et flumine Rhodano, qui Provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minùs latè vagarentur, et minùs facilè finitimis bellum inferre possent: quâ de causâ homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satìs esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is, ubi legationem ad civitates suscepit, in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quòd ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimùm Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hâc oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant, et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt: damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ causæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit, et omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eòdem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, unà cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix quâ singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per Provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quòd Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in Populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio, Coss.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab Urbe proficisci; et, quàm maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit: Provinciæ toti quàm maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Galliâ ulteriore legio una): pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis; cujus legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, 'Sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.' Cæsar, quòd memoriâ tenebat L. Cassium consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, datâ

facultate per Provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuriâ et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, ' Diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.'

VIII. Interea eâ legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provinciâ convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem murum, in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quò faciliùs, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, ' Se more et exemplo Populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.' Helvetii, eâ spe dejecti, navibus junctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum suâ sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut, eo deprecatore, a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimùm poterat, et Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat, et quàm plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque utì inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuriâ transeant.

X. Cæsari renunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonûm fines facere, qui non longè a Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat, magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et, quâ proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his

quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris Provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris Provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ‘Ita se omni tempore de Populo Romano meritos esse, ut, penè in conspectu exercitûs nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.’ Eodem tempore quo Ædui, Ambarri quoque, necessarii et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hostium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus, Cæsar non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugæ sese mandârunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exîsset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem Populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quòd ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum traducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt : cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit : 'Si pacem Populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset atque esse voluisset : sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi Populi Romani et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improvisò unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transîssent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret : se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magìs virtute, quàm dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate Populi Romani et internecione excercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.'

XIV. His Cæsar ita respondit : 'Eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâssent, memoriâ teneret ; atque eo graviùs ferre, quo minùs merito Populi Romani accidisset : qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere ; sed eo deceptum, quòd neque commissum a se intelligeret, quare timeret ; neque sine causâ timendum putaret. Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quòd eo invito, iter per Provinciam per vim tentâssent ; quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobrogas vexâssent, memoriam deponere posset ? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur, quòdque tam diù se impune tulisse injurias admirarentur, eòdem pertinere : consuêsse enim Deos immortales, quo graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, utì ea, quæ polliceantur, facturos intelligat ; et si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint ; item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit : 'Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, utì obsides accipere, non dare, consuêrint : ejus rei Populum Romanum esse testem.'

XV. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex

eo loco movent : idem facit Cæsar ; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt : et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat, ac satìs habebat in præsentiâ hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, utì inter novissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare : nam propter frigora, quòd Gallia sub septentrionibus, ut antè dictum posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satìs magna copia suppetebat : eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui ; conferri, comportari, adesse, dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus et vitæ necisque in suos habet potestatem), graviter eos accusat, quòd, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur : præsertim quum, magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum susceperit ; multò etiam graviùs, quòd sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit : ‘ Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat ; qui privati plùs possint, quàm ipsi magistratus. Hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre satius esse ; neque dubitare debere, quin, si Helvetios superaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem sint ereplturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari ; hos a se coërceri non posse : quin etiam,

quòd necessariò rem Cæsari enunciârit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quàm diù potuerit, tacuisse.'

XVIII. Cæsar hâc oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberiùs atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit; reperit esse vera: 'Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidumque rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere, propterea quòd, illo licente, contrà liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparâsse: magnum numerum equitatûs suo sumptu semper alere et circum se habere: neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse: atque hujus potentiæ causâ matrem in Biturigibus homini illîc nobilissimo ac potentissimo collocâsse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocâsse: favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem et Romanos, quòd eorum adventu potentia ejus deminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio Populi Romani non modò de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare.' Reperiebat etiam in quærendo Cæsar 'quòd prælium equestre adversum paucis antè diebus esset factum, initium ejus fugæ factum a Dumnorige atque ejus equitibus (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat), eorum fugâ reliquum esse equitatum perterritum.'

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curâsset, quòd ea omnia, non modò injussu suò et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd a magistratu Æduorum accusaretur: satìs esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris summum in Populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se

vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ, ipso præsente, in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi vel ipse de eo, causâ cognitâ, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lachrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, 'Ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera; nec quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere, propterea quòd, quum ipse gratiâ plurimùm domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimùm propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quòd si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum, non suâ voluntate factum: quâ ex re futurum, utì totius Galliæ animi a se averterentur.' Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prêndit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, utì et Reipublicæ injuriam et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum, legatum pro prætore, cum duabus legionibus et his ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Primâ luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longiùs mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis

comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset: Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, quòd omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, et quòd a Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non ampliùs millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quòd timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eò magìs, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commovissent; sive eò, quòd re frumentariâ intercludi posse confiderent; commutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, utì supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, et omnia auxilia collocaret: ac totum montem hominibus compleri, et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi, confertissimâ acie rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primùm suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. Eâ disjectâ, gladiis destrictis in eos impetum fecerunt.

Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satìs commodè pugnare poterant; multi ut, diù jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenîre: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa bipartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita ancipiti prœlio diù atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetus sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab horâ septimâ ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quòd pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diù quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum CXXX superfuerunt, eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto pervenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas literas nunciosque misit, ne eos frumento, neve aliâ re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti flentes pacem petîssent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis,

supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar resciit, quorum per fines ierant, his, utì conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quòd, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quòd egregiâ virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ et ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exîsset eorum, qui arma ferre possent: et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: 'Intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis Populi Romani, ab iis pœnas bello repetîsset, tamen eam rem non minùs ex usu terræ Galliæ quàm Populi Romani accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, utì toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportunissimum ac fructuosissimum judicâssent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.' Petierunt, 'Utì sibi concilium totius Galliæ in

diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent.' Eâ re permissâ, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui antè fuerant ad Cæsarem, reverterunt, petieruntque, utì sibi secretò in occulto de suâ omniumque salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: 'Non minùs se id contendere et laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quàm utì ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.' Locutus est pro his Divitiacus Æduus: 'Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, utì ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum transîsse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamâssent, traductos plures: nunc esse in Galliâ ad C et XX millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus præliis calamitatibusque fractos, qui et suâ virtute et Populi Romani hospitio atque amicitiâ plurimùm antè in Galliâ potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a Populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quominùs perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quòd solus neque jurejurando neque obsidibus teneretur. Sed pejùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis, accidisse, propterea quòd Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet; propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, utì omnes ex Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum

cum Germanorum agro; neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit ad Magetobriam, superbè et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi si quid in Cæsare Populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem vel auctoritate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine Populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum traducatur; Galliamque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defendere.'

XXXII. Hâc oratione ab Divitiaco habitâ, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei causa quæ esset miratus ex ipsis quæsiit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Æduus respondit: ' Hòc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, præ reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coràm adesset, horrerent: propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.'

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, ' Sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.' Hâc oratione habitâ, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret; in primis, quòd Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio Populi Romani, turpissimum sibi et Reipublicæ esse arbitra-

batur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, Populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupâssent, ut antè Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos a Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, utì aliquem locum medium utriusque colloquio diceret: velle sese de Republicâ et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: 'Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum sine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino Populo Romano negotii esset.'

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: 'Quoniam, tanto suo Populique Romani beneficio affectus, quum in consulatu suo rex atque amicus a Senatu appellatus esset, hanc sibi Populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primùm, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Æduos injuriâ lacesseret, neve his sociisve eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi Populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam, M. Messalâ, M. Pisone, Coss., Senatus censuisset, utì, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos Populi Romani defenderet, sese Æduorum injurias non neglecturum.'

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: 'Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item Populum Romanum victis non ad alterius

præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuêsse. Si ipse Populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere sese a Populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis injuriâ bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longè iis fraternum nomen Populi Romani abfuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine suâ pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subîssent, virtute possent.

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et legati ab Æduis et a Treviris veniebant: Ædui questum, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar, vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque re frumentariâ, quàm celerrimè potuit, comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere præcavendum sibi Cæsar existimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit, occupatoque oppido ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatûsque causâ moratur, ex percunctatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primùm ortus est a tribunis militum ac præfectis reliquisque, qui ex Urbe, amicitiæ causâ, Cæsarem secuti, non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, aliâ causâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicerent, petebant, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lachrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quæ intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam ut satìs commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, quum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: ‘Primùm, quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissimè Populi Romani amicitiam appetîsse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, eum neque suam, neque Populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd si furore atque amentiâ impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentiâ desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoriâ, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italiâ, servili tumultu, quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis

2*

accepissent, sublevarent. Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quòd, quos aliquandiu inermos sine causâ timuissent, hos postea armatos ac victores superâssent. Denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solùm in suis, sed etiam in illorum finibus, plerùmque superârint, qui tamen pares esse nostro exercitu non potuerint. Si quos adversum prælium, et fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugnâ et dispersos subitò adortum, magìs ratione et consilio, quàm virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hâc ne ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris desperare, aut præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare; jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se eâ re commoveri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, malè re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse conjunctam. Suam innocentiam perpetuâ vitâ, felicitatem Helvetiorum bello, esse perspectam. Itaque se, quòd in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; et proximâ nocte de quartâ vigiliâ castra moturum, ut quàm primùm intelligere posset, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum solâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; sibique eam prætoriam cohortem futuram.' Huic legioni Cæsar et indulserat præcipuè, et propter virtutem confidebat maximè.

XLI. Hâc oratione habitâ, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est; princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæsari satisfacerent: 'Se neque unquam dubitâsse neque timuisse, neque de summâ belli suum judicium, sed imperatoris esse, existimavisse.' Eorum satisfactione acceptâ, et itinere exquisito per Divitiacum, quòd ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium

ampliùs quinquaginta circuitu, locis apertis, exercitum duceret, de quartâ vigiliâ, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris millibus passuum quatuor et viginti abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: 'Quod antea de colloquio postulâsset, id per se fieri licere, quoniam propiùs accessisset; seque id sine periculo facere posse existimare.' Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâsset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis Populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, utì pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citròque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, 'Ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum.' Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ causâ, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eò legionarios milites legionis decimæ, cui quàm maximè confidebat, imponere, ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit: 'Plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem ei facere; pollicitum, se in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.'

XLIII. Planities erat magna, et in eâ tumulus terrenus satìs grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est, Cæsar, initio orationis, sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit; 'Quòd rex appellatus esset a Senatu, quòd amicus, quòd munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et pro magnis hominum officiis consuêsse tribui' docebat: 'illum, quum neque aditum neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate suâ ac Senatûs ea præmia consecutum.' Docebat etiam, 'Quàm veteres quàmque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties,

quàmque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetîssent: Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore auctiores velit esse: quod verò ad amicitiam Populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati posset?' Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; 'Ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pateretur.'

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit: 'Transîsse Rhenum sese non suâ sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magnâ spe magnisque præmiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Galliâ, ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consuêrint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno prælio fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si pace uti velint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam Populi Romani sibi ornamento et præsidio, non detrimento esse oportere: idque se eâ spe petîsse. Si per Populum Romanum stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur, non minùs libenter sese recusaturum Populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causâ facere; ejus rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus, non venerit, et quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se priùs in Galliam venisse, quàm Populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum Populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret: sic item nos esse iniquos, quòd in suo jure se interpellaremus. Quòd fratres a Senatu Æduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio Populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulatâ

Cæsarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi causâ habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque Populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si decessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum; et, quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.'

XLV. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare 'negotio desistere non posset, et neque suam neque Populi Romani consuetudinem pati, utì optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm Populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus Populus Romanus ignovisset; neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, Populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.'

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumulum accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset, impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium ut diremisset, multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitu injectum est.

XLVII. Biduo pòst Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit, 'Velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.' Colloquendi Cæsari causa visa non est; et eò magìs, quòd pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese

magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute et humanitate adolescentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur, et quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, conclamavit: 'Quid ad se venirent? An speculandi causâ?' Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum sex a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, utì frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi; quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant. Cum his in præliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderat, circumsistebant: si quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris se tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, utì dictum est, aberat. Eò circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent et munitione prohiberent. Nihilo seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Mu-

nitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo, Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit; paulùmque a majoribus progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit: acriter utrinque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiæ eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrùm prælium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere: 'Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam prælio contendissent.'

LI. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satìs esse visum est, reliquit; omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quòd minùs multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis, Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos; omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos et quæstorem præfecit, utì eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animum adverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est: at Germani, celeriter ex consuetudine suâ phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens,

qui equitatu præerat, quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est ; atque omnes hostes terga verterunt, neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt, aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit : reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat ; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, a fratre missam : utræque in eâ fugâ perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit ; quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat ; neque ejus calamitate de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur : sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt : quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulò, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit : hybernis Labienum præposuit : ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

DE BELLO GALLICO

LIBER II.

I. Quum esset Cæsar in citeriore Galliâ in hybernis, ita utì suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra Populum Romanum conjurare, obsidesque inter se dare: conjurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ versari noluerant, ita Populi Romani exercitum hyemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ a potentioribus atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur, qui minùs facilè eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Galliâ novas conscripsit; et initâ æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit; dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, utì ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant; seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentariâ provisâ, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improviso, celeriùsque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent, 'Se suaque omnia in fidem atque in potestatem Populi Romani permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra Populum Romanum omnino conjurâsse: paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere, et frumento cæterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumque esse

eorum omnium furorem, ut, ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure et eisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.'

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quòd propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimùm inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero electa millia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totiùs Galliæ potentissimum, qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletos X millia: Velocasses et Veromanduos totidem: Aduatucos XIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar, Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere Reipublicæ communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum

locum coactas ad se venire vidit, neque jam longè abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et post eum quæ essent tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit; et in alterâ parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossâque duodeviginti pedum munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est hæc. Ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine factâ, portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facilè fiebat: nam, quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summâ nobilitate et gratiâ inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex his, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, 'Nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.'

VII. Eò de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit: quorum adventu et Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi accessit, et hostibus eâdem de causâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paulisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt; et ab millibus passuum minùs II castra posuerunt: quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, ampliùs millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primò, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, sollicitationibus periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo; (quòd is collis, ubi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantum

adversùs in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utrâque parte lateris dejectus habebat, et frontem leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat) ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD; et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quòd tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut, si quâ opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; si minùs potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. Cæsar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos, interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo, spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causâ viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit, concilio convocato, constituerunt, optimum esse domum suam quemque reverti; ut, quorum in fines primùm Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent; et potiùs in suis, quàm in alienis finibus decertarent; et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His per-

suaderì, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Eâ re constitutâ, secundâ vigiliâ magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus, quòd, quâ de causâ discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi, novissimos adorti et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; prioresque (quòd abesse a periculo viderentur, neque ullâ necessitate neque imperio continerentur), exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, priùs quàm se hostes ex terrore ac fugâ reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Suessionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes majores natu, ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere

et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra Populum Romanum armis contendere. Item, quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem a Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba: 'Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent, Æduos, a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et Populo Romano bellum intulisse: qui hujus consilii principes fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuêrint.'

XV. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum causâ, 'Sese eos in fidem recepturum et conservaturum,' dixit: sed, quòd erat civitas magnâ inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine morâ dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de naturâ moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: 'Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quòd his rebus relanguescere animos et remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se Populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.'

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non ampliùs millia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare unà cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis: (nam his utrisque persuaserant, utì eandem belli fortunam experirentur) exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quumque ex dedititiis Belgis reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti unâ iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonstrârunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quâ pulsâ, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contrà consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi causâ ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebris in latitudinem ramis et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præberent; quò non modò intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis, ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabim, quod suprà nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus, ab superiore parte sylvestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas sylvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundùm flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd ad hostes appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar sex legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitûs impedimenta collocârat: inde duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Quum se illi identidem in sylvas ad suos reciperent, ac rursus ex sylvâ in nostros impetum facerent, neque nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra

munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitûs ab his, qui in sylvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi prælii convenerat) ita, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subitò omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut penè uno tempore et ad sylvas et in flumine et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eâdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda : vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret : signum tubâ dandum : ab opere revocandi milites : qui paulò longiùs, aggeris petendi causâ, processerant, arcessendi : acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum : quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus et incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quòd superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri poterant; et quòd ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quàm utì suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quòd non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adjici posset, prælii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu magìs ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, quum, diversis legionibus, aliæ aliâ in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur : neque

certa subsidia collocari, neque quid in quâque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque, in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistrâ parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et, in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato prælio in fugam dederunt. Item aliâ in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At tum totis ferè a fronte et ab sinistrâ parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere, cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum iis unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumanâ portâ ac summo jugo collis nostros victores flumen transîsse conspexerant, prædandi causâ egressi, quum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causâ ab civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi et penè circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque, in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus

occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his primopilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab novissimis desertos prælio excedere ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quòd ipse eò sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare jussit, quò faciliùs gladiis uti possent. Cujus adventu spe illatâ militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperent, paulùm hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxtà constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audaciùs resistere ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui, quum ex equitum et calonum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extremâ spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos

esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prælio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos unà cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hâc pugnâ nunciatâ, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt; et, in commemorandâ civitatis calamitate, ex DC ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit, et finitimis imperavit, ut ab injuriâ et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatuci, de quibus suprà scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregiè naturâ munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non ampliùs CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et præacutas trabes in muro collocârant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter in Provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio sex millia hominum [unà] reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant: postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quò tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerùmque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent?

XXXI. Ubi verò moveri et appropinquare mœnibus viderunt, novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: 'Non se existimare, Romanos sine ope divinâ bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum potestati permittere,' dixerunt. 'Unum petere, ac deprecari: si fortè, pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes ferè finitimos esse inimicos ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent: sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a Populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuêssent.'

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: 'Se magis consuetudine suâ, quàm merito eorum, civitatem conservaturum, si priùs, quàm murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nerviis fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis Populi Romani injuriam inferrent.' Re nunciatâ ad suos, 'quæ imperarentur, facere' dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent; et tamen circiter parte tertiâ, ut postea perspectum est, celatâ atque in oppido retentâ, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, antè initio, ut intellectum est, consilio, quòd, deditione factâ, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut antè Cæsar imperârat, ignibus significatione factâ, ex proximis castellis eò concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum rejecti sunt. Prostridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus

nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitatis, oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque Populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, utì ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricumque properabat, initâ proximâ æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est; ob easque res, ex literis Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

DE BELLO GALLICO

LIBER III.

I. Quum in Italiam proficisceretur Cæsar, Serv. Galbam cum legione duodecimâ et parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum, et lacu Lemanno, et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuêrant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, utì in eis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace factâ, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare: qui vicus, positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici

Gallis concessit; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo fossâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transîssent, frumentumque eò comportari jussisset, subitò per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subitò Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent: primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus singillatim, qui, commeatûs petendi causâ missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quòd propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solùm itinerum causâ, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hybernorum munitionesque plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satìs esset provisum, quòd, deditione factâ obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consiliò celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gæsaque in vallum conjicere: nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustrà telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre: sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defesso

ex pugnâ excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Quum jam ampliùs horis sex continenter pugnaretur, ac non solùm vires sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acriùs instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: pòst, dato signo, ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt; ac subitò omnibus portis eruptione factâ, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus ampliùs triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plùs tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prælio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maximè frumenti commeatûsque inopiâ permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit: ac, nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hyemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita initâ hyeme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit causa: P. Crassus adolescens cum legione septimâ proximus mare Oceanum in Andibus hyemârat. Is, quòd in his locis inopiâ frumenti erat, præfectos, tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatûsque petendi causâ dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Unellos; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuêrunt; et scientiâ atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eo mari uti consuêrunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eâdem de causâ Trebium, Terrasidiumque retinent; et, celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ, communem legationem ad P. Crassum mittunt, 'Si velit suos recipere, obsides sibi remittat.'

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quòd ipse aberat longiùs, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit oceanum, remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, (legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula conjectos) pro magnitudine periculi bellum parare, et maximè ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt; hòc majore spe, quòd multùm naturâ loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimùm navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primùm bellum gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id

bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus; sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot civitatum conjuratio; in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, et conditionem servitutis odisse, priùs quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latiùs distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, 'Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.' P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatûs in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem, classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit; et, quum primùm possit, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut, posita extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis accidit semper horarum XXIV spatio; neque navibus, quòd, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum navium, quò faciliùs vada ac decessum æstûs excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, hæ sive propter lini inopiam, atque ejus usûs inscientiam, sive eo, quod est magìs verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satìs commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut unâ celeritate et pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant; (tanta in eis erat firmitudo): neque propter altitudinem facilè telum adjiciebatur; et eâdem de causâ minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent faciliùs, et in vadis consisterent tutiùs, et, ab æstu derelictæ, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustrà tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, profectæ ex portu, nostris adversæ constiterunt: neque satìs Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent, Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satìs commodè tela adjici possent, et missa ab Gallis graviùs acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur. Quibus abscissis, antennæ necessariò concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus

navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, quâ nostri milites facilè superabant, atque eò magìs, quòd in conspectu Cæsaris atque omnis exercitûs res gerebatur, ut nullum paulò fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Dejectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ ac ternæ naves circumsteterant, milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fugâ salutem petere contenderunt; ac jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab horâ ferè quartâ usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam, quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amissis, reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt. In quos eò graviùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerant, quos spes prædandi studiumque bellandi ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tan-

tamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ de causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hâc confirmatâ opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, utì ad hostes transeat; et, quid fieri velit, edocet. Qui, ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; 'quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur,' docet: 'neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem auxilii ferendi causâ proficiscatur.' Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum; spes Venetici belli; et quòd ferè libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma utì capiant et ad castra contendant. Quâ re concessâ, læti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paulatim ab imo acclivis, circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore, et de navali pugnâ Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæsar certior factus: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem ferè tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut antè dictum est, et regionum

latitudine et multitudine hominum ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Mallius proconsul, impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ, auxiliis equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitimæ his regionibus, nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimùm valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prælium renovârunt.

XXI. Pugnatum est diù atque acriter, quum Sotiates superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertêre. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt), ubi diligentiâ nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis, aliâ ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi Soldurios appellant, (quorum hæc est conditio, utì omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret), cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen utì eâdem deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines

Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum verò barbari commoti, quòd oppidum, et naturâ loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magnâ cum auctoritate et magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi, consuetudine Populi Romani, loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satìs præsidii relinquere; ob eam causam minùs commodè frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad consilium delatâ, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXIV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie institutâ, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: et, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hâc re perspectâ, Crassus, quum suâ cunctatione atque opinione timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multùm Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnâretur, telaque ex loco superiore missa non frustrà acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, 'Non eâdem esse diligentiâ ab decumanâ portâ castra munita, facilemque aditum habere.'

XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, intritæ ab labore erant, et, longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque, his prorutis, priùs in hostium castris constiterunt, quàm planè ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò, clamore ab eâ parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerùmque in spe victoriæ accidere consuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fugâ salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabrisque convenisse constabat, vix quartâ parte relictâ, multâ nocte se in castra recipit.

XXVII. Hâc auditâ pugnâ, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quòd hyems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit: qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quòd intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque sylvas ac paludes habebant, eò se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum quum Cæsar pervenisset, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus sylvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in sylvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar sylvas cædere instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno

spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores sylvas peterent, ejusmodi tempestates sunt consecutæ, utì opus necessariò intermitteretur; et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

DE BELLO GALLICO

LIBER IV.

I. Eâ, quæ secuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss., Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longè a mari, quò Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quòd, ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur. Suevorum gens est longè maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causâ ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno pòst in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli, intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longiùs anno remanere uno in loco incolendi causâ licet. Neque multùm frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multùmque sunt in venationibus: quæ res, et cibi genere, et quotidianâ exercitatione, et libertate vitæ, quòd, a pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitûs, præter pelles, habeant quidquam (quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta), et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus, magìs eò, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quàm quò ullam rem ad se importari desiderent: quin etiam jumentis, quibus

maximè Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed, quæ sunt apud eos nata, prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt Equestribus præliis sæpè ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quàm ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè a suis finibus vacare agros: hâc re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non posse. Itaque unâ ex parte a Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulò, quàm sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quòd Rhenum attingunt, multùmque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpè bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eâdem causâ fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos suprà diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen, agris expulsi, et multis Germaniæ locis triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant; sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverant; et, cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clàm transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt, atque omni hoc itinere unâ nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificiis

5

occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerùmque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, utì et viatores, etiam invitos, consistere cogant; et, quod quisque eorum de quâque re audierit aut cognoverit, quærant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpè rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturiùs, quàm consuêrat, ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit; missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, utì ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani latiùs jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentariâ comparatâ, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio: 'Germanos neque priores Populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quòd Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.'

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: 'Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine

injuriâ possint. Sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.'

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; et, re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propiùs se castra moveret, petierunt. 'Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse' dixit: cognoverat enim, magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè prædandi frumentandique causâ ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et, parte quâdam ex Rheno receptâ, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum; neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur; et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur; multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Cæsar quum ab hoste non ampliùs passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, 'Ne longiùs progrederetur,' orabant. Quum id non impetrâssent, petebant, 'Utì ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugnâ prohiberet; sibique utì potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, eâ conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret.' Hæc omnia Cæsar eòdem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen 'sese non longiùs millibus passuum quatuor aquationis causâ processurum eo die' dixit: huc postero die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacesserent: et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

XII. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, quum ipsi non ampliùs DCCC equites haberent, quòd ii, qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quòd legati eorum paulò antè a Cæsare discesserant,

atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine suâ ad pedes desiluerunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta; in his vir fortissimus, Piso, Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petitâ pace, ultro bellum intulissent: exspectare verò, dum hostium copiæ augerentur equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: et, cognitâ Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie ejus diei mane, eâdem et perfidiâ et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quòd contrà, atque esset dictum et ipsi petîssent, prælium pridie commisissent; simul ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, illos retineri jussit; ipse omnes copias castris eduxit, equitatumque, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instructâ, et celeriter VIII millium itinere confecto, priùs ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subitò perterriti, et celeritate adventûs nostri, et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restite-

runt, atque inter carros impedimentaque prælium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere cœpit; ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; et, quùm ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, et posse et audere Populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitatûs Usipetum et Tenchtherorum, quam suprà commemoravi prædandi frumentandique causâ Mosam transîsse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, 'Eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, sibi dederent,' responderunt: 'Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?' Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, 'Ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reipublicæ prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satìs futurum: tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitûs, Ariovisto pulso, et hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, utì opinione et amicitiâ Populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.'

XVII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum

transire decreverat; sed navibus transire neque satìs tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter laditudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundùm naturam fluminis procumberent: iis item contraria bina, ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantùm eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis ab extremâ parte, distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quò major vis aquæ se incitavisset, hòc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materie injectâ contexebantur, et longuriis cratibusque consternebantur: ac nihilo seciùs sublicæ et ad inferiorem partem fluminis obliquè agebantur, quæ pro pariete subjectæ, et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri, ex eo tempore quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac sylvas abdiderant.

XIX. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, utì de

oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in sylvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: hîc Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumptis, satìs et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar, etsi in his locis, quòd omnis Gallia ad septentriones vergit, maturæ sunt hyemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adîsset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illò adiit quisquam, neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, utì, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur: ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quòd inde erat brevissimus in Britanniam trajectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat, classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio Populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remittit; et cum his unà Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates,

horteturque, ut Populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causâ moratur, ex magnâ parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari et nostræ consuetudinis imperiti bellum Populo Romano fecissent, seque ea, quæ imperâsset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satìs opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satìs esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus passuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satìs esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, et se sequi jussit: a quibus quum paulò tardiùs esset administratum, ipse horâ diei circiter quartâ cum primis navibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus angustis mare continebatur, utì ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequâquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam nonam in anchoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognovisset, et quæ fieri vellet, ostendit, monuitque (ut rei militaris ratio, maximè ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo

et sublatis anchoris, circiter millia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu et essedariis, quo plerùmque genere in præliis uti consuêrunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paululùm in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non eâdem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, nitebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paulùm removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figurâ, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulùm modò pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: 'Desilite,' inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum Reipublicæ atque imperatori officium præstitero.' Hoc quum magnâ voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquârunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter; nostri tamen, quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius aliâ ex navi, quibuscunque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit, et quos laborantes

conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prælio superati, simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: 'Obsides daturos, quæque imperâsset sese facturos,' polliciti sunt. Unà cum his legatis Commius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos oratoris modo imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tum, prælio facto, remiserunt, et in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petîssent, bellum sine causâ intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt: principesque undique convenire, et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmatâ, pòst diem quartum, quàm est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum appropinquarent Britanniæ, et ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propiùs solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessariò adversâ nocte in altum provectæ continentem petierunt.

XXIX. Eâdem nocte accidit, ut esset luna plena; qui dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitûs

perturbatio facta est: neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt; et, quòd omnibus constabat, hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium factum ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum equites et naves et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hòc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hyemem producere, quòd, iis superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transiturum confidebant.

XXXI. Itaque, rursus conjuratione factâ, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et quæ gravissimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur, et quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur septima, neque ullâ ad id tempus belli suspicione interpositâ, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim sese subsequi jussit. Quum paulò longiùs a castris processisset, suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici, animadvertit Nam quòd, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in

metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerùmque perturbant; et quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paulatim ex prælio excedunt, atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, utì in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevì moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissimè recipere consuêrint.

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum prælium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt, et quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûsque coactâ, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latèque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati, ab hostibus missi ad Cæsarem de pace, venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eosque in continentem adduci

jussit, quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naves solvit, quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariæ duæ eosdem, quos reliquæ, portus capere non potuerunt, et paulò infrà delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis quatuor fortissimè pugnaverunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit, hostes abjectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiis incensis, quòd Menapii se omnes in densissimas sylvas abdiderant, se ad Cæsarem receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum XX supplicatio a senatu decreta est.

DE BELLO GALLICO

LIBER V.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss., discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuêrat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, utì, quàm plurimas pos-

sent, hyeme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magìs, quòd propter crebras commutationes æstuum minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera et ad multitudinem jumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri; quam ad rem multùm humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd a Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, 'Nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse' demonstrant 'omnibus rationibus de injuriis satisfacere.' Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summâ omnium rerum inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus suprà demonstravimus, naves, et longas XXVIII invenit instructas, neque multùm abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri velit ostendit, atque omnes ad portum Itium convenire jubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satìs esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IV, et equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur, quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut suprà demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ Populi Romani defecturos, con-

firmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in sylvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quàm nonnulli principes ex eâ civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitûs perterriti, ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Cæsarem mittit; 'Sese idcirco ab suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in suâ potestate, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.'

IV. Cæsar, etsi intelligebat quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, utì in officio permaneret: nihilo tamen seciùs, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum merito ejus ab se fieri intelligebat tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui; et, qui jam antè inimico in nos animo fuisset, multò graviùs hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse, atque eòdem, unde erant profectæ, revertisse: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eòdem totius Galliæ equitatus convenit, numero millium quatuor, principesque omnibus ex civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat; quòd, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum

imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, 'Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri:' quod dictum Ædui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causâ legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primò precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd insuetus navigandi mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi ademptâ, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, utì in continenti remanerent; metu territare, 'Non sine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret:' fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur.

VII. Quâ re cognitâ, Cæsar, quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coërcendum atque deterrendum, quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen seciùs omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naves jubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar, intermissâ profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatûs ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpè clamitans, 'Liberum se, liberæque civitatis esse.' Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem, atque interficiunt: at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re

caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit, et leni Africo provectus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, et longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquârunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eò convenissent, multitudine navium perterritæ, (quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, ampliùs DCCC uno erant visæ tempore,) a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de tertiâ vigiliâ ad hostes contendit, eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt, locum nacti egregiè et naturâ et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longiùs Cæsar prosequi vetuit, et quòd loci naturam ignorabat, et quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei mane tripartitò milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, 'Superiore nocte, maximâ coortâ tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse;

quòd neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.'

XI His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coràm perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcessiri jubet; Labieno scribit, ut, quàm plurimas posset, iis legionibus quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregiè munitis, easdem copias, quas antè, præsidio navibus reliquit: ipse eòdem, unde redierat, proficiscitur. Eò quum venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant, summâ imperii bellique administrandi communi consilio permissâ Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insulâ ipsâ memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi causâ ex Belgis transierant; qui omnes ferè iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia, ferè Gallicis consimilia: pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære, aut annulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est, præter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare fas non putant; hæc tamen alunt animi voluptatisque causâ. Loca sunt temperatiora, quàm in Galliâ, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula naturâ triquetra, cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter

millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem: quâ ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut æstimatur, quàm Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona; complures præterea minores objectæ insulæ existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub brumâ esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aquâ mensuris breviores esse, quàm in continente, noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium. Tertium est contra septentriones, cui parti nulla est objecta terra; sed ejus angulus lateris maximè ad Germaniam spectat: huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millium passuum.

XIV. Ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis; neque multùm a Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem, atque hòc horridiore sunt in pugnâ adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasâ, præter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maximè fratres cum fratribus, parentesque cum liberis; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primùm virgo quæque deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidiùs insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex sylvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissimè perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armaturæ, quòd neque insequi cedentes

possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerùmque cederent; et, quum paulùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari magnisque intervallis præliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et leniùs quàm pridie nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causâ tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, utì ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eò quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aquâ defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed eâ celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex aquâ exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut suprà demonstravimus, omni depositâ spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paululùmque ex viâ excedebat, locisque impeditis atque sylvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in sylvas compellebat; et, quum equitatus noster liberiùs præ-

dandi vastandique causâ se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex sylvis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex quâ Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque, 'sese ei dedituros atque imperata facturos:' petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat, atque in civitatem mittat, qui præsit imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ob omni militum iujuriâ prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, sylvis paludibusque munitum, quò satìs magnus hominum pecorisque numerus convenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum sylvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò incursionis hostium vitandæ causâ convenire consuêrunt.) Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque aliâ ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fugâ sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprà domonstravimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit, atque his imperat, utì, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Com-

mium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret, obsides imperat; et quid in annos singulos vectigalis Populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, utì ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, prioris commeatûs expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent; reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustrà exspectâsset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustiùs milites collocavit, ac summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quòd eo anno frumentum in Galliâ propter siccitates angustiùs provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hyemare jussit; tres in Belgio collocavit: his M. Crassum, quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam, legatos, præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit; atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocâsset, munitaque hyberna cognovisset, in Galliâ morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentiâ, quòd in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quòd ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hyemare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hyberna perventum, locumque hybernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter XV, quibus in hyberna ventum est, initium repentini tumultûs ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativolco: qui quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hyberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt, subitòque oppressis lignatoribus, magnâ manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent, atque unâ ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent, desperatâ re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, utì aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; 'Habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.'

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causâ C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: 'Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimùm ei confiteri debere, quòd ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis pendere consuêsset, quòdque ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Civitati porrò hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facilè ex humilitate suâ probare posse, quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis Populum Romanum se superare posse confidat: sed esse

Galliæ commune consilium; omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse, præsertim quum de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii pro beneficiis Cæsaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transîsse; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne priùs, quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paulò ampliùs ab his absit. Illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civitati sese consulere, quòd hybernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre.' Hâc oratione habitâ, discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Junius, quæ audierint, ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximèque hâc re permovebantur, quòd civitatem ignobilem atque humilem Eburonum suâ sponte Populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, 'Nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum,' existimabant: 'Quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis,' docebant: 'Rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentariâ non premi: interea et ex proximis hybernis, et a Cæsare, conventura subsidia:' postremò, 'Quid esse levius aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?'

XXIX. Contra ea Titurius, 'Serò facturos,' clamitabat, 'quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tantâ cum contemptione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam, tot

contumeliis acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloriâ rei militaris exstinctâ.' Postremò, 'Quis hoc sibi persuaderet, sine certâ re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent consilium, quem haberet exitum? In quo si non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione fames esset pertimescenda.'

XXX. Hâc in utramque partem disputatione habitâ, quum a Cottâ, primisque ordinibus, acriter resisteretur, 'Vincite,' inquit, 'si ita vultis,' Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: 'Neque is sum,' inquit, 'qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, nec rejecti et relegati longè ab cæteris aut ferro aut fame intereant.'

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, 'Ne suâ dissensione et pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò unum omnes sentiant ac probent; contrà in dissensione nullam se salutem perspicere.' Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus; superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartitò in sylvis opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus, Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utrâque parte ejus vallis subitò se ostenderunt, novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè provi-

disset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerùmque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâsset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nullâ in re communi saluti deerat; et in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et in pugnâ, militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minùs facilè per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent, jusserunt pronunciare, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit, quòd non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, 'Ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoriâ posita existimarent.' Erant et virtute et numero pugnandopares nostri, tamen etsi ab duce et a fortunâ deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ, Ambiorix pronunciari jubet, ut 'Procul tela conjiciant, neu propiùs accedant; et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, et quotidianâ exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.'

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissimè observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant progressi, reverti cœperant, et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magnâ parte diei consumptâ, quum a primâ luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T.

Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur: Q. Lucanius ejusdem ordinis, fortissimè pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, 'Ut sibi militibusque parcat.' Ille appellatus respondit: 'Si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi verò nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere.' Ille cum Cottâ saucio communicat, 'Si videatur, pugnâ ut excedant; et cum Ambiorige unà colloquantur: sperare, ab eo de suâ ac militum salute impetrare posse.' Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentiâ tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet; et quum propiùs Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum verò suo more victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maximâ parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci, ex prælio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hâc victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit, hortaturque; 'Ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duo, magnamque partem exercitûs interîsse' demonstrat; 'Nihil esse negotii, subitò oppressam legionem, quæ

cum Cicerone hyemet, interfici; se ad eam rem' profitetur 'adjutorem.' Facilè hâc oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt; et de improviso ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ in sylvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magnâ manu Eburones, Nervii, Aduatuci, atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eâdem ratione, quâ pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur: quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur; pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Factâ potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: 'Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transîsse: Cæsaris reliquorumque hyberna oppugnari.' Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causâ: 'Errare eos,' dicunt, 'si quidquam ab his præsidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem Populumque Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolu-

mibus per se ex hybernis discedere, et, quascunque in partes velint, sine metu proficisci.' Cicero ad hæc unum modò respondit: 'Non esse consuetudinem Populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.'

XLII. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossâ pedum XV hyberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant; et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur: sed, nullâ ferramentorum copiâ, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minùs horis tribus millium passuum XV in circuitum munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes fundis, et fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi partâ jam atque exploratâ victoriâ, turres testudinesque agere, et scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paulùm quidem intermissâ flammâ, et quodam loco turri adactâ et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, 'Si introire vellent,' vocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant,

quinam anteferretur; omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, 'Quid dubitas,' inquit, 'Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ spectas? hic, hic dies de nostris controversiis judicabit.' Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones, quâque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit, quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum universi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ociùs gladio, cominusque rem gerit Varenus, atque, uno interfecto, reliquos paulùm propellit: dum cupidiùs instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maximè quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores literæ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a primâ obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert, et Gallus inter Gallos sine ullâ suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. Cæsar, acceptis literis horâ circiter undecimâ diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. Jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quâ

sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitûs, quòd paulò aberat longiùs, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit.

XLVII. Horâ circiter tertiâ, ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multùm moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortium cognitâ, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes equitatûs peditatûsque copias Trevirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione trium legionum dejectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, utì ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam literis mittit, ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistolâ ad amentum deligatâ intra munitiones castrorum abjiciat. In literis scribit, 'Se cum legionibus profectum celeriter affore:' hortatur 'ut pristinam virtutem retineat.' Gallus, periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur: dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt; eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstravimus, repetit, qui literas ad Cæsarem referat: hunc admonet, iter cautè

diligenterque faciat: perscribit in literis, 'Hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse.' Quibus literis circiter mediâ nocte allatis, Cæsar suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die, luce primâ, movet castra, et circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum, multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eòque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et, quàm æquissimo potest loco, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimo itinere vallem transire possit.

L. Eo die, parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quàm maximè concursari, et cum simulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circùm missis, pronunciari jubent: 'Seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem:' ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic, utì omnino pugnandi causâ resisteret nemo; magnumque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longiùs prosequi veritus, quòd sylvæ paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum

relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: productâ legione cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quantâ cum virtute sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat: centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit: milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoriâ Cæsaris fama perfertur, ut, quum ab hybernis Ciceronis abesset millia passuum circiter LX, eòque post horam nonam diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hyberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hybernis hyemare constituit; et, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant, et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum ferè totius hyemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, 'Magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causâ convenisse: neque longiùs millia passuum VIII ab hybernis suis abfuisse; sed nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse, adeò, ut fugæ similis discessus videretur.'

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alios territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret, alios cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et

magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant), interficere publico consilio conati, quum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt; et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causâ legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantùm apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut, præter Æduos et Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetuâ erga Populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla ferè civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a Populo Romano imperia perferrent, gravissimè dolebant.

LV. Treviri verò atque Indutiomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magnâ parte exercitûs nostri interfectâ, multò minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum 'Se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse ampliùs fortunam tentandam.' Hâc spe lapsus Indutiomarus, nihilominùs copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit. Ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, alterâ ex parte Senones Carnutesque conscientiâ facinoris instigari; alterâ Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit, (hoc, more Gallorum, est initium belli,) quò, lege communi, omnes puberes armati convenire consuêrunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem suprà demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus

Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac priùs, quàm id faciat, Labieni castra oppugnaturum: quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci naturâ et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi aut territandi causâ: equites plerùmque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tantâ diligentiâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidianâ Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magnâ cum contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam conjectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) unum omnes petant Indutiomarum; neu quis quem priùs vulneret, quàm illum interfectum viderit, quòd morâ reliquorum spatium effugere nactum illum nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hâc re cognitâ, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulòque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

DE BELLO GALLICO

LIBER VI.

I. Multis de causis Cæsar, majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublicæ causâ maneret, quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et Reipublicæ et amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hyemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid Populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri non desistunt: quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecuniâ cavent: Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturiùs sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque nondum hyeme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; et, priùs quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, utì instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senonos, Carnutes, Trevirosque venissent, initium belli ac defectionis

hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant; sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronunciatâ, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire: conantibus, priùs quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessariò sententiâ desistunt, legatosque deprecandi causâ ad Cæsarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar petentibus Æduis dat veniam, excusationemque accipit; quòd æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus sylvisque muniti, qui uni ex Galliâ de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam, cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacesseret; ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in sylvas paludesque confugiunt, suaque eòdem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartitò, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis

rebus, Conmium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemabat, adoriri parabant: jamque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum XV, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium V impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis: hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palàm, 'Quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum, et postero die primâ luce castra moturum.' Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit, et quò faciliùs hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quàm Populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, 'Ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;' flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eâdem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum, præmissis paulùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis: 'Habetis,' inquit, 'milites, quam petîstis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: adesse eum, et hæc coràm cernere, existimate.' Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi jubet: et paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos

equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam conjecti, proximas sylvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus civitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, perceptâ Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessêre. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paulùm supra eum locum, quò antè exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notâ atque institutâ ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt, qui doceant, 'Neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam:' petunt atque orant, 'Ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si ampliùs obsidum velit, dare' pollicentur. Cognitâ, Cæsar, causâ, reperit, ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim paucis pòst diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denunciare, utì auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit, Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum afflictos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermissis referunt, 'Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: sylvam esse ibi infinitâ magnitudine, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrsus per-

tinere, et, pro nativo muro objectam, Cheruscos ab Suevis, Suevos ab Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium sylvæ Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.'

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ non solùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ: namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ, tantùm potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri, per vim occupatam, possiderent, Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris factâ commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis (quòd hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant), reliquis rebus eorum, gratiâ, dignitateque amplificatâ, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant: quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longè principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebs penè servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nullo adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causâ concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia pœnasque constituunt: si qui aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut si sunt plures pares, suffragio Druidum deligitur, nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britanniâ reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentiùs eam rem cognoscere volunt, plerùmque illò discendi causâ proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consuêrunt, neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli vicenos in disciplinâ permanent. Neque fas esse existimant ea literis mandare, quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis utantur literis. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, literis confisos, minùs memoriæ studere: quòd ferè plerisque accidit, ut præsidio literarum

diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant, et juventuti transdunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, utì aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur: atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quòd, pro vitâ hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicèque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliquâ noxâ sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maximè Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere; Minervam operum atque artificiorum initia transdere; Jovem imperium cœlestium tenere; Martem bella regere. Huic, quum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerùmque devovent; quæ superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpè accidit, ut, neglectâ quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant; idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium, finiunt: dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiuntur; filiumque puerili ætate in publico, in conspectu patris, assistere, turpe ducunt.

XIX. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur: uter eorum vitâ superârit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicut in liberos, vitæ necisque habent potestatem: et quum pater familiæ, illustriori loco natus, decessit, ejus propinqui conveniunt, et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulò supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XX. Quæ civitates commodiùs suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Republicâ a finitimis rumore ac famâ acceperit, utì ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet; quòd sæpè homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt: de Republicâ, nisi per concilium, loqui non conceditur.

XXI. Germani multùm ab hâc consuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum apertè opibus juvantur, Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires, nervosque confirmari, putant. Intra annum verò vicesimum feminæ notitiam

habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio, quòd et promiscuè in fluminibus perluuntur, et pellibus aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magnâ corporis parte nudâ.

XXII. Agriculturæ non student; majorque pars victûs eorum in lacte, caseo, carne consistit: neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui unà coïerunt, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno pòst aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas; ne, assiduâ consuetudine capti, studium belli gerundi agriculturâ commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit 'Se ducem fore; qui sequi velint, profiteantur:' consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum postea fides derogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quâque de causâ, ad eos venerint, ab injuriâ prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam sylvam, (quam Eratostheni et quibusdam

Græcis famâ notam esse video, quam illi Orcyniam appellant,) Volcæ Tectosages occupaverunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nunc quoque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis autem Provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paulatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ sylvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, rectâque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adîsse ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos cervi figurâ, cujus a mediâ fronte inter aures unum cornu exsistit, excelsius magìsque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami quàm latè diffunduntur. Eadem est feminæ marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causâ procumbunt: neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paulùm modò reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quò se recipere consuêrint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt aut accidunt arbores tantùm, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulò infra elephantos; specie, et colore, et figurâ tauri. Magna vis est eorum, et magna velocitas:

neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiosè foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multùm a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in sylvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longiùs; sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, [per Arduennam sylvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque ampliùs D in longitudinem patet,] L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventûs procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit: celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multùm, quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priùsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur; sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eò factum est, quòd, ædificio circumdato sylvâ, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstûs causâ, plerùmque sylvarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites familiaresque ejus angusto in loco

paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem sylvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multùm fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimârit, an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certè, clàm dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit: quorum pars in Arduennam sylvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanum fuerunt, his insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuêrunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, 'Ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cogitâsse, nulla Ambiorigi auxilia misisse.' Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ut ad se reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hyemandi causâ consederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probabat, tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem decimam quartam reliquit, unam ex iis tribus, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versùs in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduatucis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, 'Pòst diem septimum sese reversurum,'

confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent.

XXXIV. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus sylvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota; magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ, (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere,) sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitûs pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longiùs evocabat, et sylvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitûs Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur; ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit: omnes ad se evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones, ut potiùs in sylvis Gallorum vita, quàm legionarius miles, periclitetur; simul ut, magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hìc, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modò causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum duo millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usipetes suprà docuimus: transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus, præsidiumque ab

Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt; multos ex fugâ dispersos excipiunt; magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ, longiùs procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non sylvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt; profectum longiùs reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: 'Quid vos,' inquit, 'hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus licet jam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.' Oblatâ spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summâ diligentiâ milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens, de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret; nullum ejusmodi casum exspectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti; ex quibus, qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eâ parte sylvis, quàm castris appropinquarent, usque eò, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re novâ perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem

quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronunciat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem jam quintum cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in portâ consistit. Consequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paulisper unà prælium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantùm, ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hìc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redîsse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magìs timidos perterrent milites. Alii, 'cuneo facto, ut celeriter perrumpant,' censent, 'quoniam tam propinqua sint castra; et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse' confidunt: alii, 'ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.' Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc

usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causâ in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa periit.

XLI. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum eâ prædâ, quam in sylvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror, ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis equitatum se ex fugâ recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quòd cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, 'ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multùm fortunam in repentino hostium adventu potuisse' judicavit; 'multò etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent.' Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.

XLIII. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm a tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in præsentiâ se occultâssent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpè in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, nec planè etiam abîsse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illatâ, atque

infinito labore suscepto, qui se summam a Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent, semperque paulùm ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris, aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronunciatâ, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aquâ atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit; frumentoque exercitu proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

DE BELLO GALLICO.

LIBER VII.

I. Quietâ Galliâ, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de P. Clodii cæde: Senatûsque consulto certior factus, ut omnes juniores Italiæ conjurarent, dilectum totâ Provinciâ habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, 'Retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.' Hâc impulsi occasione, qui jam antè se Populi Romani imperio subjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis sylvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia

efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quòd neque legiones, absente imperatore, audeant ex hybernis egredi; neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit; postremò in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, 'Se nullum periculum communis salutis causâ recusare; principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur; et, quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, (quo more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur.' Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant, in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur; (nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; ut tum accidit:) nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, (cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus,) convocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergoviâ: non destitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu, quoscunque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut communis libertatis causâ arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoquoversùs legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu ad eum

defertur imperium. Quâ oblatâ potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit; in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit; nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat; leviore de causâ, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo faciliùs hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûsque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur, legatisque nostris renunciant, 'Se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transîssent, unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumsisterent.' Id eâne de causâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum venisset, magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset: nam si legiones in Provinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit, et magnâ coactâ manu, in Provinciam Narbonem versùs eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque

Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex Provinciâ, supplementumque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur: etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quòd se Cevennâ, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur, et quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, 'Ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum.' Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versùs.

IX. At Cæsar, biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat, per causam supplementi equitatûsque cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur: daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priùsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum amicis in eo præsidium videret positum esse; sin maturiùs ex hybernis educeret, ne ab

re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitûs relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipse, ut quamprimùm iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur, qui tum primùm allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longiùs eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit: castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: et, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit; prædam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviàm Cæsari proficiscitur. Ille oppidum [Biturigum, positum in viâ,] Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut 'Sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret;' ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum traditâ, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato

arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prælium-que equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione, profectus est; quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, 'Longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, et quòd anni tempore subleventur: pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea salutis causâ rei familiaris commoda negligenda; vicos atque ædificia incendi oportere hoc spatio, a Boiâ quoquoversus, quò pabulandi causâ adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs a castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis, bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione et loci naturâ ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatûs prædamque tollendam. Hæc si gravia aut acerba videantur, multò illa graviùs æstimare debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis.'

XV. Omnium consensu hâc sententiâ probatâ, uno die ampliùs XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, [quòd se, prope exploratâ

victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant]. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, 'Ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci naturâ defensuros' dicunt, 'quòd, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdatâ, unum habeat et perangustum aditum.' Datur petentibus venia, dissuadente primò Vercingetorige, pòst concedente, et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus sylvisque munitum, ab Avarico longè millia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat, et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longiùs necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine et a palude aditum, ut suprà diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multùm adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, Populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, 'Ne id faceret,' petebant: 'Sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infectâ re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîssent, parentarent.' Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres appropinquâssent, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propiùs Avaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites præliari consuêssent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua in arctiores sylvas abdiderunt, copias omnes in loco aperto atque edito instruxerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prælii exposcentes, edocet, 'Quanto detrimento, et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro suâ laude periculum recusent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam suâ salute habeat cariorem.' Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redîsset, proditionis insimulatus, 'quòd castra propiùs Romanos movisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate et celeritate venissent; non hæc omnia fortuitò aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu quàm ipsorum habere beneficio;' tali modo accusatus, ad hæc respondit: 'Quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli, etiam ipsis hortantibus: quòd propiùs Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illîc fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem

studere omnes videret, quòd diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magìs honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis,' inquit, 'sincerè a me pronunciari; audite Romanos milites.' Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. Hi, jam antè edocti, quæ interrogati pronunciarent, 'Milites se esse legionarios' dicunt: 'fame et inopiâ adductos clàm ex castris exîsse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopiâ premi: nec jam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc,' inquit, 'a me,' Vercingetorix, 'beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cujus operâ sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis; quem, turpiter se ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat; quòd facere in eo consuêrunt, cujus orationem approbant: 'Summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum; nec majore ratione bellum administrari posse.' Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quòd penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant * * * * * * * *

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et

nostrarum turrium altitudinem, quantùm has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; et apertos cuniculos præustâ ac præacutâ materiâ, et pice fervefactâ, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est. Trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hæ revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ, singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerùmque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione, milites, quum toto tempore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium penè contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paulò ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ

redintegraretur, eò magìs, quòd deustos pluteos turrium videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro trajectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus; nec priùs ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant; propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quæ intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiæ repentè in publicum procurrerunt, flentesque, projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententiâ perstare viderunt, quòd plerùmque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, et significare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quòd paulò incautiùs custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidiùs in opere versari jussit, et, quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: his, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes, re novâ perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si quâ ex parte obviàm contrà veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese

demittere sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi cæde et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, silentio ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordiâ vulgi seditio oriretur,) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, 'Ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientiâ oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent: sibi nunquam placuisse, Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentiâ Biturigum, et nimiâ obsequentiâ reliquorum, utì hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ diligentiâ adjuncturum, atque unum consilium totius Galliæ effecturum, cujus consénsu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis causâ impetrari, ut castra munire instituerent, quò faciliùs repentinos hostium impetus sustinere possent.'

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et præsentire existimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòst deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primùmque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

XXXI. Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdolâ, aut amicitiâ facillimè capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; saggitariosque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri et ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar, Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatûs nactus, exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam prope hyeme confectâ, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus sylvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt oratum, 'Ut maximè necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annuam obtinere consuêssent, duo magistratum gerant, et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ et magnæ cognationis; cujus frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum Senatum, divisum populum, suas cujusque eorum clientelas. Quòd si diutius alatur controversia, fore, utì pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentiâ atque auctoritate.'

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuêssent, ne tanta et tam conjuncta Populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornâsset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei prævertendum existimavit; et quòd legibus Æduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure

aut de legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, Senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas eò convenisset, docereturque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges duo ex unâ familiâ, vivo utroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent; Cotum imperium deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intromissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devictâ Galliâ, exspectarent, equitatumque omnem, et peditum millia X sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causâ disponeret, exercitum in duas partes divisit; IV legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundùm flumen Elaver duxit; equitatûs partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, ferèque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, sylvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis quibusdam cohortibus, utì numerus legionum constare videretur. His, quàm longissimè possent, progredi jussis, quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque traductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prælio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ, posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione

non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expedîsset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primâ luce quotidie ad se jubebat convenire, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio, interjectis saggittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, et aquæ magnâ parte et pabulatione liberâ prohibituri hostes videbantur; sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur:) tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, priùs quàm subsidio ex oppido veniri posset, dejecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenûm pedum a majoribus castris ad minora perduxit, ut tutò ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque eos, 'Ut se liberos, et imperio natos meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri; quâ traductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere: cur enim potiùs Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?' Celeriter adolescentibus et oratione magistratûs et præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quòd civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, utì Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent. Reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia

passuum circiter XXX ab Gergoviâ abesset, convocatis subitò militibus, lacrymans, 'Quò proficiscimur,' inquit, 'milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit: principes civitatis Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indictâ causâ interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare.' Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet; atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: 'Omnes equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse.' Conclamant Ædui, et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. 'Quasi verò,' inquit ille, 'consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt, atque hos latrones interficiamus.' Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiduciâ unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûsque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit, eodem mendacio de cæde equitum et principum permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentiæ, et unà Viridomarus, pari ætate et gratiâ, sed genere dispari, quem Cæsar, sibi ab Divitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illâ magistratuum controversiâ alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, 'Ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitiâ Populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.'

XL. Magnâ affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè indulserat, nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res posita in celeritate videbatur.

C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. Fratres Litavici quum comprehendi jussisset, paulò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, 'Ne necessario tempore itineris labore permoveantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit, interdicitque omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude perspectâ, Ædui manus tendere, et deditionem significare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ, deserère patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere equites, a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant, quum crebrò integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset eisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum, atque omni genere telorum multos vulneratos; ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta; Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare.' His rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis a Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maximè illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, datâ fide ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi constiterant. Hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim nuncio allato, 'omnes eorum milites in

potestate Cæsaris teneri,' concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratiâ mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum causâ: sed contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: 'Nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate judicare, neque de suâ in Æduos benevolentiâ diminuere.' Ipse, majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergoviâ discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene gerendæ rei. Nam quum minora in castra operis perspiciendi causâ venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed hunc sylvestre et angustum, quà esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hâc re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paulò tumultuosiùs omnibus in locis pervagarentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latiùs ostentationis causâ vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergoviâ despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paulùm progressam inferiore constituit loco, sylvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illò ad munitionem copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis

militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora traducit; legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ, longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc unâ celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, et ab dexterâ parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensûs, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat. Quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit; legionisque decimæ, quâ tum erat comitatus, signa consistere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satìs magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur: sed elati spe celeris victoriæ, et hostium fugâ, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque priùs finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisque appropinquarent. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres familiæ de muro vestem argentumque jactabant, et pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ, de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, 'Excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum ut priùs quisquam murum ascenderet,' tres suos nactus manipulares, atque ab iis suble-

vatus, murum ascendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstravimus, munitionis causâ, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum a Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matres familiæ, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul et cursu et spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset, quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. Ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat.

L. Quum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent; subitò sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextrâ parte alio ascensu, manûs distinendæ causâ, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatum esse consuêrat, tamen id ipsum sui fallendi causâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius, ejusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant: 'Quoniam,' inquit, 'me unà vobiscum servare non possum, vestræ quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis consulite.' Simul in medios hostes irrupit, duobusque interfectis, reliquos a portâ paulùm submovit. Conantibus auxiliari suis, 'Frustrà,' inquit, 'meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' Ita pugnans, pòst paulùm concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco: sed intolerantiùs Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paulò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quæ, ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primùm planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulò minùs DCC desiderati.

LII. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, 'quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent:' exposito, 'quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plùs se, quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: nec minùs se in milite modestiam et continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

LIII. Hâc habitâ concione, et ad extremum confirmatis militibus, 'Ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent;' eadem de profectione cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, levi facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satìs ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum traduxit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, 'cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse et ipsos præcedere ad confirmandam civitatem.' Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre injuriam videretur, aut

dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Æduos merita exponit: 'Quos et quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summâ cum contumeliâ extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solùm in pristinum statum redîssent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur.' His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum: huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ coëmptum, miserat. Eò quum Eporedorix Viridomarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, 'Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum magnamque partem Senatûs ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitiâ conciliandâ publicè missos;' non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut itineris causâ convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subitò potuerunt, navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare cœperunt, si ab re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex provinciâ expellere possent. Quam ad spem multùm eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut priùs, quàm essent majores eò coactæ copiæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, (id ne metu quidem necessario faciundum existimabat,) quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cevenna, viarumque difficultas impediebat, tum maximè, quòd abjuncto Labieno, atque iis legionibus, quas unà miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim

pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit: frumentumque in agris et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ. Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui, prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hìc consedit, nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliùs confieri animadvertit, silentio e castris tertiâ vigiliâ egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insulâ Sequanæ positum, ut paulò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognitâ ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendunt, pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergoviâ discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, 'interclusum itinere et Ligeri Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse' confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ, qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat: neque, jam ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret; sed ut incolu-

mem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte Bellovaci, quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones, a præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperâsset, diligenter industrièque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, et primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectare jubet. Quinque cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas de mediâ nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres. Has, magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse pòst paulò, silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quò naves appelli jusserat.

LXI. Eò quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, 'in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, et paulò infrà milites navibus transportari.' Quibus rebus auditis, quòd existimabant, tribus locis transire legiones, atque omnes, perturbatos defectione Æduorum, fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, et præsidio e regione castrorum relicto, et parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantùm progrederetur, quantùm naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Primâ luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, 'Ut suæ pristinæ virtutis et tot secundissimorum præliorum memoriam retinerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, præsentem adesse existimarent,' dat signum prælii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidis-

sent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum septimæ legionis tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prælium commissum audîssent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non sylvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant. Indè cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantùm gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetratâ contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: et, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodèm conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, et ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem, et Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides: denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet; 'Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum' dicit: 'neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant, quâ rei familiaris jacturâ perpetuum

imperium libertatemque se consequi videant.' His constitutis rebus, Æduis Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, X millia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His præfecit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius Provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsâ coacta Provinciâ ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, suâ sponte cum finitimis prælio congressi, pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ et diligentiâ suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quòd minùs idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et Equitibus Romanis atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, 'Venisse tempus victoriæ' demonstrat: 'fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satìs esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse; si, (id quod magìs futurum confidat,) relictis impedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra

agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quò majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum.' Conclamant equites 'Sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitârit.'

LXVII. Probatâ re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar suum quoque equitatum, tripartitò divisum, ire contra hostem jubet. Pugnatur unà tunc omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare aut graviùs premi videbantur, eò signa inferri Cæsar aciemque converti jubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Quâ re animadversâ, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes: tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; et Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantùm diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quòd equitatu, quo maximè confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur. Cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum

cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant, fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prælium in eâ planitie, quam intermissam collibus III millia passuum in longitudinem patere suprà demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coarctantur. Tum Germani acriùs usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulùm legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut 'suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita' proponit; obtestaturque, 'ut suæ salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optimè meritum, in cruciatum hostibus dedant: quòd si indiligentiores fuerint, millia hominum delecta LXXX unà secum interitura' demonstrat: 'ratione initâ, frumentum se exiguè dierum XXX habere, sed paulò etiam longiùs tolerare posse parcendo.' His datis mandatis, quâ erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet; capitis pœnam iis, qui non, paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parcè et paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus ex perfugis et captivis cognitis,

Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut ejus solum tantundem pateret, quantùm summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ passus CD reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec facilè totum opus militum coronâ cingeretur,) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eâdem altitudine perduxit: quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit. Huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri, necesse, diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: ac nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summâ vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum haud admodum firmis ramis abscissis, atque horum delibratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, conjuncti inter se atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur ita, ut non ampliùs digitis IV ex terrâ eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi causâ, singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ, pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas, ab his,

contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accidat ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari, nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, millia XXXV; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutetis Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consuêrunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena millia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Helviis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli,) sex. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Commio, pro ejus hospitio, II millia miserunt.

LXXVI. Hujus operâ Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britanniâ Cæsar: quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat, jura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII millibus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur:

neque erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur; præsertim ancipiti prælio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, forìs tantæ copiæ equitatûs peditatûsque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum cousultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco, et magnæ habitus auctoritatis, 'Nihil,' inquit, 'de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantùm dignitas potest,) si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere et perpetuæ servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum, cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt. Cujus rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causâ institui, et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, Cimbri, magnâque

illatâ calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? neque enim unquam aliâ conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in Provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetuâ premitur servitute.'

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut, qui valetudine aut ætate inutiles sint bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potiùs utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quàm aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se, in servitutem receptos, cibo juvarent. At Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Commius, et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, et colle exteriore occupato, non longiùs M passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent, pedestresque copias paulùm ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesiâ despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum considunt, et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati prælio excedebant. Quum suos pugnæ superiores esse Galli confiderent, et nostros premi multitudine viderent; ex omnibus parti-

bus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè ac turpiter factum celari poterat; utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiæ ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesiâ processerant, mœsti, prope victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quâ ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plùs multitudine telorum proficiebant: posteaquam propiùs successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ, quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem preparaverant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superi-

orum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitûs opere circumplecti non potuerant nostri, necessariòque penè iniquo loco, et leniter declivi, castra fecerant. Hæc C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant; quid, quoque pacto agi placeat, occultè inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ suprà demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix, ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur. Quâ minimè visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multùm ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quòd suum periculum in alienâ vident virtute consistere: omnia enim plerùmque, quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem omnium laborum exspectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, testudine factâ, subeunt; defatigatis invicem integri succedunt. Agger, ab universis in munitionem conjectus, et ascensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id,

nisi necessariò, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus VI, pòst, cum aliis VII, C. Fabium legatum: postremò ipse, quum vehementiùs pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienum miserat, contendit; cohortes IV ex proximo castello educit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet.

LXXXVIII. Accelerat Cæsar, ut prælio intersit. Ejus adventu ex colore vestitûs cognito, (quo insigni in præliis uti consueverat,) turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prælium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperatâ salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur: reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, 'Id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causâ,' demonstrat: 'et, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint.' Mittuntur de

his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur, arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula prædæ nomine distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit: captivorum circiter XX millia Æduis Arvernisque reddit: T. Labienum cum II legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilium attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum, cum II legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipse Bibracte hyemare constituit. His rebus literis Cæsaris cognitis Romæ, dierum XX supplicatio indicitur.

DE BELLO GALLICO

LIBER VIII.

PRÆFATIO A. HIRTII.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui, novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum non quidem civilis dissentionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos

utinam qui legent, scire possent, quàm invitus susceperim scribendos; quò faciliùs caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum superetur; qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeòque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita, facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quàm reliquorum, est admiratio: cæteri enim, quàm bene atque emendatè, nos etiam, quàm facilè atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cùm facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quòd me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. Omni Galliâ devictâ, Cæsar quum superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hybernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque ullâ multitudine, in unum locum coactâ, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inîssent civitates, satìs auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum Populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præficit hybernis: ipse, cum equitatûs præsidio, pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longè a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerint contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. Namquè etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum : ne aut copiâ pabuli frumentique, si longiùs progredi vellet, deficeretur ; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustrà : nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit ; nec dat ulli civitati spatium de alienâ potiùs, quàm de domesticâ salute cogitandi : quâ celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propositâ, Bituriges, quum sibi viderent clementiâ Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ullâ pœnâ dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientiâ, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur ; legionibusque in hyberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quâ re cognitâ, quum non ampliùs X et VIII dies in hybernis esset commoratus, legiones XIV et VI ex hybernis ab Arare educit ; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore Commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Quum fama exercitûs ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hyemis causâ, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura oppida dimiserant,) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates, quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ, conjectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata, milites contegit : equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascunque petîsse dicebantur hostes. Nec frustrà : nam plerùmque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur

Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar tempore anni difficillimo quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocavit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de Republicâ meritos accipere: legionem ex hybernis evocat rursus XI, literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantùm hybernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant, paucos in ædificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causâ remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratiâ essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, 'Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velocasses, Atrebates locum castris excelsum, in sylvâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores sylvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio nomen Populi Romani intellexissent; paucis antè diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse, ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Cæsar

cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si majores copias ageret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cùm exigua, tum disjecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quæ Cæsar, consentientibus pluribus, quum cognovisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longèque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; rebus omnibus inserviendum statuit, quò celeriùs hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et IX habebat; summæ spei delectæque juventutis XI, quæ, octavo jam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque, concilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repentè instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissâ, magìs in altitudinem depressâ, quàm latè patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, loriculamque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem pedum quinûm denûm lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus trajectis constratisque conjungi, quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut ab hostibus duplici fossâ duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quò tutior altitudine esset, hòc audaciùs longiùsque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium. Namque et

operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriùsque hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eandem transgressi, nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eò magìs, quòd Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæsar, quum animum adverteret, hostem complures dies castris, palude et loci naturâ munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse: literas ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites invicem Remorum ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerùmque accidit diuturnitate,) Bellovaci, delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, sylvestribus locis insidias disponunt; eodèmque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros insidiis, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidiùs insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celeriùs, quàm consuetudo fert equestris prælii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui, quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque

dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe et præfecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis, stationes disponere, ac moderatiùs cedentem insequi hostem

XIII. Non intermittit interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Quâ contentione Germani (quos propterea Cæsar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur,) quum constantiùs universi paludem transîssent, paucisque resistentibus interfectis pertinaciùs reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longiùs subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, sæpè amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli, pudore coacti, longiùs profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrùm secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propiùs accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unàque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit,) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes aggrediendos, neque cedentes tanto collis ascensu lacessendos judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita, quum palude impeditâ a castris castra dividerentur, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset,) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum, animadverteret; pontibus palude constratâ, legiones traducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari, confisi loci naturâ, quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paula-

timque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinaciâ cognitâ, Cæsar, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, utì consederant, (namque in acie sedere Gallos consuêsse, superioribus Commentariis declaratum est,) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se traditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidiùs intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fugâ, timoris simul calliditatisque plenâ, sine ullo detrimento millia non ampliùs X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Indè, quum sæpè in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. Quod quum crebriùs accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocârat quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit; equitatumque, quem præsidia semper pabulatoribus mittere consuêrat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus, quàm potest maximè, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non ampliùs patentem in omnes partes passibus M, sylvis undique impeditissimis aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt.

Explorato hostium consilio, nostri ad præliandum animo atque armis parati, quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primùm cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt: quòd plerùmque equestribus præliis cùm propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Quum dispositis turmis invicem rari præliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt cæteri, Correo præliante, ex sylvis. Fit magnâ contentione diversum prælium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex sylvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propiùs interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Quâ re cognitâ, præsidio cohortium confisi nostri acerrimè præliantur, ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam communicâsse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur: victi tamen perculsique, majore parte amissâ, quò fors tulerat, consternati profugiunt, partim sylvis petitis, partim flumine; qui tamen in fugâ a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nullâ calamitate victus Correus excedere prælio, sylvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissimè præliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundiâ victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gestâ, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longiùs ab eâ cæde abesse plùs minùs octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat. tamen, exercitu traducto, progreditur. At Bellovaci reliquæque civitates, repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis,

receptis, qui sylvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repentè cantu tubarum convocato, conclamant, 'legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.'

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque, 'Ut eâ pœnâ sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro suâ clementiâ atque humanitate nunquam profectò esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa millia interîsse; vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos, quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: nunquam enim Senatum tantùm in civitate, illo vivo, quantùm imperitam plebem, potuisse.'

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, 'Eodem tempore superiore anno Bellovacos cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillimè mortuis delegari; neminem verò tantùm pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore eâ pœnâ, quam sibi ipsi contraxissent.'

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt; excepto Commio, quem timor prohibebat, cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset; centurio, vel ut insuetâ re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem

non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrinque gladii destricti essent; non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quòd mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quàm videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret, nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione XI sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliæ partem; quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satìs firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat; legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperâsset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeò fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes fines partium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastâsset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu et feritate non multùm a Germanis differebat, neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum literis nunciisque Duratii cognosceret, (qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset,) ad oppidum Lemonum contendit. Quò quum adventaret, atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus

committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset, et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperatâ salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repentè ex eo loco cum copiis recedit; nec se satìs tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantùm procedere ante agmen imperat legionum, quantùm quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gestâ, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, urmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Equitatus hostium confligit audaciùs, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine: namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prælii, fortissimè contra pedites præliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatûs nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invi-

cem præsidio. Tum repentè confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis, perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant, lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantùm equorum vires ad persequendum dextræque ad cædendum valent, tantùm eo prælio interficiunt. Itaque ampliùs millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Quâ ex fugâ, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,) non ampliùs hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere, unàque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, (quem, superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse, cognitum est;) Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes cæterasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpè vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; cæteræque civitates, positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque imperata sine morâ faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXXII. At Drappes, unàque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certâ pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent; consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos cives, quondam integris rebus, multùm potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam

apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quò quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque, omnes oppidi partes præruptis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantùm copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animum adverterent oppidani, miserrimâque Alesiæ memoriâ solliciti similem casum obsessionis vererentur; maximèque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo concilio probato, proximâ nocte, duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare cunctatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat præsidia.

XXXV. Magnâ copiâ frumenti comparatâ, considunt Drappes et Lucterius non longiùs ab oppido X millibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen jumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi præsidiis, horâ noctis circiter X, sylvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciâssent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gestâ, Caninius ex captivis comperit,

partem copiarum cum Drappete esse in castris a millibus non amplius XII. Quâ re ex compluribus cognitâ, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propiùs hostes accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improviso advolâsse, et prælium commisisse. Quâ re cognitâ, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissimè præliantur: confestim omnes cohortes undique impetum faciunt; omnibusque aut interfectis, aut captis, magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissimè re gestâ, sine ullo penè militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur; externoque hoste deleto, cujus timore antea dividere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum [consilio] in civitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quòd præcipuè eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium deposcit. Qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium curâ quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeò ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de

Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia, non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem: quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II reliquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quàm potest celerrimè, ad Caninium contendit.

XL. Quum contra exspectationem omnium Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animum adverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognôsset; aquâ prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum penè montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen averti loci natura prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eò descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat, sub ipsius oppidi murum ubi magnus fons aquæ prorumpebat ab eâ parte, quæ ferè pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat.

XLI. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; e regione ejus vineas agere adversus montem et aggeres instruere cœpit, magno cum labore et continuâ dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, atque operibus vincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum IX, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur,

(id enim nullis operibus effici poterat,) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exstitit. Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prælii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitûs nostri; magnusque utrinque clamor oriebatur. Ita quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebant.

XLIII. Cæsar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, fine prælii facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et, jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto repentè perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate coacti, se tradiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperiùs fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inîssent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam concessit, quò testatior esset pœna improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebrò enim mutandis

locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus Populi Romani, sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Eâ re cognitâ, Cæsar, quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adîsset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ut ibi extremum tempus comsumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio, legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemovicum fines non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis Provinciæ,) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hybernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hyberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam suprà commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêsset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinaciùs eum cum paucis insecutus esset, ille autem fugâ vehementi Volusenum longiùs produxisset; repentè omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidiâ interpositâ, paterentur inulta; conversoque equo, se a cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus trajicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, et partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum ubi præscripserit, et ea facturum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat. Unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius, quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quòd insequens annus, L. Paulo, C. Marcello, Consulibus, nullas res Galliæ habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic Commentario statui.

XLIX. Cæsar, in Belgio quum hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitiâ civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minùs volebat,

quàm sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi ; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

L. Ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratiâ cùm libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat: tamen non minùs justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent; simulque se et honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Servio Galbæ consulatum, quum is multò plùs gratiâ suffragiisque valuisset, quòd sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primùm enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviàm procedebat: hostiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores!

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summâ cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatûs petitionem. Ipse tantùm itinerum faciebat, quantùm satìs esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque

fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ senatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra senatûs auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci: judicabat enim, liberis sententiis Patrum Conscriptorum causam facilè obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpè erat senatui pollicitus, 'si quem timor armorum Cæsaris læderet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret; fore eo pacto liberam et sui juris civitatem.' Neque hoc tantùm pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere cœpit; (quod ne fieret, consules amicique Pompeii jusserunt;) atque ita rem moderando discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatûs erat universi, conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidiâ quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde S. C., ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitteretur: neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex dilectu provinciæ Cæsaris, eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate minimè dubium esset adversariorum suorum, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex senatûs-consulto jubet tradi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueatur, ex quibus præsidiis decima quinta deducebatur. Ipse exercitui distribuit hyberna: C. Trebonium, cum legionibus IV in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quò quum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem, legiones duas, ab se remissas, quæ ex senatûs-consulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio

traditas, atque in Italiâ retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium, quidnam contra Cæsarem pararetur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potiùs disceptandi, quàm belli gerundi. Contendit, *per literas senatui missas, ut etiam Pompeius se imperio abdicaret, seque idem facturum promisit; sin minus se neque sibi, neque patriæ defuturum.*

NOTES.

BOOK FIRST.

ARGUMENT.

I. Procemium. Cap. 1. Gaul described.

II. The War with the Helvetii. Cap. 2, 3. An insurrection of the Helvetii at the instigation of Orgetorix. 4. His premature death. 5—9. The Helvetii, wishing to march through the province, but being prevented by Cæsar, endeavor to pass through the country of the Sequani. 10, 11. The plans of Cæsar to prevent their passage: the complaints of the Gauls respecting the injuries they were suffering from the Helvetii. 12. A defeat of the Tigurini near the river Arar (*Saône*). 13. Ambassadors are sent by the Helvetii to Cæsar. 14. Cæsar's answer. 15. The Gallic cavalry repulsed by the Helvetii: the march of both armies. 16—20. The complaint of Cæsar against the chiefs of the Ædui: the excuse of Liscus, in which he discloses the treachery of Dumnorix, who, however, at the earnest solicitation of his brother Divitiacus, is pardoned by Cæsar. 21, 22. An opportunity of attacking the Helvetii to great advantage is lost by the fears of P. Considius. 23—26. The Helvetii are entirely routed. 27, 28. Their surrender and return to their own territories. 29. The number of the Helvetii before and after the war.

III. The War with Ariovistus. Cap. 30—32. A general assembly of the deputies, of the princes, and states of Gaul: their complaint to Cæsar about Ariovistus, the king of the Germans. 33, 34. An interview requested by Cæsar, but refused by the king. 35, 36. A second embassy is sent with the demands of Cæsar: the answer of Ariovistus. 37, 38. Cæsar marches against Ariovistus, and enters Vesontio. 39. The trepidation of the Romans at the report of the great stature and courage of the Germans: Cæsar's speech to his soldiers: his march. 42—46. An interview, between Cæsar and Ariovistus, broken off by an attack of the Germans. 47. The Gallic ambassadors imprisoned by Ariovistus. 48. Ariovistus declines coming to a general engagement: skirmishes of the cavalry: the German way of fighting described. 49, 50. Cæsar's two camps: Ariovistus attacks the smaller camp: the reason why the Germans declined coming to a

general engagement. 51—54. The two armies engage: the Germans are defeated: the Gallic ambassadors are retaken: Cæsar, having established his army in winter quarters under the command of Labienus, goes into Hither Gaul to preside at the general Diet.

1 1. *Gallia est omnis:* we are to understand by this only that part of Gaul, which had not yet been vanquished by the Romans.

2. *Belgæ:* in the time of Cæsar, the Belgæ were divided into 16 tribes (*populi*).—*Aquitani:* twelve tribes of this people are mentioned in the 3d book, but they were afterwards reduced to nine.—*Qui . . . appellantur:* the construction is; Ii, *qui ipsorum linguâ appellantur Celtæ, nostrâ* linguâ *Galli,* incolunt *tertiam* partem.

4. *Inter se:* 'among themselves;' i. e. 'from each other.'—*Gallos . . . dividit:* 'the river Garonne separates the Gauls from the Aquitani; the Marne and Seine separate them from the Belgæ.'

6. *A cultu atque humanitate: cultus* relates to the ornaments of the body; *humanitas* to the refinement of the mind.

7. *Provinciæ:* the province of *Gallia Narbonensis* is here meant; a part of which even now is called *Provence.* From the inhabitants of Marseilles the Gauls derived many customs, which tended to their *refinement* and *civilization.*—*Minimè sæpe:* least often, i. e. 'very seldom.'

8. *Eà important:* sc. *minimè sæpe;* 'very seldom import those things.'

13. *Eos:* i. e. the Germans.—*Ipsi:* i. e. the Helvetii.

14. *Eorum una pars:* i. e. *finium;* 'one part of these territories;' i. e. of the countries of the Belgæ, Celts and Aquitani.

15. *Continetur:* 'it is bounded.'

16. *Attingit . . . Rhenum:* 'it also extends to the river Rhine on the side of the Sequani and the Helvetii.'

18. *Ab extremis Galliæ finibus:* 'from the most distant confines of Gaul.' Cæsar speaks in relation to Rome; consequently he means, by the most distant, the northern boundary of *Gallia,* i. e. of *Gallia Propria;* the middle district or division of the country, which, at that time, was in possession of the Celts or Gauls.

21. *Oceani . . . pertinet:* the part of the *Atlantic Ocean,* here referred to, is the southern shore of the *Oceanus Cantabricus* or *Mare Aquitanicum* (*the Bay of Biscay*) which washes the northern coast of Spain.

22. *Ad Hispaniam:* 'next to Spain.'

25. *M. Messalâ et M. Pisone Coss.* (*Consulibus*): sc. *existentibus,* Rule LXII, Obs. 3, Adam. M. Messala and M. Piso were consuls in the 693d year of the building of Rome.

26. *Civitati:* 'the people.'

28. *Imperio potiri:* 'to obtain the government.'

29. *Id . . . persuasit:* the construction is; *persuasit id eis* (Rule XXV, p. 186) *faciliùs hoc;* 'he persuaded them to that measure more easily on this account.'—*Undique . . . continentur:* 'the Helvetii

are confined on all sides by their natural situation,'—'from the situation of their country.' 1

2. *Jurâ:* now called *Mount St. Claude*, situated in the north-western extremity of Switzerland. 2

3. *Lacu Lemanno:* now the *Lake of Geneva.*

7. *Pro multitudine hominum:* 'in proportion to their population,'—'in proportion to the number of inhabitants.'

9. *Qui* (*fines* is antecedent) . . . *patebant:* 'which extended in length 240 miles,' &c.—*Millia* is a substantive in the acc. pl. by Rule LV.

12. *Quæ . . . pertinerent:* 'which might be necessary for their departure.'

13. *Carrorum:* the *carrus* or *carrum* was a vehicle peculiar to the Germans and Gauls, the form of which is unknown.

17. *In tertium . . . confirmant:* 'they fix by law their departure in the third year.'

19. *Castico:* the dat. case governed by *persuadet*, the object or acc. is *ut regnum . . . occuparet;* Rule XXV, p. 186.

20. *Cujus pater . . . obtinuerat:* it appears from this passage and many others, that the *sovereign power* (*regnum*) was not hereditary among the Gauls: it was conferred, as is most probable, by the people on that man who was most esteemed for his justice and bravery.

21. *A S. P. R. amicus:* i. e. *a Senatu Populi Romani:* as the Romans were very powerful, it was esteemed a great honor and protection to be called 'a friend by the Senate of the Roman people.' Many texts have S. P. Q. R., *Senatu Populoque Romano.*

26. *Perfacile . . . perficere:* the construction is; Orgetorix *probat illis perficere conata esse perfacile factu;* 'Orgetorix assures them that the accomplishment of their designs would be very easily effected,'—'that it was a thing very easy to be done, to accomplish their attempts.'

28. *Quin totius . . . possent:* 'but that the Helvetii could do the most of all Gaul.'

29. *Suis copiis, suoque exercitu:* 'with his own forces and with his own army;' i. e. without calling on others for aid.

30. *Inter se:* 'mutually.'

31. *Regno occupato* (abl. absolute): 'if each seized upon the sovereign power.'—*Tres . . . populos:* the Sequani, Helvetii and Ædui.

32. *Galliæ:* governed by *potiri* by Rule XXI, Obs. 2.

34. *Ea res:* i. e. the designs and intrigues of Orgetorix.—*Moribus:* i. e. *legibus;* 'laws.'

35. *Ex vinculis:* 'in chains.'

36. *Damnatum . . . cremaretur:* the construction is; *oportebat pœnam, ut cremaretur igni, sequi* Orgetorigem *damnatum;* it was necessary that the punishment, that he should be burned by fire, should overtake Orgetorix, if condemned;'—the punishment consequent upon the condemnation of Orgetorix would have been

2 burning; *sequi* used in the sense of *assequi.*—The usual punishment for treason among the Gauls and other barbarous nations was *burning alive.*—*Die constitutâ causæ* (governed by *dictionis*, by Rule VI.) *dictionis* (gov. by *die*, by Rule VI.): 'on the appointed day of trial.'—*Dictio causæ* was always applied to the defence of the accused,—to his explaining the cause of his conduct.—*Judicium* was the legal investigation of the case.

38. *Ad:* 'about.'

39. *Obæratos:* 'vassals;' a debtor, bound to serve his creditor, until his debt has been discharged.

3 5. *Præter quod:* for *præter* id *quod;* 'except *that* which'—'except what.' The antecedent is often elegantly omitted.

7. *Trium mensium:* 'for three months.'

8. *Molita cibaria:* 'ground provisions,' i. e. 'meal or flour.'

10. *Eodem usi consilio:* 'adopting the same resolution.'

16. *Quâ:* supply *parte*, or *regione.*

18. *Prohibere possent:* 'could prevent a passage.'—*Provinciam nostram:* the Roman province in Gaul.

21. *Is vado transitur:* 'it is fordable.'

23. *Pons . . . pertinet:* 'a bridge extends to the country of the Helvetii,'—and not *belongs to the Helvetii*, as it is sometimes translated.

28. *A. d. V. Kal. Apr.;* i. e. *ante diem quintum Kalendas Aprilis:* 'the 28th day of March;' the 5th day before the Kalends of April.—*Diem* is in the acc. by Rule LVI.

31. *Urbe:* Rome.

34. *Omnino:* 'only.'

35. *Legio:* each legion was divided into *ten cohorts;* each cohort into *three maniples*, and each maniple into *two centuries.* So that there were *thirty maniples and sixty centuries* in a legion; and if there had always been *one hundred* men in each century, as its name imports, the legion would have consisted of 6000 men. But this was not the case, the number of men in a legion being different at different times. During the reign of Romulus, the legion consisted of 3000 infantry and 300 cavalry: the number was afterwards increased even to upwards of 6000; in the time of Cæsar it contained about 4500 men.

36. *Facti sunt certiores:* 'were informed.'

39. *Sibi esse in animo:* 'that it was their intention.'

41. *Ejus voluntate:* 'with his concurrence.'

42. *L. Cassium:* the defeat here mentioned took place in the 647th year of the city, 49 years previous to the Gallic irruption.

43. *Sub jugum missum:* if a state or people or an army had been obliged to surrender to the Roman power, they were made to *pass under a yoke* (*sub jugum mitti*), in token of subjection; for this purpose they erected two spears, and, laying a third across them at the top, ordered those who had surrendered to go under them without arms or belts.

4 2. *Ut . . . posset:* 'that some time might intervene.'

4. *Diem se sumpturum:* sc. *esse;* 'that he would take time.'

5. *A. d. Idus Apr.:* the day before the Ides of April--the 16th of April. 4

8. *Ad montem Juram:* 'in the direction of mount Jura.'

11. *Castella:* 'redoubts.'

12. *Se invito:* 'against his will.'

14. *Negat se dare:* 'he says he could not allow.'—*More:* 'consistently with the customs.'

16. *Ostendit:* 'he declares.'—*Navibus:* before this word we are to understand *alii.*

17. *Ratibus:* 'rafts;' a number of planks, joined together, having the appearance of a floating platform, was designated by the word *ratis.*

18. *Altitudo fluminis:* 'the depth of the river.'

19. *Operis munitione:* by this we are to understand *murum, fossam, castella,* mentioned before.

22. *Suâ sponte:* 'of themselves.'

24. *Eo deprecatore:* 'he being mediator'—'by his intervention.'

25. *Gratiâ . . . poterat:* 'by his popularity and generosity, had very great influence with the Sequani.'

31. *Dent:* sc. *Helvetii et Sequani.*—*Sequani:* 'that the Sequani should give hostages.'

39. *Locis . . . frumentariis:* 'an open and very fertile country.'

40. *Munitioni:* i. e. the wall—the fortification.

41. *Magnis itineribus:* 'by forced marches.'

44. *Proximum:* 'shortest.'

3. *Compluribus . . . pulsis:* 'they having been routed in several battles.' 5

4. *Citerioris Provinciæ . . . ulterioris Provinciæ: citerior,* the province which was situated on the side of the Alps nearest Rome; called also Cisalpine Gaul: *ulterior,* situated on the side of the Alps farthest from Rome, and called Transalpine Gaul.

12. *Ita se:* before this sentence, supply *dicentes,* agreeing with *legatos;* 'saying, that they,' &c.

16. *Necessarii:* 'friends' or 'allies.'

19. *Et . . . reliqui:* 'and inform him that nothing was left them, except the soil of the land:' i. e. that all their buildings and other property had been destroyed.—*Reliqui* governed by *nihil* by Rule VIII, Obs. 3.—*Sibi* governed by *esse,* R. XVII, 1.

24. *Arar:* now called *the Saône.*

25. *Incredibili lenitate:* 'of surprising smoothness.'

27. *Lintribus: lintres* were boats formed of trees hollowed out.

28. *Tres . . . traduxisse:* 'that the Helvetii had already conveyed across that river three parts of their forces.'—*Flumen* governed by *trans* in composition (*transduxisse*) Rule XLV, and *partes* by *duxisse,* Rule XVIII.

30. *De tertiâ vigiliâ:* i. e. 'at midnight.' The Romans divided the night into four watches: the first began at sunset; the third at midnight; the second at a time equally distant from sunset and midnight; the fourth equally distant from midnight and sunrise.

5 40. *Ea . . . persolvit*: 'it suffered punishment first.'

42. *Ejus soceri L. Pisonis . . . interfecerant :* Calpurnia, the wife of Cæsar, was the daughter of L. Piso.—The construction is; *Tigurini interfecerant L. Pisonem legatum, avum L. Pisonis ejus* (i. e. Cæsaris) *soceri, eodem prælio, quo* Tigurini *interfecerant Cassium.*

6 2. *In Arari :* 'over the Saône.'

4. *Quum id . . . intelligerent :* 'when they perceived that he had done in one day what they, with the greatest difficulty, had accomplished in twenty, namely, the crossing the river.'

7. *Bello Cassiano :* the war, mentioned before, in which Cassius was defeated. The Romans had a custom of calling a war by the name of the conquered.

11. *Veteris incommodi* (gov. by *reminisceretur*, R. XIX): i. e. the defeat of Cassius.

19. *Ac . . . proderet :* 'and transmit the memory of it' to posterity.

21. *Eo . . . dari :* 'that on this account less doubt was given to him'—'he felt less doubt what course to pursue, whether to conclude a peace with the Helvetii, or to make war upon them.'

23. *Atque eo* (in the abl. by R. LXI, Obs. 5.) . . . *occidisset :* 'and that he felt the more indignant at the calamity, the less it had happened from any desert of the Roman people;' i. e. the less the Romans had deserved the defeat of Cassius, the more indignant Cæsar felt at that event.

24. *Qui : Populi* is the antecedent.—*Injuriæ* (gen. case) *sibi* (dat. case): both of these words are governed by *conscius*, Rule XII, Obs. 3.—'if the Roman people had been conscious,' &c.

25. *Sed eo . . . intelligeret :* 'but were by this ensnared, because they were not conscious of having committed any thing.'

27. *Quòd si :* 'but even if.'

28. *Num . . . posset :* the construction is; *num etiam posset deponere memoriam recentium injuriarum,* &c.

31. *Posset :* many editions have *posse.*

33. *Eòdem pertinere :* 'were to the same effect;' i. e. had a tendency to provoke his anger.—*Consuêsse . . . concedere :* the construction is; *enim immortales deos consuêsse* ('for that the immortal,'&c.) *interdum concedere his, quos velint ulcisci pro scelere eorum, secundiores res et diuturniorem impunitatem, quo homines ex commutatione rerum graviùs doleant* (that they, from a change of circumstances, might feel greater distress).

36. *Quum ea ita sint :* 'although this is the case.'

37. *Ea quæ polliceantur :* namely, to go where Cæsar should direct.

42. *Ejus . . . testem :* alluding to the defeat of Cassius.

7 1. *Equitatum :* the cavalry in Cæsar's army was composed of, Gauls.

2. *Provinciâ :* sc. *Narbonensi.*

3. *Qui videant :* 'to see.'

4. *Qui :* 'who;' i. e. the Roman cavalry.—*Cupidiùs :* 'too eagerly.'

5. *Novissimum agmen :* 'the rear rank.'—*Alieno loco :* in military affairs, a place which is favorable and advantageous is called *suus ;* that which is unfavorable is called *alienus.* 7

13. *Nostrum primum :* sc. *agmen ;* 'our van.'

16. *Publicè :* 'in the name of their state.'—*Flagitare :* for *flagitabat.*—*Propter frigora :* 'on account of the coldness of the climate.'

17. *Sub septentrionibus :* 'towards the north :' this is to be understood in relation to Italy.—*Ut ante dictum :* sc. *est ;* see *cap.* 1 ; *vergit ad septentriones.*

19. *Eo autem frumento . . . nolebat :* 'now he was unable to make use of the corn, which he had brought in ships by the river Arar (Saône) *for this reason* (*propterea*), because the Helvetii, from whom he was unwilling to depart, had turned their course from the Arar.'—*Frumento :* the Roman soldiers were supplied, not with meal or bread, but corn or new grain, which they were required to prepare themselves.

22. *Diem . . . dicere :* 'the Ædui, delayed day after day—protracted the time *of bringing the* corn ;—they said, that it was contributed, brought together, and just at hand.'

26. *Magistratu :* the old dative for *–ui*, which is common with Cæsar.

30. *Necessario :* 'critical.'

32. *Eorum precibus adductus :* see *cap.* 2.

33. *Sit destitutus :* 'he had been left unaided ;' i. e. had not been supplied with corn.

35. *Tacuerat :* 'he had concealed.'—*Proponit :* 'discloses.'

37. *Hos :* sc. *privatos.*

39. *Non possint :* 'they (the Ædui) cannot.'

40. *Gallorum :* 'of the Gauls,' i. e. the Helvetii.

5. *Pluribus . . . nolebat :* 'he was unwilling that these matters should be discussed in the presence of so many.' 5

7. *Solo :* sc. *Lisco.*

13. *Illo licente :* 'he bidding.' *Liceri* is to offer a price for a thing which a person wishes to purchase. The principal men among the Gauls performed the duties of farmers of the customs, on account of the profits resulting from the employment ; and the people willingly consented, as these men, being wealthy, would be able to make good any loss or deficiency of the revenue.

17. *Largiter posse :* 'that his influence was great.'

19. *Ex Helvetiis uxorem habere :* the daughter of Orgetorix ; *cap.* 3.

21. *Favere et cupere Helvetiis :* 'that he was a favorer and well wisher to the Helvetii.'

25. *Si quid accidat :* sc. *adversi ;* 'if any calamity should befall.'

26. *Imperio Populi Romani :* i. e. *imperante Populo Romano ;* 'if the Roman people had the chief command.'

30. *Equitatu :* the dative.

34. *Certissimæ res accederent :* 'the most unquestionable proofs were added.'—*Per fines . . . traduxisset :* i. e. he had obtained

8 from the Sequani permission for the Helvetii to pass through their country.

36. *Injussu suo:* 'without his (*Cæsar's*) order.'

37. *Ipsis:* i. e. the Ædui.

9 3. *Cui . . . habebat:* 'in whom he placed the highest confidence in every thing.'

10. *Ne quid . . . statueret:* 'that he would not pass too severe a judgment against his brother.'

12. *Ipse:* 'he himself;' i. e. Divitiacus.

13. *Ille:* 'he;' i. e. Dumnorix.

14. *Per se crevisset:* 'Dumnorix had become powerful by his interest;' i. e. by the interest of Divitiacus.—*Quibus opibus ac nervis:* 'whose power and strength:' the force of these words is conveyed in *crevisset.*

22. *Rogat, faciat:* sc. *ut*, Rule LX, Obs. 5.—*Tanti* (in the gen. by Rule XLVIII, Exc.) *ejus . . . condonet:* 'he tells him, that his (Divitiacus's) good opinion was of such value with him (Cæsar) that, in compliance with his desire and entreaties, he forgives the injury committed against the republic and the affront offered to himself.'

25. *Adhibet:* 'he brings in.'

27. *Omnes suspiciones:* 'every ground of suspicion.'

28. *Dumnorigi . . . ponit:* 'he places spies over Dumnorix.'

32. *Qui cognoscerent:* 'who might ascertain'—'to ascertain.'

33. *Facilem:* sc. *ascensum.*

40. *In M. Crassi:* sc. *exercitu.*

42. *Summus mons:* 'the top of the mountain:' Rule II, Obs. 3.

10 2. *Equo admisso:* 'at a full gallop.'

4. *Insignibus:* 'military standards.'

9. *Multo denique die:* 'at length when much of the day was spent.'

12. *Quod non . . . renunciâsse:* 'brought him back word of what he had not seen, as if he had seen it.'—*Quo consuêrat intervallo:* 'at the usual distance'—'at the distance at which he had been accustomed' to follow the enemy.

16. *Exercitu:* the old dative.—*Frumentum metiri:* 'to serve out the corn.'

17. *Oppido Æduorum:* from the Ædui Cæsar expected his chief supplies of corn.

18. *Rei frumentariæ prospiciendum:* 'to provide supplies of corn.'

21. *Decurionis:* the number of horse required to every legion, was three hundred, divided into ten *turmæ* or troops, thirty to a troop, every *turmæ* making three *decuriæ* or bodies of *ten* men: each of these *decuriæ* had a commander called a *decurion;* but he that was first elected, commanded the *turmæ*, and the others were only his lieutenants. Every one of the Decurions had an *optio* or deputy under him.

24. *Quòd . . . confiderent:* i. e. *quòd* Helvetii *confiderent Romanos posse intercludi frumentariâ re:* 'could be cut off from their supply of corn.'

28. *Animum advertit:* the same as *animadvertit;* 'he observed.' 10
30. *In colle medio:* 'on the middle of the hill.'
32. *Galliâ citeriore:* 'hither Gaul;'—the North of Italy.
35. *Eum:* i. e. the place in which the baggage was.
38. *Phalange:* the Macedonians were the most famous for this way of engaging in battle: their *phalanx* is described by Polybius to be a body of pikemen, consisting of sixteen in flank and five hundred in front; the soldiers standing so close together, that the pikes of the fifth rank were extended three feet beyond the front of the band: the rest, whose pikes were not serviceable on account of their distance from the front, couched them upon the shoulders of those who stood before them, and, locking them together in file, pressed forward to support and push on the ranks before them.—*Sub primam . . . successerunt:* 'advanced against our front ranks.'
40. *Suo:* sc. *equo.*—*Omnium:* depending upon *equis.*
42. *Cohortatus suos:* previous to a battle, in ancient times, it was customary for the general to address and exhort his soldiers.
43. *Pilis:* the *pilum* or javelin was a missive weapon, which, in a charge, they darted at the enemy. It was commonly four square, but sometimes round, composed of a piece of wood about three cubits (or four feet and a half) long, and a slip of iron of the same length, hooked and jagged at the end.
1. *Pluribus . . . inflexisset:* 'many of their shields being pierced 11 and fastened together by one blow of the javelins, as the iron point had bent.'—The shields were carried above their heads, not merely touching the shields that were carried next, but lopping about half way over them.—The *scutum* was a shield of an oblong form.
3. *Satìs commodè:* 'with sufficient readiness.'
4. *Multi ut præoptarent:* 'so that many wished rather.'
5. *Nudo:* 'unprotected.' If their shields were thrown aside, their bodies would be exposed to the darts of the enemy.
6. *Pedem referre cœperunt:* sc. *Helvetii;* 'the Helvetii began to retreat.'
8. *Hominum . . . quindecim:* 'with about 15,000 men.'
9. *Agmen hostium claudebant:* 'closed the enemy's line of march' —'formed the rear guard of the enemy.'
10. *Latere aperto:* 'on the right flank.'
13. *Conversa signa,* (acc. pl. governed by *intulerunt*): 'having faced about.'
15. *Ancipiti:* denotes the *two* places, in which the armies were at the same time engaged, at the top and at the foot of the hill.
19. *Horâ septimâ:* among the Romans the *natural day* was from the rising to the setting of the sun. It was divided into 12 hours, which were of a different length at different seasons of the year: the sixth hour corresponded with our noon, or 12 o'clock.
20. *Aversum hostem:* 'a flying enemy;' the enemies who had *turned* their backs.—*Ad multam noctem pugnatum est:* 'the battle was continued a great part of the night.'

11 30. *Propter sepulturam:* the Romans paid the greatest attention to funeral rites, because they believed that the souls of the unburied were not admitted into the abodes of the dead; or rather that they were obliged to wander a hundred years on the banks of the river Styx, before they were allowed to cross it. The Romans at first usually interred the dead: but they early adopted the custom of burning from the Greeks.

33. *Se . . . habiturum:* the construction is; *se habiturum illos*, i. e. Lingonas, *eodem loco quo* ('in the same manner as') habeat *Helvetios:* i. e. as enemies.

39. *Atque eos . . . paruerunt:* 'and *when Cæsar* had ordered them, i. e. the Helvetii, to wait his arrival in that place, in which they then were, they obeyed.'

12 2. *Dediticiorum: dediticii* are those who surrender on the condition, that they shall not be treated as slaves.—*Occultari . . . ignorari:* 'be concealed *from Cæsar*, or remain wholly unnoticed by him.'

3. *Primâ nocte:* 'at the beginning of the night.'

7. *Purgati esse:* 'to be excused.'

8. *In hostium numero habuit:* i. e. he either caused them to be put to death or to be sold as slaves.

13. *Ipsos . . . restituere:* see *cap.* 5.

16. *Vacare:* 'to be uninhabited.'

19. *Boios . . . concessit:* the construction is; *concessit Æduis petentibus, ut* Ædui *collocarent Boios in suis finibus*, (*quòd* Boii *cogniti erant egregiâ virtute:*) *quibus* Boiis *illi*, i. e. Ædui *dederant agros.*

23. *Literis Græcis confectæ:* 'written in Greek characters.'

25. *Ratio:* 'an account.'

32. *Censu habito:* 'the number having been taken.' This was simply a numbering of the army and consequently very different from the Roman *census*, properly so called, which was a general review of the people and an estimation of their estates, and a proportioning of their share of the public taxes: the *census* was made every five years.

34. *Totius ferè Galliæ:* namely, Celtic Gaul, for the Belgæ were then making preparations for war.

36. *Intelligere . . . repetîsset:* 'that they knew, although he (Cæsar) had inflicted punishment upon them (the Helvetii) on account of former injuries offered by the Helvetii to the Roman people.'

38. *Non minùs ex usu:* 'as much to the advantage.'

43. *Stipendiarias:* 'tributary,' bound to pay a certain sum.

13 10. *Non minùs . . . enunciarentur:* 'that they were no less desirous and solicitous, that what they had said *and should say* might not be disclosed.'

15. *Hi:* i. e. the Ædui and Arverni.

18. *Horum:* i. e. the Germans.

19. *Copias:* 'riches,'—'abundance,' and not *forces*, which is the usual signification of this word in the plural number.

31. *Unum se:* i. e. Divitiacus.

44. *Neque enim . . . comparandam:* the construction is; *neque* 13
enim Gallicum (agrum) *conferendum* (i. e. in fertility) *cum agro Germanorum, neque hanc*, i. e. Germanam, *consuetudinem victûs comparandam* esse *cum illâ*, i. e. Gallicâ.—The Gauls were far superior to the Germans in the refinements of society.

19. *Habitâ:* 'having been delivered.' 14

33. *Omnes cruciatus:* 'all kinds of torture.'

38. *Secundum ea multæ res eum hortabantur quare putaret:* 'besides these *representations* many things induced him to think.'

8. *Rhodanus:* 'the Rhone *alone* divided.' 15

11. *Placuit ei:* 'he determined.'

12. *Medium utriusque:* 'intervening;' 'equally distant from both.'

13. *Diceret:* 'should appoint.'—*Velle sese agere:* 'that he wished to treat,'—'to enter into a negotiation.'—*Summis utriusque rebus:* 'matters of the highest importance to both.'

19. *Emolumento:* 'labor.'

20. *Quid . . . negotii esset:* 'what business either Cæsar or the Roman people could possibly have in his Gaul, which he had conquered in war.'

24. *Quoniam . . . putaret:* 'whereas having been treated with so much kindness by himself and the Roman people, since he had been in his own consulship (i. e. the year before) styled king and friend by the Senate, he returned such a requital to himself and the Roman people, that, when invited to a conference, he was reluctant to come, and thought that he should not speak and consider about their common interest.'

33. *Voluntate ejus:* i. e. of Ariovistus.

37. *Senatus censuisset:* 'the senate had decreed.'

38. *Quod . . . posset:* '*should do* whatever he could for the advantage of the Republic.'

3. *Uteretur:* sc. *populus Romanus.* 16

7. *Vectigalia sibi deteriora:* 'his revenues less valuable.'

10. *Longè . . . abfuturum:* 'the name of brothers, given them by the Roman people, would be far from protecting them.'

14. *Exercitatissimi:* the Germans paid more attention to arms and warfare than to the cultivation of the earth.

15. *Inter:* 'for the space of.'

21. *Treviri autem:* sc. *veniebant questum.*

22. *Pagos:* 'districts,'—'cantons;' here used for the soldiers selected from each of the hundred cantons. See *Lib.* IV, 1

26. *Minùs . . . posset:* sc. *Ariovisto;* 'Ariovistus might be less easily withstood.'

36. *Ad ducendum bellum:* 'to protract the war.'

37. *Ut circino circumductum:* 'as if described by a pair of compasses;' i. e. in a circle.

41. *Contingant:* sc. *ripam.*—*Hunc . . . conjungit:* the construction is; *murus circumdatus hunc* montem *efficit arcem, et conjungit* montem *cum oppido.*

6. *Aciem oculorum:* 'the fierceness of their looks.' 17

17 9. *Tribunis militum:* 'tribunes of the soldiers' were officers in the Roman army, who had the charge of the camp and work; at first the number did not exceed three for each legion, but afterwards it was increased to six.

10. *Urbe:* Rome.

15. *Hi neque vultum fingere poterant:* 'these could neither compose their countenance,' i. e. assume a cheerful look.

20. *Centuriones:* these were commanders of a hundred men. Each cohort had six centurions, and, consequently, each legion sixty. The humblest soldier could aspire to the rank of centurion, as promotion in the Roman army depended entirely upon merit.

24. *Aut rem . . . dicebant:* 'or said, with respect to the corn, that they feared it could not be supplied with sufficient readiness.'

27. *Audientes:* 'obedient.'

30. *Omnium ordinum centurionibus:* to this council of war all the centurions were called: common councils of war consisted only of the consul, the legati, the tribunes, and centuriones primipili *or* primorum ordinum, *of the first centuries.*

39. *De suâ:* i. e. of the soldiers.—*Ipsius:* i. e. of Cæsar him self.

40. *Factum periculum:* 'that trial had been made.'

43. *Servili tumultu:* i. e. in the insurrection, at the head of which was Spartacus, a gladiator. See Classical Dict. *Spartacus*

18 2. *Quos:* i. e. *servos.*

5. *In suis:* i. e. of the Helvetii.—*Illorum:* i. e. of the Germans.

12. *Cui . . . posse:* 'that even he (Ariovistus) could not expect that our armies could be ensnared by the same stratagem, which had proved successful, when opposed to uncivilized and ignorant men.'

14. *Qui . . . facere:* 'that those, who threw the blame of their timidity on their fancy of being ill supplied with provisions or the defiles, acted.'

16. *De officio:* 'of the ability.'

27. *Repræsentaturum:* *repræsentare* is a law term, and signifies to perform or pay before the time, which had been previously agreed upon. 'To perform immediately.'

30. *Decimâ legione:* the legions were called *first*, *second*, &c., from the order in which they were raised.

31. *Prætoriam cohortem:* the Prætorian cohort was the cohort which guarded the general and his quarters.

43. *Satisfactione:* 'excuse.'—*Itinere exquisito:* 'the route having been reconnoitred.'

44. *Ut millium . . . duceret:* '*he found*, that, by taking a circuit of forty miles, he might lead his army through an open country.'

19 18. *Aliâ ratione:* 'upon any other terms.'

19. *Neque . . . volebat:* 'he neither wished the interview should be prevented for the cause assigned.'

20. *Equitatu:* the old form of the dative case.

21. *Commodissimum:* 'most expedient.'—*Omnibus . . . detrac-*

tis: 'all their horses having been taken from the Gallic 19
horsemen.'

22. *Eò imponere:* 'to put on them' (on these horses).

26. *Ei:* 'for that legion.'

28. *Ad equum rescribere:* 'he had ranked them among the cavalry.'

30. *Satìs grandis:* 'of considerable height.'—*Utrisque:* i. e that of Cæsar and Ariovistus.

34. *Ex equis:* 'on horseback.'

35. *Ubi eò ventum est:* 'when they arrived at the place;' i. e Cæsar and Ariovistus.

4. *Sui:* i. e. *sui juris, auctoritatis, opum.* 20

6. *Quod verò . . . posset:* 'but who could bear to have that taken from them, of which they were in possession, when they entered into an alliance with the Roman people.'

14. *A Gallis:* i. e. by the Arverni and Sequani.

19. *Omnes . . . venisse:* this statement is not correct; all the states of Gaul had not opposed him, but only the Ædui with their allies.

25. *Idque . . . petìsse:* 'and that he had sought it (i. e. the friendship of the Roman people) with these expectations.'

32. *Sed defenderit:* 'but had warded it off'—'had acted on the defensive.'—*Se priùs . . . Romanum:* this also is falsely asserted by Ariovistus, for Domitius had, long before him, conquered the Arverni.

36. *Hanc Galliam:* i. e. the country of the Ædui and Sequani. —*Illam:* sc. *Galliam;* i. e. *Gallia Narbonensis.*—*Hanc*, this, where Ariovistus is; *illam*, that, where Cæsar was.

7 and 10. *Ejus:* i. e. Cæsar's. 21

17. *Quibus ignovisset:* the Roman people were said to pardon (*ignoscere*) when they left the people they had conquered free, and permitted them to enjoy their own laws and to choose their own magistrates.—*In provinciam redegisset:* a state was said to be reduced to a Roman province, when its laws were taken away and the people subjected to Roman magistrates and to the payment of tribute.

19. *Antiquissimum . . . oporteret:* 'the most distant period ought to be regarded' as a precedent.

23. *Voluisset:* 'they (the senate) had decreed.'

32. *Vulgus militum:* 'the common soldiers.'

33. *Omni . . . interdixisset:* sc. *ut;* 'how he had interdicted the Romans from all Gaul.'

35. *Ut:* i. e. *quomodo;* 'how.'

4. *Cujus pater . . . donatus erat:* *the freedom of the city* was re- 22
garded by nations, subject to the Roman empire, as a very great privilege; individuals, who received this mark of distinction, were accustomed to assume the name of their patrons or of the persons by whose influence they had obtained this honor.

6. *Quâ multâ jam Ariovistus utebatur:* 'which Ariovistus now spoke fluently.'

22 7. *Peccandi causa :* 'ground for exception.'

8. *Qui hospitio :* sc. *privato ;* as the ancients had not proper inns for the accommodation of travellers, the Romans, when they were from home, used to lodge at the houses of certain persons, whom they in return entertained at their houses in Rome. This was esteemed a very intimate connection, and was called *hospitium.*

12. *An speculandi causâ :* 'was it to act as spies ?'

21. *Pro castris :* 'before the camp.'

22. *Potestas :* 'an opportunity.'

27. *Quos singuli singulos delegerant :* 'whom individually they had individually selected ;' i. e. each horseman selected one foot soldier.—*Copiâ :* 'army.'

29. *Hi concurrebant :* 'these (the infantry) ran to their assistance.'—*Si qui :* for *si quis.*

32. *Jubis ... adæquarent :* 'being supported by the manes of the horses, they could keep pace with them.'

37. *Acie triplici instructâ :* 'the army being drawn up in three columns.' The Roman army was usually drawn up in three lines. The *Hastati* were placed in the first line ; the *Principes* in the second ; and the *Triarii* or *Pilani* in the third ; at proper distances from one another. No mention is made by Cæsar, in describing his battles, of *Hastati,* &c.; it is therefore uncertain whether in his time they were distinguished by these names.

41. *Expedita :* 'light armed ;' i. e. those who carried nothing but their arms.

23 1. *Partem auxiliorum :* the troops sent by foreign kings and states were called auxiliaries. They usually received pay and clothing from the republic, although they were sometimes supported by those who sent them. They were generally placed on the right and left wings.

3. *Instituto suo :* 'according to his determination.'

4. *A majoribus :* sc. *castris ;* this was the first camp he pitched, which lay farthest from the enemy.

6. *Prodire :* 'come out' to fight.

8. *Acriter utrinque :* Diodorus, *Lib.* xxxviii, says that Ariovistus had nearly taken the camp of the Romans, and that being elated by his success, he, the next day, without regard to the prophecies of the women, did not decline an engagement.

12. *Prælio :* 'in a pitched battle.'

14. *Sortibus :* 'lots.' Tacitus calls by the name of *sortes* the manner in which the Germans used to form conjectures about futurity. They cut the branch of a tree into small slips, and, distinguishing these slips by certain marks, scattered them at random on a white cloth. Then a priest, if the presage was made for the public ; if in private the master of a family, having prayed to the gods, and looking to heaven, took up each of the slips three times, and interpreted it according to the mark impressed upon it. The Germans paid particular attention to the divinations of their aged females. Their divinations were frequently taken from the motion of whirlpools and from the noise of waters.

15. *Ex usu:* 'advantageous.' 23

16. *Fas:* i. e. permitted by the gods and by religious rites.

19. *Alarios:* 'the auxiliaries,' who were thus called, from their being generally placed on the wing of the army, when in battle array.

20. *Pro castris minoribus:* 'before the smaller camp.'

24. *Generatim:* i. e. *per gentes;* 'by nations or tribes.'

31. *Quæstorem:* the business of the *quæstor*, that attended an army into a province, was to manage the public accounts, taking care of the supplies of money, corn and other necessaries, and conveniences for the maintenance of the Roman army.—*Eos:* i. e. *legatum et quæstorem.*

33. *A dextro cornu:* of the Roman army.

40. *Scuta . . . vulnerarent:* 'tore off with their hands the shields, which were held by the enemy above their heads, and wounded them from above;' i. e. stabbed downwards.

42. *Sinistro cornu:* of the enemy.—*A dextro cornu:* this also means of the enemy's right.

1. *Expeditior:* 'more disengaged.' 24

21. *Neque ejus . . . diminuerat:* i. e. that his death did not diminish the great pleasure and general rejoicing at the victory.

28. *Quos ubi:* many editions have *quos Ubii;* but the *Ubii* were far distant from the theatre of the war.

29. *Proximi Rhenum:* 'next the Rhine;' 'on the banks of the Rhine.'

32. *Hyberna:* the winter quarters of the Romans were strongly fortified, and furnished, particularly under the emperors, with every accommodation, like a city.—*In Sequanos:* 'into the country of the Sequani.'

33. *Ad conventus agendos:* 'to hold the diets.'

BOOK SECOND.

ARGUMENT.

I. War with the Confederate Belgæ. Cap. 1. A confederacy of the Belgæ. 2, 3. The surrender of Remi at the approach of Cæsar. 5. The march of Cæsar and encampment on the banks of the Axona. 6, 7. The siege of Bibrax raised by the Romans. 8. Cæsar encamps in a place well adapted to oppose the Belgæ. 9—11. The departure of the Belgæ to protect their country against the Ædui: an attack by the Belgæ on Titurius having been repelled with great slaughter. 12—14. The surrender of the Suessiones and Bellovaci. 15. The customs of the Nervii. 16—18. War with the Nervii: their overthrow and surrender. 29—33. War with the Aduatuci: the destruction of them in consequence of their perfidy.

II. The Expedition of P. Crassus into Armorica. Cap. 34. Several maritime states are subdued by Crassus.

III. The things performed after the reduction of the Belgæ. Cap. 35. The opinions of the Germans respecting this war· ambassadors are sent to Cæsar by the Germans: Cæsar goes to Italy, after having disposed his army in winter quarters: in consequence of Cæsar's success in Gaul, a thanksgiving is decreed at Rome.

25 6. *Omni Galliâ:* meaning *Gallia Celtica,* in contradistinction to *Gallia Belgica.*

11. *Ab nonnullis*: sc. *Belgæ sollicitarentur.*

13. *Ad conducendos homines:* 'to hire troops.'

14. *Eam . . . consequi:* 'to continue that practice under our government;'—'if the Romans had the chief power.'

21. *Uti cognoscant:* 'to obtain information.'

22. *Constanter:* 'uniformly.'

29 *Qui proximi . . . sunt:* i. e. who present themselves first to a person going from the Belgæ.

36. *Germanos:* i. e. the Condrusi, the Eburones, the Cæræsi,
26 and the Pæmani. See *cap.* 4, *line* 32.

1. *Ut ne Suessiones . . . consentirent:* 'that they could not dissuade even the Suessiones, &c. from uniting with them.'

29. *Longissimè absunt:* 'are very remote.'

35. *Liberaliterque oratione prosecutus:* 'and having complimented them highly in a speech.'

39. *Magno opere:* 'with great earnestness.'—*Quanto opere intersit:* 'how greatly it concerns.'

40. *Manus . . . distineri:* 'that the forces of the enemy should be prevented from uniting.'

27 4. *Quæ res:* 'which position.'

5. *Post eum:* i. e. *Cæsarem;* or supply *exercitum.*

10. *Cohortibus:* ten cohorts or battalions of foot-soldiers made up a legion. Each cohort contained from about four hundred to six hundred men.

11. *Duodeviginti pedum:* sc. *in latitudinem,* 'eighteen feet broad.'

15. *Sustentatum est:* 'the attack was supported.'

16. *Oppugnatio:* 'the mode of attack.'

19. *Testudine:* the *testudo* was a figure in which the soldiers placed themselves with their shields closed together above their heads, to defend them from the missive weapons of the enemy. The foremost rank stood upright, and the rest stooped lower and lower by degrees, till the last rank kneeled down upon their knees; so that every rank covering with their shields the heads of all in the rank before them, they bore some sort of resemblance to a tortoise. This was used as well in field battles as in sieges. The Romans also sometimes called their covered defensive engines *testudines.*

27. *De mediâ nocte:* 'soon after midnight.'

[illegible] the Numidians were excellent warriors and in

their expeditions they always endeavored to engage with the enemy in the night time. They rode without saddles or bridles. 27

29. *Funditores Baleares:* the inhabitants of the Balearian islands (Majorca, Minorca and Ivica) were very expert archers and slingers. The *archers* and *slingers* in the Roman armies were attached to that body of the troops, which were called *velites*, or light-armed.

35. *Et . . . posuerunt:* 'and encamped within less than two miles.'

39. *Prælio supersedere:* 'to decline a battle.'

1. *Adversùs:* 'on the side opposite the enemy.' 28

2. *Ex utrâque . . . habebat:* 'had a steep descent on both sides.'

3. *Et frontem . . . redibat:* 'and gently sloping in front, sank gradually to the plain.'

5. *Ad extremas fossas:* 'at both ends of the ditch.'

24. *Si minùs potuissent:* 'if they could not succeed.'

34. *Oppido:* Bibrax.

41. *Et domesticis . . . uterentur:* 'and might subsist on the abundance of provisions, which they had at home.'

22. *Destiterunt:* sc. *interficere.* 29

30. *Vineas agere:* the *vineæ* were composed of wicker hurdles laid for a roof on the tops of posts, which the soldiers, who went under it for shelter, bore up with their hands. Some will have them to have been contrived with a double roof: the first and lower roof of planks, and the upper roof of hurdles, to break the force of any blow without disordering the machine.—Under these the besiegers either used the *aries*, or the battering ram, or tried to undermine the walls.

33. *Aggere jacto:* the *agger* was a mound, composed of earth, wood, hurdles, and stone, which was gradually advanced towards the town, always increasing in height, till it equalled or overtopped the walls. The *agger* was secured by towers, consisting of different stories, from which stones and darts were discharged on the townsmen by means of engines.—*Turribus:* besides the towers belonging to the *agger*, there were two sorts of movable towers, the lesser and the greater: the lesser sort were about sixty cubits high and the square sides seventeen cubits broad; they had five or six and sometimes ten stories of divisions, every division being made open on all sides. The greater tower was 120 cubits high, 23 cubits square, containing sometimes 15, sometimes 20 divisions. They were of very great use in making approaches to the wall, the divisions being able to carry soldiers, engines, ladders, casting-bridges and other necessaries. The wheels, on which they went, were contrived to be within the planks, to defend them from the enemy, and the men, who were to drive them forward, stood behind, where they were most secure: the soldiers in the inside were protected by raw hides, which were thrown over the tower in those places which were most exposed.

4. *Passis* (from *pando*) *manibus:* 'with out-stretched hands.' 30

7. *Ad eum:* i. e. Cæsar.

12. *Qui . . . profugisse:* the construction is; eos, *qui fuissent*

30 *principes* ('authors') *hujus consilii, profugisse in Britanniam quòd intelligerent*, &c.

17. *Quorum . . . consuêrint:* 'by whose (i. e. of the Belgæ) aid and resources they were accustomed,' &c.

27. *Nullum . . . mercatoribus:* 'that merchants had no access to them.'

32. *Confirmare:* 'they asserted.'

42. *Mulieres . . . conjecisse:* the construction is; *conjecisse mulieres*, homines-*que qui per ætatem viderentur inutiles ad pugnam, in eum locum.*

31 5. *Eorum . . . perspectâ:* 'our army's mode of marching during those days having been observed.'

10. *Sub sarcinis:* the load, which a Roman soldier carried, is almost incredible; provisions for 15 days, sometimes for more; utensils, viz. a saw, a basket, a mattock, an axe, a hook, a leathern thong, a pot, &c.; three or four stakes, and frequently more; sometimes as many as twelve were added: the whole amounted to about sixty pounds weight, besides arms; for a Roman soldier considered these not as a burden, but as a part of himself. Under this load, they commonly marched twenty miles a day, often a greater distance. There were beasts of burden, and wagons for carrying tents, baggage, &c. (*impedimenta*). On a march the *baggage* was generally placed either in the middle or in the rear of the army.

12. *Adjuvabat . . . antiquitus:* 'this, too, forwarded the advice of those, who laid the matter before them, namely, that the Nervii,' &c.

17. *Teneris arboribus:* this fortification is similar to that used by modern armies, particularly in woody countries, to impede the attack of an enemy. A number of trees is cut down and placed close together opposite the enemy, in the place where an attack is expected. The boughs are entangled in one another as much as possible.

19. *Quò . . . posset* (used impersonally): 'which could not only not be entered, but not even seen through.'—*Non modò:* for *non modò non.*

26. *Collis:* '*another* hill.'

27. *Infima: secundùm* or *quod ad infima* loca; Rule VII, Obs. 3.

29. *Aperto:* i. e. the part, which was not covered with trees.

30. *Secundùm flumen:* along the river.'—*Stationes:* guards, placed before the gates, were properly called *stationes;* on the rampart *custodiæ;* but *statio* is also put for any post.

33. *Aliter se habebat ac:* 'was otherwise than.'

35. *Expeditas:* i. e. who had laid aside the burden, which they usually carried on a march, that they might be better prepared to attack the enemy.

37. *Totum agmen claudebant:* 'formed the rear guard.'

42. *Quem ad finem:* 'as far as.'—*Porrecta:* i. e. *plana et aperta.*

44. *Opere dimenso:* i. e. a space having been marked out for pitching and fortifying the *camp* (*opus*).

2. *Convenerat:* 'had been agreed upon.'—See *cap.* 17. 32
3. *Ita ut:* 'in the manner, in which.'
8. *In manibus nostris:* i. e. near the Romans.
9. *Adverso colle:* 'up the hill.'
13. *Proponendum:* 'to be displayed.'
14. *Tubâ:* the Romans only used wind-music in their armies: these were the *tubæ*, the *cornua*, the *buccinæ*, and the *litui;* all of which were made of brass. The *tuba* is supposed to have been like our trumpet, running on wider and wider in a direct line to the orifice. The *cornua* were bent almost round.—The *buccina* was similar to the *cornu*, though perhaps not quite so crooked, and was commonly used by the watches. The *lituus* or clarion was bent a little at the end like the augur's staff or *lituus.* When a general, after having consulted the auspices, had determined to lead forth his troops against the enemy, a red flag was displayed on a spear from the top of the Prætorium, which was a signal to prepare for battle. Then, having called an assembly by the sound of a trumpet, he addressed the soldiers; after the harangue all the trumpets sounded, which was the signal for marching. At the same time the soldiers cried out, 'To arms;' the standards, which were fixed in the ground, were pulled up. The watchword was given either *vivâ voce* or by means of a *tessera*, which was a square tablet of wood in the form of a die: on it was inscribed whatever the general pleased.
15. *Aggeris petendi:* i. e. in quest of materials for the construction of the *mound.*
17. *Successus:* 'the coming up'—'the approach.'
22. *Singulisque legionibus:* 'and from their respective legions.'
23. *Nisi munitis castris:* 'until the camp was fortified.'
25. *Per se:* 'of themselves'—'of their own accord.'
40. *Dejectus:* 'declivity.'—*Necessitas:* 'shortness.'
42. *Diversis legionibus* (abl. absol.): 'the legions being separated.'
44. *Impediretur:* 'was obstructed.'
6. *Acie:* the ancient form of the genitive case. 33
7. *Vulneribus confectos:* 'exhausted with wounds.'—*Nam his . . . obvenerat:* 'for that party (i. e. the Atrebates) had been accidentally opposed to them,' (i. e. to the soldiers of the 9th and 10th legions).
21. *Summum castrorum locum:* i. e. the hill on which the camp was situated.
22. *Levis armaturæ pedites:* these were the light armed troops, called *velites* from their swiftness. They did not form a part of the *legion*, but fought in scattered parties, where occasion required, usually before the lines. The *velites* were equipped with bows, slings, seven javelins with slender points like arrows, so that, when thrown, they bent and could not be sent back by the enemy; a round buckler (*parma*) about three feet in diameter, made of wood and covered with leather; and a helmet, generally made of the skin of some wild animal.

33 24. *Dixeram:* see *cap.* 19.—*Adversis hostibus occurrebant:* 'met the enemy in front'—'coming in an opposite direction.'

26. *Decumanâ portâ:* this was the gate to the rear of the camp, or the furthest from the enemy.

29. *Præcipites . . . mandabant:* 'fled precipitately.'

36. *Diversos:* 'each in different place.'

34 1. *Signo amisso:* to lose the standards was considered very disgraceful, particularly to the standard bearer; and sometimes it was punished with death.

3. *Primopilo:* the *primopilus* was the centurion of the right hand order of the first *maniple* of the *triarii* or *pilani* in every legion. He presided over the other centurions, and generally gave the word of command in exercises and engagements, by order of the tribunes. He also had the care of the *eagle* or chief standard of the legion.

6. *Desertos:* sc. *a ducibus;* i. e. those, who no longer had any leaders to order and urge them to fight.—*A fronte:* 'in front.'—*Subeuntes:* 'advancing.'

8. *In angusto:* sc. *loco.*

12. *Signa inferre:* 'to advance.'—*Laxare:* 'to extend;' 'to open.'

14. *Pro se:* 'to the best of his abilities.'

20. *Conversa signa in hostes inferrent:* 'having faced about, should attack the enemy.'

31. *Nihil . . . fecerunt:* 'made all the haste they could.'

42. *Ut ex tumulo:* 'as if from a hillock.'

43. *Non nequidquam ausos esse:* 'had not in vain dared.'

35 2. *Quæ . . . redegerat:* 'which enterprises, from being very difficult, greatness of mind had rendered easy.'

4. *Prope ad internecionem redacto:* 'being almost entirely exterminated.'

26. *Ipsi:* i. e. the Aduatuci.

30. *Post eorum obitum:* i. e. after the destruction of the Cimbri and Teutones.

31. *Quum . . . defenderent:* 'when at one time they acted on the offensive, at another time on the defensive.'

36. *Vallo pedum XII:* sc. *in altitudinem.*

44. *In muros:* 'near the walls.'

36 12. *Præstare sibi:* 'that it was better for them.'

17. *Aries:* the chief engine in the attack of places was the *aries*, or battering ram; this was of two sorts, the one rude and plain, the other artificial and compound. The former seems to have been nothing more than a great beam, which the soldiers bore on their arms and shoulders, and with one end of it, by main force, assailed the wall. The compound one was a long beam like the mast of a ship, armed at one end with iron in the form of a ram's head. It was suspended by the middle with ropes and chains, fastened to the beam, that lay across two posts; hanging thus equally balanced, it was thrust forward by a number of men, and drawn back: this was continued until the wall was battered down.

27. *Sub vesperum:* 'towards evening.'

30. *Deducturos:* 'would lead off'—'would march off.' 36
31. *Denique:* 'in fine'—'in a word.'
42. *Ad:* sc. *numerum;* or used adverbially; 'about.'
1. *Sectionem universam:* 'all the spoils.' 37
7. *Oceanum:* sc. *Atlanticum;* 'the Atlantic ocean;' i. e. the northern part of the bay of Biscay.
14. *In Carnutes . . . deductis:* 'his legions being drawn off into winter quarters among the Carnutes,' &c.
18. *Supplicatio:* when a general had obtained a signal victory, a thanksgiving was decreed by the senate to be made in all the temples. The senate went in a solemn manner to the chief temples, and assisted at the sacrifices proper to the occasion, holding a feast in the temples to the honor of the respective deities. In the mean time, the whole body of the commonalty kept holyday, and frequented the religious assemblies, giving thanks for the late success, and imploring a long continuance of the divine favor and assistance.

BOOK THIRD.

ARGUMENT.

I. War with the Nations situated between the Rhone and the Alps. Cap. 1. The winter quarters of Servius Galba among the Veragri and Nantuates. 2. An insurrection of the Gauls. 3—6. The danger to which the Roman legion was exposed: their victory: their return into the province.
II. War with the Veneti. Cap. 7—11. A new war breaks out in Armorica, at the instigation of the Veneti: the preparations for the war. 12, 13. The situation of the Veneti and the equipment of a fleet. 14—16. A naval battle is fought, in which the Veneti are defeated.
III. War with the Unelli. Cap. 17. The march of Q. Titurius against the Unelli: the camp. 18, 19. The enemy attack the camp and are defeated: their surrender.
IV. The Expedition of P. Crassus into Aquitania. Cap. 20—22. The Sotiates conquered by P. Crassus: the Soldurii. 23—27. The surrender of the greatest part of Aquitania.
V. The Expedition of Cæsar against the Morini and Menapii. Cap. 28. Cæsar marches against the Morini and Menapii: the enemy attack him, but are repulsed. 29. Cæsar's plans are hindered by storms, and he is obliged to place his troops in winter quarters.

25. *Portoriis: portorium* was money paid at the ports for goods 37
imported and exported, or for carrying goods over a bridge, where every carriage paid a certain sum to the exacter of the toll.

37 34. *Hic :* sc. *vicus.*

38 2. *Eum locum :* 'that part;' i. e. that part of the village, in which the cohorts were to pass the winter.

3. *Hybernorum : hyberna* usually signifies *the winter quarters :* it here means, 'the time of remaining in winter quarters.'

9. *Legionem . . . plenissimam :* a legion is called *plenissima,* when it contains the number of soldiers and officers fixed by the laws.

19. *Sibi persuasum habebant :* 'they were fully convinced.'

20. *Opus hybernorum :* i. e. the buildings to accommodate the soldiers while in winter quarters.

21. *Neque . . . provisum :* 'nor had a sufficient supply of grain and other provisions been procured.'

28. *Subsidio veniri* (a pass. imperson. with *posset* understood): 'could aid be brought.'

32. *Hoc consilio :* i. e. of leaving their baggage behind and sallying forth.

36. *Collocandis atque administrandis :* 'for arranging and executing.'

39. *Frustrà :* 'without effect.'

44. *Propter paucitatem :* 'on account of the smallness of their number. —*Non modò :* for *non modò non.*

39 7. *Primipili centurio :* the centurion of the first maniple of the *triarii* was called *centurio primi pili :* he presided over all the other centurions and had the charge of the *eagle,* the chief standard of the legion.

9. *Diximus :* see *Lib.* II, *cap.* 25.

11. *Extremum auxilium :* 'a last effort.'

17. *Portis :* the camp had always four gates : *porta Prætoria,* next the enemy; *Decumana,* opposite the *Prætoria ; porta principalis dextra,* on the right; *porta principalis sinistra,* on the left.

40. *Mare Oceanum :* when Cæsar uses two nouns, in some degree synonymous, the latter uniformly shows the sense, in which the former is to be understood. In this instance, *Oceanum* restricts the appellation *mare* to *mare Atlanticum.*

41. *Præfectos :* there were in the Roman army several kinds of prefects; viz. the prefects of the camp, of the workmen, of the cavalry, of the allies.

40 5. *Aperto :* i. e. *latè patenti.*

6. *Ipsi :* i. e. *Veneti.*

21. *Naves longas :* 'ships or galleys of war' were called *naves longæ,* because they were of a longer shape than those of burden (*naves onerariæ*), which were more round and deep : the ships of war were chiefly propelled by oars, the ships of burden by sails. The ships of war were variously named from their rows or banks of oars : those having two banks, were called *biremes ;* three, *triremes ;* four, *quadriremes ;* five, *quinquiremes* or *penteres.* The Romans seldom had ships of more than five banks of oars, and therefore those of six or seven are called by a Greek name, *hexeres, hepteres ;* and above that, by a circumlocution, *naves octo*

novem, &c., *ordinum* or *versuum*. The rowers are generally supposed to have been placed above one another on different stages or benches, on the side of the ship, not in a perpendicular line, but in the form of a *quincunx*. The oars of the lowest bench were the shortest, and those of the other benches were longer in proportion to their height from the water. There were three different classes of rowers: the first sat in the highest part of the ship, near the stern; the second, in the middle; and the last, in the lowest part, next the prow.—The opinions, with respect to the number of oars and rowers, and the manner in which they were disposed, are various. 40

22. *Remiges . . . nautas:* slaves and freedmen were employed as *rowers* or *mariners*. The citizens and allies were obliged to furnish a certain number of these, according to their fortune, and sometimes to supply them with provisions and pay for a limited time. He, who had command over the rowers, was called *Hortator* or *Pausanius* or *Portisculus*, which was also the name of the staff or mallet, with which he excited or retarded them; he did this also with his voice in a musical tone, that the rowers might keep time in their motions.

23. *Gubernatores:* 'the pilot,' who steered the ship and directed its course: he sat at the helm, and gave orders about spreading the sails and plying the oars. It was his duty to know the signs of the weather, to be acquainted with ports and places, and particularly to observe the winds and stars: for, as the ancients knew not the use of the compass, they were directed in their voyages, chiefly by the stars in the night time, and, in the day time, by the coasts and islands, with which they were acquainted.

26. *Quantum in se facinus admisissent:* i. e. *quantum sibi nocuissent*, how much they had injured themselves:—'what a crime they had committed against themselves,' i. e. which would recoil upon themselves.

32. *Pedestria . . . concisa:* 'the approaches by land were here and there interrupted.'—*Navigationem:* 'access by sea.'

36. *Ac jam . . . acciderent:* 'and indeed, though every thing should happen contrary to their expectations.'

39. *Aliam, atque:* 'other than.'

40. *In concluso mari:* 'in a confined sea;' i. e. the Mediterranean.

20. *Cohortibus legionariis duodecim:* each legion was divided 41
into ten cohorts: Cæsar of course sent one complete *legion* and *two cohorts* besides.

22. *Galliam:* sc. *Celticam*.

31. *Extremis lingulis:* 'on the extreme points of tongues of land;'—these were not so elevated as promontories.

36. *Operis:* i. e. '*aggeris ac molium*.'

37. *His:* sc. *aggere atque molibus*.

2. *Planiores:* 'flatter.' 42

9. *Alutæ tenuiter confectæ:* 'thin dressed skins.'

10. *Lini:* 'of linen' or 'canvass.'

42 15. *Præstaret:* sc. *nostra classis.*

17. *Rostro:* ships of war, and those only, had their prows armed with a sharp beak (*rostrum* or *rostra*) which usually had three teeth or points.

19. *Adjiciebatur: jaciebatur ad.*

27. *Neque his noceri* (pass. impers.) *posse:* 'and that they could not be injured.'

33. *Aut quam . . . insisterent:* 'what mode of fighting they should adopt.'

35. *Turribus excitatis:* ships, when about to engage, had frequently towers erected on them, whence stones and missive weapons were discharged from engines.

37. *Graviùs:* 'with greater force.'

44. *Armamentis:* the rigging and tackling of a ship, its sails, sail-yards, oars, ropes, &c., were called by this name.

43 4. *Latère posset:* 'could pass unobserved.'

8. *Transcendere in hostium naves:* 'to board the enemies' ships.'

17. *Horâ quartâ:* 'ten o'clock in the forenoon.'

25. *In quos . . . statuit:* 'whom Cæsar therefore determined to punish with greater severity.'

28. *Sub coronâ vendidit:* 'he sold as slaves;' by *corona*, some understand a sort of chaplet, which was put about the captive's head for distinction: others understand the ring of Roman soldiers, who stood around the captives while they were exposed to sale.

44. *Nonnihil carperetur:* 'was in some degree railed at'—'carped at.'

44 19. *Spes Venetici belli:* for they did not know that the war was already finished. See *cap.* 16.

29. *Exanimati:* 'out of breath.'

45 1. *Ex . . . æstimanda:* an unusual mode of expression for *tertia Galliæ pars æstimanda est;* 'is to be counted as the third part of Gaul.'

3. *Paucis antè annis:* in the war with Sertorius.

9. *Civitates:* 'cities;' *civitas* generally means *a state.—His regionibus:* i. e. Aquitania, where Crassus was carrying on the war.

19. *Imperatore:* 'commander in chief;' i. e. Cæsar.

25. *Cuniculis:* mines were either used by the besiegers, in ancient times, to overthrow the walls of a city, or by the besieged to frustrate or overturn the works of their enemies. They withdrew the earth from the mound, or destroyed the works by fires below, in the same manner as the besiegers overturned the walls.

27. *Ubi . . . intellexerunt:* 'when they perceived, that no advantage could be derived from these things, on account of the vigilance of our men.'

39. *Cum iis Adcantuannus:* these words are merely a repetition of *Adcantuannus* in the 32d line and *cum sexcentis devotis,* in consequence of the words in the parentheses.

1. *Barbari:* the Vocates and Tarusates. 46
2. *Naturâ loci et manu:* 'by natural situation and by art.'
3. *Ventum erat* (pass. impers.): 'the Romans had come.'
6. *Citerioris Hispaniæ:* Spain, including Portugal, was by the Romans, after the conquest of the country, divided into two parts: *citerior*, hither; and *ulterior*, further: the former or northern comprehending an extent of country equal to about three fourths of modern Spain; the latter or southern, the rest of the country.
10. *Omnes annos:* 'during all the years Sertorius had been in Spain.
12. *Loca capere:* 'to select a place for a camp.'
14. *Facilè:* i. e. *tutò*; 'with safety.'
22. *Auxiliis:* the auxiliary troops, as has been before stated, were usually stationed on the wings; but here they are placed in the middle.
29. *Inferiores animo:* 'depressed in spirit.'
31. *Suâ cunctatione atque opinione:* 'in consequence of their (i. e. of the enemy) delay and of the opinion that was entertained of them (i. e. that they were afraid).
4. *Intritæ:* i. e. *non tritæ*; 'not fatigued.' 47
17. *Multâ nocte:* 'late at night.'
28. *Longè . . . Galli:* 'in a far different way from the other Gauls.'
31. *Continentes sylvas:* 'extensive woods.'
38. *Longiùs:* 'too far.'—*Suis:* i. e. the Romans.
42. *Materiam:* 'timber.'
43. *Conversam ad hostem:* 'facing the enemy.'—*Ad . . . exstruebat:* 'heaped it (the timber) up on both sides.'
44. *Magno spatio confecto:* 'a great space having been finished,' i. e. a great extent of wood having been felled, &c.
5. *Sub pellibus:* under the skins, i. e. 'in tents.' The tents of the Romans were covered with skins. It does not appear, that they ever used canvass for that purpose. 48
8. *Bellum fecerant* (for *intulerant*): 'had made war upon him.'

BOOK FOURTH.

ARGUMENT.

I. War with the Usipetes and Tenchtheri. Cap. 1—3. The Usipetes and Tenchtheri pass over into Gaul: the manners of the Suevi. 4. The Menapii are expelled from their habitations by these people. 5, 6. War against the Germans undertaken by Cæsar. 7—9. An embassy from the Germans to Cæsar. 10. A description of the rivers Meuse and Rhine. 11—15. The perfidy of the Germans: their overthrow and flight.

II. THE PASSAGE OF CÆSAR INTO GERMANY. Cap. 16, 17. A bridge is built over the Rhine. 18, 19. The arrival of Cæsar among the Sigambri: his return into Gaul.

III. THE PASSAGE OF CÆSAR INTO BRITAIN. Cap. 20, 21. Cæsar's intention of going over to Britain. 22—27. His passage to the island: the flight of the Britons: their surrender. 28, 29. The Roman fleet suffers by a severe tempest. 30—36. The revolt of the Britons: the mode of fighting in chariots among the Britons: the Britons are at length subdued: Cæsar returns into Gaul.

IV. WAR AGAINST THE MORINI AND MENAPII. Cap. 37. The perfidy of the Morini. 38. The Morini and Menapii suffer severely from the Roman armies: Cæsar establishes his soldiers in winter quarters: in consequence of the great success of his arms, a thanksgiving for twenty days is decreed by the senate at Rome.

48 13. *Quò Rhenus influit:* 'where the Rhine flows into it;' i. e. near the mouth of the Rhine.

18. *Singula millia armatorum:* 'a thousand armed men each;' i. e. *ex unoquoque pago.—Ex finibus:* i. e. *extra patriam.*

21. *Ratio atque usus belli:* 'the art and practice of war.'—*Intermittitur:* 'is discontinued.'

24. *Maximam partem:* sc. *secundum,* Rule VII, Obs. 3; 'for the most part'—'in great measure.'

32. *Aperta:* 'uncovered'—'naked.'

49 4. *Summi ut sint laboris:* 'to be able to endure the greatest labor.' Rule VII.

8. *Ad quemvis numerum adire:* 'to advance against any number.'

13. *Publicè:* 'to the state at large.'

14. *Significari:* 'a proof is given.'

16. *Vacare:* 'to be uninhabited.'

18. *Ut est captus Germanorum:* 'considering the condition of the Germans.'

19. *Et paulò . . . humaniores:* the construction is; *et paulò humaniores quàm* homines *ejusdem generis sunt, etiam* paulò humaniores *cæteris* Germanis.

23. *Gravitatem civitatis:* 'the great population of the state.'

26. *In eàdem causâ:* 'in the same condition as the Suevi.'

50 1. *Se . . . aluerunt:* 'they lived upon their provisions.'

12. *E vestigio;* 'soon'—'instantly.'

13. *Serviant:* 'believe.'

14. *Ad voluntatem eorum ficta respondeant:* 'give answers invented to please them.'

15. *Ne graviori bello occurreret:* 'that he might not be engaged in a war of more than ordinary danger.'

18. *Germanos:* i. e. the Usipetes and Tenchtheri.

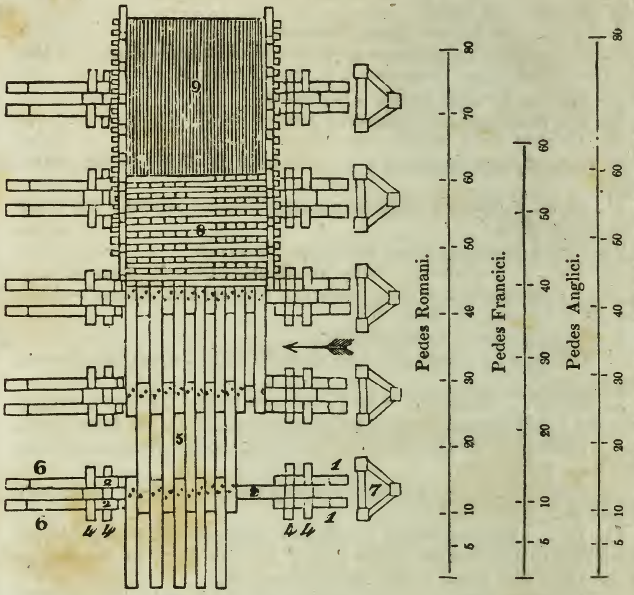
23. *Dissimulanda:* sc. *esse:* 'should be concealed.'

33. *Resistere:* sc. *iis.*

37. *Concedere:* 'yielded'—'were inferior.'

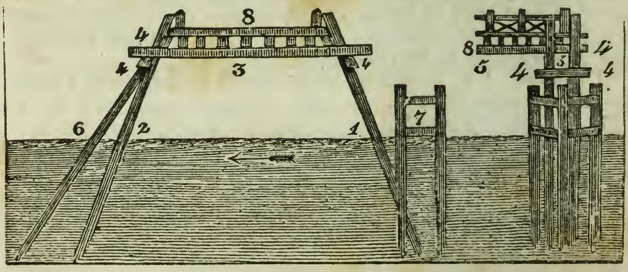
42 *Verum: i. e. æquum;* 'proper.' 50
21. *Capitibus:* 'mouths.' 51
23. *Ut erat constitutum:* see *cap.* 9.
2. *Rursus:* 'in turn.' 52
3. *Equis:* the horses of the Romans.
21. *Infirmitate:* 'fickleness;' 'desire of change.'—*Eos:* i. e. the Gauls.—*Hostes:* sc. *Cæsaris;* i. e. the Germans.
22. *Quibus:* refers to *eos*, i. e. *Gallos.*
29. *Sui purgandi:* 'of clearing themselves.'
43. *Pristini diei:* 'of the day before.'
9. *Reliquâ fugâ desperatâ:* i. e. all hope of flight being taken 53 away.
21. *Suis . . . timere:* 'that they should also be alarmed for their own possessions.'
24. *Suprà commemoravi:* see *capp.* 9 and 12.
32. *Cur . . . postularet:* 'why he should claim for himself any right of commanding or any authority beyond the Rhine.'—*Sui:* governed by *esse*, by Rule XV.
4. *Proponebatur:* 'was manifest.' 54
6. *Rationem . . . instituit:* 'he therefore fixed upon this plan of the bridge.'
7. *Tigna . . . jungebat:* 'he joined two beams (or piles), each a foot and a half square (or thick), sharpened a little at the lower end, and proportioned to the depth of the river, at the distance of two feet from each other.'
10. *Non sublicæ modo directa ad perpendiculum:* 'not quite perpendicular, like a stake.'
11. *Ut . . . procumberent:* sc. *tigna;* 'that the piles might slope according to the current of the river;' i. e. the slope or inclination of the piles was equal to the fall of the river.
14. *Inferiore parte:* 'at the bottom of the river'—or as others understand it, sc. *fluminis*, 'down the stream.'
15. *Hæc . . . distinebantur:* 'each of these double piles were, moreover, kept apart by beams two feet thick, which were let into them (for this was the distance from one pile to another), and fastened on both sides by two braces.'
20. *Directâ:* i. e. according to the length of the bridge; from one cross beam to another.
21. *Materie:* 'planks.'
3. *Hunc . . . obtinerent:* i. e. the Suevi selected the places in 55 about the middle of the country which they inhabited.
8. *Ut ulcisceretur:* 'that he might punish.'
10. *Satìs profectum:* sc. *esse;* 'that he had gone far enough.'
13. *Maturæ sunt:* 'set in early.'
15. *Inde:* from Britain.
20. *Temere:* 'upon any slight occasion.'
25. *Quibus institutis uterentur:* 'what was their form of government.'
37. *Obsides dare:* for *obsides se daturos*, and *obtemperare* for *se obtemperaturos.*

RHENANI PONTIS ICHNOGRAPHIA.

Prima Pontis Sectio.

Sectio secunda.

1. *Bina tigna prona ac fastigata secundum fluminis naturam.*
2. *Alia bina ex adverso defixa.*
3. *Trabes bipedales.*
4. *Binæ fibulæ.*
5. *Materia directa.*
6. *Sublicæ obliquæ.*
7. *Defensores.*
8. *Longurii.*
9. *Crates.*

1. *Ut fidem sequantur :* 'to embrace the alliance.' 56
14. *Tantularum rerum occupationes :* 'engagements in such trifling affairs.'—*Britanniæ :* to the invasion of Britain.
16. *Navibus onerariis :* vessels of burden were more round, deep and heavy, than vessels of war (*naves longæ*), and were urged on by sails, while the vessels of war were driven chiefly by oars.
29. *Solvit :* sc. *naves ;* 'he sailed' *ex portu Itio.*
32. *Horâ diei circiter quartâ :* 'about ten o'clock in the fore noon.'
35. *Angustis :* 'steep.'
36. *Egrediendum :* sc. *navibus ;* 'for disembarking.'
38. *Horam nonam :* 'three o'clock in the afternoon.'
40. *Monuit . . . administrarentur :* the construction is ; *monuitque* ut *omnes res administrarentur ab iis ad nntnm et ad tempus, ut ratio militaris rei,* et *ut maximè maritimæ res postularent, ut quæ* (maritimæ res) *haberent,* &c., 'as being things that had.'
1. *Sublatis anchoris :* 'having weighed anchor.' 57
4. *Essedariis :* the soldiers, who fought from the chariots of war.
12. *Omnibus membris expediti :* 'having the free use of all their limbs.'
13. *Insuefactos :* accustomed to the places and to this mode of attack.
17. *Quarum . . . inusitatior :* the Britons were accustomed to the vessels of burden and not to the galleys of war.
21. *Tormentis : tormenta* were engines used in discharging darts and stones.
28. *Aquilam :* a silver eagle on the top of a spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chaplet before it, was the common standard of the legion.—It was considered disgraceful to lose it.
37. *Alius . . . aggregabat :* 'each, as they disembarked from different vessels, joined whatever standard (company) he chanced to meet.'
43. *Speculatoria navigia :* 'spy-boats ;' boats which were used for reconnoitring the coasts.
4. *Cursum . . . potuerant :* 'were not able to continue their 58 course and reach the island.'—*Equites :* i. e. those, who had been prevented from accompanying Cæsar, having been windbound.
11. *Suprà demonstraveram :* see *cap.* 21.
12. *Oratoris modo :* 'in the character of ambassador' or mediator.
17. *Continentem :* Gaul.
25. *Est ventum :* sc. *ab Romanis ;* 'the Romans had come.'
26. *Suprà demonstratum est :* see *cap.* 23.—*Sustulerant :* 'had taken on board.'
33. *Necessariò . . . provectæ :* 'having through necessity in an unfavorable night put to sea.'

59 3. *Omnibus constabat:* 'it was agreed upon by all'—'it was evident to all.'

10. *H :* 'on this account.'

13. *Rem producere:* 'to prolong the war.'

14. *Red tu interclusis:* 'being prevented from returning.'

20. *Ex eventu navium suarum:* 'from the disaster, which had befallen his ships.'

31. *Hominum:* sc. *Britannorum.*

33. *In statione:* 'on guard.'

34. *Quàm consuetudo ferret:* 'than was customary.'

41. *Confertâ legione:* 'the legion being crowded together.

60 8. *Aurigæ:* these were the drivers of the chariot; the *essedarii* were the persons who fought.—*Illi* in this sentence means the *essedarii.*

11. *Mobilitatem . . . præstant:* 'they exhibit in battle the lightness of cavalry, the steadiness of infantry.'

13. *Incitatos equos sustinere:* 'to rein in their horses, when in full gallop.'

14. *Brevi:* i. e. *brevi in loco.*

23. *Qui erant in agris reliqui, discesserunt:* sc. *Britanni*; 'the Britons, who were left in the country, left it to join the British army.'

35. *Dictum est:* see *capp.* 21 and 27.

38. *Quos . . . potuerunt:* i. e. they pursued them as far as their strength enabled them to run.

40. *Afflictis:* the same as *stratis*, or *eversis*; 'having been laid prostrate.'

61 5. *Eosdem . . . capere:* 'to reach the same harbor as the rest.'

6. *Infrà:* towards the west, which the ancients thought was *lower* than the east.

7. *Quibus ex navibus:* namely, the two transports (*naves onerariæ duæ*).

12. *Orbe facto:* when attacked by superior numbers, the Romans frequently formed themselves into a round body, called *orbis* or *globus.*

26. *Duxerant:* see *cap.* 22.

BOOK FIFTH.

ARGUMENT.

I. The second Expedition of Cæsar into Britain. Cap. 1. Cæsar, having given orders for the equipment of a fleet, goes himself into Illyricum and suppresses the Pirustæ. 2—7. Returning from thence into Gaul, he stops the insurrection of the Treviri: Dumnorix is slain. 8. Cæsar crosses over to Britain.—9. The enemy are put to flight. 10, 11. Cæsar refits his fleet,

which had suffered severely in a storm. 12—14. A description of Britain and its inhabitants. 15—22. Cassivellaunus, the general of the Britons, after several engagements, is conquered: the surrender of the Trinobantes and several other states. 25. Cæsar returns to Gaul.

II. The War with Ambiorix. Cap. 24, 25. Cæsar, in consequence of the scarcity of provisions, distributes his army among several states: Tasgetius is slain. 26—37. The revolt of Ambiorix and Cativolcus: the camp of Q. Titurius Sabinus is attacked: the defeat of the Romans. 38—43. The quarters of Q. Cicero are besieged by the Eburones and Nervii: the bravery and firmness of Cicero. 44. The contest of T. Pulfio and L. Varenus for honor. 45—52. At the approach of Cæsar, the siege is raised by the Gauls, who march against him and are defeated. 53, 54. The retreat of Indutiomarus to the country of the Treviri, the siege of Labienus having been raised: Cæsar determines to stay the whole winter in Gaul: insurrections in various parts of Gaul, particularly among the Senones.

III. The Insurrection of the Treviri repressed. Cap. 55, 56. An insurrection among the Treviri. 57. The camp of Labienus is fortified against the attack of Indutiomarus. 58. Labienus, sallying from his camp, slays Indutiomarus: the Gauls, after the death of their general, disperse, and all Gaul becomes more quiet.

34. *Italiam:* i. e. the province of Hither, or Cisalpine, Gaul, 61
which was Cæsar's province.

3. *Subductiones:* 'drawing them on shore.' 62

4. *Nostro mari:* i. e. the Mediterranean sea.

8. *Actuarias: naves actuariæ* were ships contrived for lightness and expedition, and had but one bank of oars on each side, or at the most two.

9. *Multùm adjuvat:* 'contributes greatly.'

19. *Civitatem:* 'the whole nation.'

21. *Litem:* 'the damages.'

27. *Suprà demonstravimus:* i. e. *naves actuarias.* See *cap.* 1.

28. *Neque . . . possent:* 'and that they were nearly ready to be launched.'

42. *Alter:* i. e. Cingetorix.

18. *Quae . . . deterreret:* 'and what cause deterred him from his 63
projected undertaking'—that of attacking the Romans.

30. *Multò . . . exarsit:* 'he was much more violently exasperated by this affront.'

43. *Antea dictum est:* see *Lib.* I, *cap.* 3.

9. *Religionibus sese impediri:* 'that he was prevented by reli- 64
gious obligations;' or by unfavorable auspices.

16. *Quod . . . intellexissent:* 'whatever they thought would promote the interests of Gaul.'

22. *Prospiciendum . . . posset:* the construction is; *prospiciendum* esse Cæsari, *ne* Dumnorix *posset nocere quid sibi ac reipublicæ;*

64 'that Cæsar ought to take care, lest Dumnorix should do an injury to him and the republic.'

24. *Corus ventus:* 'the north-west wind.'

29. *Impeditis:* i. e. so much employed in the preparations for their departure, that they had no time for guarding against the plans of Dumnorix.

34. *Hunc:* Dumnorix.—*Se:* Cæsar.—*Pro sano:* 'rationally.'

65 1. *Pari numerō equitum:* i. e. two thousand.

3. *Leni Africo:* 'by a gentle south-west wind.'

7. *Virtus:* 'the laborious perseverance.'

9. *Vectoriis. . navigiis:* 'in the transports and heavy laden vessels.'

15. *Sui commodi:* sc. *causâ.*

22. *In littore molli atque aperto:* 'on a smooth and open shore.' —*Molli:* i. e. *nullis scopulis periculoso; aperto,* i. e. *nullis rupibus aut promontoriis impedito.*

33. *Aggere . . . adjecto:* 'a mound having been thrown up against the fortifications of the enemy.'

39. *Milites:* i. e. 'the infantry.'

43. *Superiore nocte:* 'on the preceding night.'

66 7. *Coràm perspicit:* 'he sees with his own eyes.'

13. *Subduci:* sc. *in solum;* 'should be dragged upon land.'—*Unâ munitione:* i. e. that the vessels and tents should be surrounded by one and the same intrenchment and ditch.

26. *Natos in insulâ:* i. e. Aborigines—sprung from the earth.

30. *Bello illato:* 'the war having been waged;' i. e. the war was over.

37. *Materia:* 'trees.'

41. *Triquetra:* 'triangular,'—in the form of a triangle.

42. *Cantium:* now the county of Kent.

44. *Circiter millia passuum D:* 'about five hundred miles.'—Measuring in a straight line from *Belerium Promontorium,* (Land's End) to *Cantium Promontorium* (North Foreland), the distance does not exceed three hundred and forty-four British, or three hundred and fifty-six Roman miles: if Cæsar included the irregularities of the coast, the measurement would be greatly enlarged.

67 1. *Ad Hispaniam:* this statement is very erroneous, as Spain lies to the *south,* not to the *west* of Britain.

5. *Mona:* now the Isle of Man.

6. *Insulis:* i. e. the Orkney and Shetland islands.

7. *Brumâ:* 'the winter solstice.'

8. *Certis ex aquâ mensuris:* 'by accurate water measures:' i. e. by the *clepsydra,* which was an instrument contrived to measure time by water. The water ran through a narrow passage from one vessel into another, and on the surface of the water in the lower vessel, to the side of which a scale of hours was affixed, floated a piece of cork, which showed the hour. It was preferred by the ancients to the dial.

10. *Longitudo lateris DCC millium:* this calculation exceeds the truth 90 Roman miles: the length of the western coast is 590 British, nearly equal to 610 Roman miles.

13. *Millia passuum DCCC in longitudinem:* the exact length is about 570 Roman miles. 67

20. *Se vitro inficiunt:* 'paint themselves with woad.'

21. *Hòc horridiore sunt adspectu:* 'hence they are of a more horrib.e aspect.'

30. *Cupidiùs insecuti:* '*our men* having pursued *the enemy* too eagerly.'

31. *Intermisso spatio:* 'some time having intervened.'—*Spatium* is applied both to time and place.

35. *Primis legionum:* the first cohorts of a legion were composed of picked soldiers,—those distinguished for bravery.

40. *Pluribus submissis cohortibus:* 'more cohorts having been sent to assist the Romans.'

3. *Illi cederent:* 'the Britons retreated.' 68

5. *Et . . . contenderent:* 'and fought with great advantage on foot.' See the next note.

6. *Equestris prælii:* i. e. when cavalry alone contended with cavalry. It is opposed to *prælio dispari*, in the preceding line, when foot soldiers fought with cavalry.—The meaning of the sentence is this:—the way in which the British cavalry fought brought equal danger to the Romans, whether they retreated or pursued.

7. *Ut nunquam . . . præliarentur:* 'that they never fought in close bodies, but in scattered parties, and at a great distance from each other.'

10. *Exciperent:* 'relieved.'

12. *Leniùs:* 'with less eagerness.'

17. *Non absisterent at:* i. e. *prope starent.*

19. *Quoad:* 'until.'

24. *Summis copiis:* 'with all their forces;' or, according to the Greek interpretation, 'with numerous forces.'

38. *Suprà demonstravimus:* see *cap.* 17.

41. *Ex viâ:* 'out of the public road.'

2. *Magno cum periculo nostrorum equitum:* 'with great disadvantage to our cavalry.' 69

4. *Discedi:* sc. *ab equitibus*; 'the cavalry to depart.'

16. *Atque in civitatem mittat, qui præsit:* 'and *they request Cæsar* to send *Mandubratius* into the state to govern it.'

21. *Ab omni injuriâ prohibitis:* 'secured from all violence.'

27. *Sylvas impeditas:* 'a thick wood.'

36. *Ad mare:* 'on the seacoast.' See *cap.* 13.

39. *Castra navalia:* when the Romans were in a hostile country, and there were no safe and proper harbors, they usually made *a naval camp*, and drew their ships on land; they did this, especially, when they were about to pass the winter there.

2. *In continenti:* i. e. in Gaul. 70

9. *Deductis:* sc. *in mare*; 'having been launched.'

11. *Duobus commeatibus:* 'at two transportations.'

17. *Locum caperent:* 'reached the place of destination.'

25. *Angustiùs provenerat:* 'had been produced in less quantities.'

71 7. *Quòd ad plures pertinebat:* 'because so many were concerned in the affair.'

33. *Stipendio liberatus esset:* 'he had been freed from the payment of tribute.'

39. *Ut non . . . multitudo:* 'that the people had no less power over him.'

72 5. *Pietate:* 'duty to his country.'

9. *Ipsorum esse consilium:* 'that it was for them (*the Romans*) to consider.'

14. *Quod quùm . . . referre:* 'in doing this, he both consulted the good of his state, by freeing it from the burden of winter quarters, and made a grateful return for the favors he had received from Cæsar.'

30. *Multis . . . illatis:* 'many wounds having been inflicted upon the enemy.'

39. *Aliter:* i. e. unless Cæsar had gone

41. *Ille:* Cæsar.

42. *Non . . . spectare:* 'that he did not look to the enemy, but to the fact, for his authority.'

43. *Subesse:* 'was near.'

44. *Ardere:* 'burned' with anger against the Romans.

73 3. *Sine certâ re:* 'unless he knew the thing to be true.'

5. *Si nil sit durius:* i. e. if no attack were made.

12. *Primis ordinibus:* i. e. *Centurionibus primorum ordinum.*

15. *Hi . . . reposcent:* 'the soldiers shall know it, and, if any misfortune occur, they will demand satisfaction of you, *Cotta.*'

20. *Comprehendunt utrumque:* '*the officers* embrace both,' i. e Cotta and Titurius.

26. *Dat manus:* 'yields.'—*Pronunciatur . . . ituros:* 'orders are given to march at break of day.'

29. *Ex instrumento hybernorum:* 'of the winter provisions.'

34. *Longissimo . . . impedimentis:* 'with their troops extended out to a great length, and with much baggage.'

74 3. *Qui . . . coguntur:* 'who are obliged to deliberate when they ought to act.'

10. *Possent:* sc. *duces, Titurius et Cotta.*

24. *Erant . . . nostri:* 'our men, by their valor and numbers, were a match for them in fighting':—this does not mean, that the Romans were as numerous, but only that they had troops enough to check the enemy.

43. *Ad horam octavam:* 'until about two o'clock in the afternoon.'

75 1. *Primum pilum duxerat:* 'had held the office of chief centurion.'

10. *Ille:* Ambiorix.

12. *Ipsi . . . iri:* 'that no violence should be offered him,' i. e. to Titurius.

13. *Ille:* Titurius.

17. *In eo constitit:* 'in this he persisted,' i. e. in refusing to go to an armed enemy.

30. *Illi :* i. e. *illi qui in castra receperant.* 75

39. *Re demonstratâ :* i. e. after he had informed them of his recent victory, and had explained his present intentions.

7. *Huic :* to Cicero. 76

8. *Munitionis causâ :* 'for the sake of obtaining materials wherewith to construct the fortifications.'

18. *Magnis . . . pertulissent :* 'great rewards being promised to the messengers who should convey them safely.'

20. *Admodum :* 'about.'

29. *Turres contabulantur :* towers of different stories, from which darts and stones were discharged, were called *turres contabulatæ.—Pinnæ, loricæ :* 'battlements, parapets.'

32. *Ut ultro . . . cogeretur :* 'till he was obliged, at the spontaneous request and entreaties of his soldiers, to spare himself.'

7. *Vallo pedum XI :* sc. *in altitudinem ;* 'with a rampart eleven feet high.' 77

10. *Nullâ copiâ :* sc. *existente ;* the ablative absolute.

16. *Falces : falces murales* seem to have been poles, pointed with iron, which were bent into the shape of *a pruning hook*, for the purpose of tearing down the walls.

19. *Fusili ex argillâ :* 'of cast clay.'

33. *Ut se . . . dabant :* 'as they had crowded in close to the rampart, and the hindmost prevented the foremost from retiring.'

36. *Turri adactâ :* 'a *movable* tower being driven on.'

43. *Primis ordinibus :* the military tribunes generally chose the *centurions* from the common soldiers, according to merit. In each of the thirty maniples of a legion there were two centurions, one called *prior* and the other *posterior.* The centurion of the first century of the first maniple of the *triarii* was *centurio primi pili, primi ordinis,* &c., who had, as has been before mentioned, the command of all the other centurions, and who had the charge of the *aquila :* he was also admitted, with the consul, *legati* and tribunes, to the councils of war. The centurion of the second century of the first maniple of the *triarii* was called *primipilus,* &c. *posterior.* So the two centurions of the second maniple of the *triarii* were called *prior* and *posterior centurio secundi pili ;* and so on to the tenth, who was called *centurio decimi pili, prior* or *posterior.* So in the division of the *principes, primus princeps, secundus princeps,* &c. And in the division of the *hastati, primus hastatus, secundus,* &c. Thus there was a large field for promotion in the Roman army, from a common soldier to a centurion; from the lowest centurion of the tenth maniple of the *hastati,* who was called *decimus hastatus posterior,* to the rank of *primi pilus.*

1. *De loco :* sc. *honestiore* or *priore ;* 'for precedence.' 78

16. *Ad hunc :* i. e. Varenus.

32. *Unus Nervius :* for *quidam Nervius.*

34. *Suamque ei fidem præstiterat :* 'and had given proofs of his fidelity to him.'—*Servo :* sc. *suo ;* 'his own slave.'

39. *Horâ circiter undecimâ :* 'about five o'clock in the afternoon.'

42. *Legionem :* the legion which Crassus commanded. There

78 were three legions stationed in Belgium ; one under the command of Crassus, and the other two under L. Munatius Plancus and C. Trebonius.

79 6. *Horâ tertiâ:* 'nine o'clock in the morning.'

21. *Opinione trium legionum dejectus:* 'disappointed in the expectation of three legions.'

22. *Redierat:* 'he had been reduced.'

37. *Fumi incendiorum:* it was Cæsar's custom to burn the edifices of his enemies.

42. *Datâ facultate:* in consequence of the departure of the enemy.

43. *Suprà demonstravimus:* see *cap.* 45.

80 13. *Viarum:* the different divisions of the troops were separated by intervals, called *viæ.* Of these five ran the length of the camp, i. e. from the *decuman* towards the *prætorian* side ; and three across, one in the lower part of the camp, called *quintana;* and one in the upper part, called the *principia*, which was a broad space, separating the lower from the upper part of the camp ; the fifth was between the *prætorium* and the *prætorian* gate.

26. *Portas obstrui:* this was done merely *for show* (*in speciem*) to deceive the enemy, as it appears in the next chapter.

29. *Copias transducunt:* sc. *trans vallem et fluvium.*

37. *Ea* (used adverbially): i. e. *per portas.*

44. *Neque . . . videbat:* 'and he saw that their (the enemies') position (the woods and marshes) could not be quitted by the enemy without great danger and loss,'—of course the same danger would attend him if he pursued the enemy into the same places.—Or it may be thus explained ; 'and because he saw that there was not an opportunity allowed him (in consequence of their being so well secured in these fastnesses) of doing them the slightest harm.'

81 11. *Rem gestam:* i. e. the defeat of Sabinus and Cotta.

82 8. *Tantum . . . inferendi:* 'so much influence had this fact upon barbarous men, namely that some,' &c.

11. *Alteros . . . alteros:* 'the former . . . the latter.'

14. *Idque . . . dolebant:* 'and I know not, that this (i. e. *voluntatum commutationem*) should be matter of astonishment, both from many other causes and chiefly from this, because they (the Gauls), who in bravery surpassed all nations, felt it most severely that they had so far lost that reputation, as to endure the command of the Roman people.'

33. *Senones Carnutesque conscientiâ facinoris:* i. e. the *Senones*, on account of the expulsion of Cavarinus, *cap.* 54 ; and the *Carnutes*, on account of the slaughter of Tasgetius, *cap.* 24.

41. *Suprà demonstravimus:* see *cap.* 3.

83 4. *Manu:* 'by art.'

11. *Sub castris:* 'near the camp.'

15. *Timoris opinionem:* see *cap.* 49, where Cæsar used the same stratagem against the Nervii.

16. *Quum . . . accederet:* 'when Indutiomarus approached the camp every day with still greater contempt.'

17. *Intromissis:* 'having been received into the camp of 83
Labienus.'

23. *Magnâ cum contumeliâ verborum:* 'with very opprobrious language.'

34. *Fluminis:* the Mosa (Meuse), which separates the Treviri from the Remi.

BOOK SIXTH.

ARGUMENT.

I. AN INSURRECTION THROUGHOUT THE GREATEST PART OF GAUL IN CONSEQUENCE OF THE DEATH OF TITURIUS. Cap. 1. Cæsar increases the number of his forces. 2, 3. An insurrection of the Treviri: the Nervii are overcome. 4. The Senones and Carnutes are admitted to terms of peace. 5, 6. The Menapii are subdued. 7, 8. Labienus, pretending fear, puts the Treviri to flight.

II. THE EXPEDITION OF CÆSAR AGAINST THE SUEVI. Cap. 9. Cæsar goes over to Germany: an embassy is sent to Cæsar by the Ubii. 10. The retreat of the Suevi. 11—20. The religion and manners of the Gauls. 21—24. The manners of the Germans. 25. The Hercynian Forest. 26—28. Different kinds of wild beasts found in the Hercynian Forest.

III. THE PUNISHMENT OF AMBIORIX AND THE EBURONES. Cap. 29—31. Cæsar returns into Gaul: Ambiorix is overcome: the death of king Cativolcus. 32—34. Cæsar having divided his forces, the territories of the Eburones are laid waste. 35—43. The Roman camp assailed by the Sigambri: the danger to which the Romans were exposed, who had left the camp to forage: at the coming of Cæsar, the terror of the Romans is removed. 44. An investigation of the conspiracy of the Senones is made: the winter quarters of Cæsar: his return to Italy.

3. *Dilectum habere instituit:* 'determines to hold a levy,' i. e. 84
to raise forces.

4. *Ad urbem:* no person, vested with military command, was permitted by the laws of Rome to enter the city; but generals, to whom a triumph had been decreed by the senate, were, on the day of celebrating the triumph, freed from this restriction.

5. *Quos . . . juberet:* 'that he would order those whom he had summoned from Cisalpine Gaul under the military oath he required when he was consul.'

7. *Magni . . . posset:* i. e. thinking it very important that the resources of Italy should seem so great, that Gaul should think, that, if any, &c.

21. *Jurejurando . . . cavent:* 'they (i. e. the Treviri, who give the hostages as a pledge that they would pay the money, and the

84 German states, who were the other party and received the hos tages as a pledge) bind each other by a mutual oath, and by means of hostages enter into a covenant of security about the money.'

26. *Ad imperatum :* to perform what had been commanded.

37. *Uti instituerat :* i. e. as he had been accustomed to do every year.

85 1. *Concilium Lutetiam Parisiorum transfert :* 'he adjourns the assembly (or diet) to Paris.'

2. *Hi :* 'the Parisii.'

3. *Ab hoc concilio abfuisse :* 'to have had no concern in the conspiracy.'

4. *Hâc re pro suggestu pronunciatâ :* 'this adjournment having been pronounced from the tribunal.' The *suggestus* or *suggestum* was an elevated place, formed of turf, wood, or stone, from which speeches were delivered, and from which the president of an assembly pronounced his opinion or judgment.

10. *Deprecandi causâ :* 'for the purpose of making excuses for what they had attempted.'

18. *Peragit concilium Cæsar :* 'Cæsar dissolves the assembly or diet' of the states of Gaul.

20. *Cavarinum :* see *Lib.* V, 54.

21. *Ex hujus iracundiâ :* 'from *his*, (i. e. Cavarinus's) desire of revenge.'

22. *Odio civitatis :* Cavarinus had become hateful to the state, because Cæsar had made him king.

24. *Ejus :* of Ambiorix.

26. *Perpetuis . . . muniti :* 'secured by extensive morasses and woods.'

29. *Illi :* Ambiorix.

32. *Congredi :* 'to go and unite with.'

86 20. *Ut . . . cogebat :* i. e. as there was a large number of Gallic horsemen in the camp, it was natural for some of them to be in favor of their countrymen, and to carry them reports of every measure which was undertaken.

31. *Longum esse :* 'that it was needless.'

42. *Adesse . . . cernere :* 'that he is present and is an eye-witness of every action you perform.'

87 9. *Propinqui Indutiomari :* see *cap.* 2.

10. *Cingetorigi :* see *Lib.* V, 3 and 56.

13. *Ex Menapiis . . . venit :* the narration now returns to the close of Chapter 6th.

15. *Miserant :* sc. *Germani.*

21. *Ubii :* see *Lib.* IV, 16.

44. *Introrsus :* 'into the interior.'

88 5. *Alienum de moribus proponere :* 'improper to give some account of the manners.'

8. *Partibus :* sc. *pagorum.*

9. *In singulis domibus :* 'in every family.'

16. *In . . . Galliæ :* i. e. in the general administration and form of government of all Gaul.

18. *Alterius factionis:* in the preceding chapter Cæsar had been speaking of the factions, which prevailed in the villages and even in private families: he here speaks of the two great parties which agitated nearly all Gaul. 88

19. *Hi:* the Sequani.

21. *Clientelæ:* 'the number of dependants.'

22. *Jacturis:* 'presents.'

32. *Commutatione:* i. e. in consequence of Cæsar having defeated Ariovistus: see *Lib.* I, *cap.* 35.

34. *Eorum:* i. e. 'of the Ædui.'

38. *Quos . . . intelligebatur:* i. e. *quòd intelligebatur* Remos (*quos*) *adæquare* Æduos *gratiâ apud Cæsarem.*

1. *Qui . . . duo:* 'there are only two classes of men, who are of any rank and honor.' 89

4. *Plerique . . . nobilibus:* 'most of them, as they are either oppressed by debt, by the weight of taxes, or the injustice of the great, submit themselves to the vassalage of the nobles.'

8. *Druidum:* the priests of the ancient Britons, Gauls and Romans, were called *Druides.* Besides supreme authority in all matters of religion, their power extended to all public and private differences, and, what is of much greater consequence, to making, explaining and executing the laws. This exorbitant jurisdiction was necessarily attended with every mark of power. They were exempted from taxes and military service, and their persons were held sacred and inviolable. Among the Gauls, there were only two classes of any note, the Druids and Equites, of which that of the former was the more illustrious, their authority, in many instances, surpassing that of the nobles; and it is not surprising, that they were, in general, sons of the first families. The worship and sacrifices of these priests were performed in deep groves, chiefly under an *oak*, which was their favorite tree. It was reckoned unlawful to commit any of their doctrines to writing: hence many of their peculiar tenets are now unknown. It is generally supposed, that they believed in the immortality of the soul and also in the *metempsychosis.* Of natural philosophy, astronomy, arithmetic, and botany, it cannot be doubted but that their knowledge was very considerable. To the study of rhetoric they paid great attention, and to the charms of their eloquence, much of the admiration and power, which they enjoyed, may be justly ascribed.

29. *Disciplina:* 'this institution.'

34. *Militiæ vacationem:* sc. *habent;* 'they are exempted from military duty.'

38. *Annos . . . permanent:* 'some continue twenty years at their education.'

39. *Ea literis mandare:* 'to commit these things to writing.'

40. *Quum . . . rationibus:* 'though in almost all other public transactions and private accounts.'

15. *Admodum dedita religionibus:* 'greatly addicted to superstition:' *religionibus*, i. e. *ritibus sacris, usque superstitiosis.* 90

25. *Supplicia:* 'that the punishments.'

90 27. *Ejus generis :* i. e. those who are guilty of some great crime

28. *Supplicia :* 'sacrificing'—'immolating.'

37. *Huic :* 'to Mars.'

38. *Quæ superaverint :* sc. *ex cladc, prælio facto.*—Clarke has thought that the reading should be *quum superaverint ;* but this is unnecessary, if we suppose *ex clade* understood.

91 2. *Spatia . . . finiunt :* 'they compute all their divisions of time, not by the number of days, but by the number of nights :'—they, for example, would not say *after eight days*, but *after eight nights.* Tacitus says that the ancient Germans computed time in the same way.

5. *Noctem dies subsequatur :* i. e. they count the days from sunset to sunset, and not from sunrise to sunrise.

7. *Palàm ad se adire :* 'to appear in public before them.'

10. *Viri . . . communicant :* 'whatever sum the husbands receive from their wives, by way of dowry, so much of their own possessions, a calculation having been made, they add to that fortune.'

12. *Conjunctim ratio :* 'a joint account.'

14. *Pars utriusque cum fructibus superiorum temporum :* 'the share of both, and the interest of the time past.'

18. *In servilem . . . habent :* among the Romans, citizens could not be put to the torture ; slaves alone could be examined by torture.

19. *Si compertum est :* i. e. if it is discovered that they perished by a violent death.

24. *Justis funeribus confectis :* 'in the performance of their accustomed solemnities.'

27. *Sanctum : sancitum.*

36. *Neque Druides habent :* i. e. the Germans have not persons, whose duties and stations are like those of the *Druids* among the Gauls, described in *capp.* 13 and 14.—*Neque sacrificiis student :* Cæsar does not mean, that the Germans never offer sacrifices, but that this is not often practised.

38. *Vulcanum :* 'fire.'

41. *Ab parvulis . . . student :* 'from infancy they are inured to labor and fatigue.'

42. *Impuberes :* 'chaste.'

92 3. *Parvis rhenonum tegumentis :* i. e. *rhenonibus, quæ sunt parva tegumenta :* 'small mantles of fur.'—Or the skins of an animal of the stag kind called *rhen*, whence the word *rein-deer.*

5. *Agriculturæ non student :* Cæsar does not mean, that they neglect it altogether, but that they do not attend to it so much as is customary among many other nations.

8. *Gentibus :* 'families,' or 'tribes.'

11. *Assiduâ consuetudine :* by the constant practice of tilling the same fields and residing in the same places.

19. *Civitatibus :* 'to each state.'

20. *Hoc proprium virtutis existimant :* 'this they regard as an argument of their bravery.'

24. *Defendit :* 'repels.'

27. *Inter suos . . . minuunt:* 'administer justice and decide controversies among their own people.' 92
33. *Causam:* 'the plan'—'the proposed expedition.'
34. *Ex iis:* i. e. of those who have approved of the plan and have promised to follow their commander.
3. *Summamque . . . opinionem:* 'and have a very high character for justice and military glory.' 93
6. *Gallis:* i. e. the Volcæ Tectosages, who have remained in Gaul and have not migrated.—*Provinciæ:* i. e. that part of Gaul which forms the Roman province.
7. *Transmarinarum rerum:* 'foreign commodities;' or 'commerce.'
12. *Non . . . potest:* 'for it cannot be otherwise measured.'
15. *Rectâ . . . regione:* i. e. straight along the Danube—in an easterly direction.
18. *Hujus Germaniæ:* i. e. of that part of Germany, of which Cæsar last spoke.
29. *Alces:* 'elks.'
42. *Uri:* 'buffaloes.'
6. *Assuescere ad homines:* 'to be reconciled to man;' 'to be domesticated.' 94
11. *Cæsar postquam:* the subject, which had been interrupted, is now resumed. See *cap.* 10.
23. *Bellum Ambiorigis:* see *cap.* 5.—*Per . . . patet:* the words in the parentheses are supposed to be an interpolation.
30. *Subsequi:* for *subsecuturum esse.*
31. *Basilus:* he was afterwards among the conspirators who slew Cæsar.
5. *Ambiorix copias suas judicione non conduxerit dubium est:* 'it is doubtful whether Ambiorix did not assemble his forces from choice.' 95
6. *Tempore exclusus:* 'prevented by want of time.'
14. *Cativolcus:* see *Lib.* V, 24.
16. *Precibus:* i. e. *imprecationibus.*
17. *Taxo:* with the yew-tree; with a poisonous extract, made of the juice of the yew-tree.
6. *Suprà demonstravimus:* see *cap.* 31.—*Manus certa nulla:* because Ambiorix had not assembled his forces, but had ordered them to conceal themselves. 96
11. *Magnam diligentiam:* sc. *Cæsaris;* 'great care on the part of Cæsar.'
18. *Vellet:* sc. *Cæsar.*
29. *Legionarius miles:* 'the Roman soldiery;' for the legions were for the most part composed of Romans.
30. *Pro tali facinore tollatur:* 'might be extinguished for its enormous crimes.'
34. *Appetebat:* 'was drawing near.'
35. *Reverti constituerat:* see *cap.* 33.
42. *Suprà docuimus:* see *Lib.* IV, 16.

96 44. *Ubi perfectus* (for *factus*): 'where a bridge had been built by Cæsar.'—Some texts have *imperfectus*, because Cæsar had cut down a great part of the bridge; see *cap.* 29.

97 11. *Præsidii tantum est:* i. e. *tam parvum;* 'the garrison is so small.'—*Cingi:* sc. *militibus Romanis.*

14. *Usi eodem duce:* 'taking him for a guide.'

24. *Novem oppositis:* Cicero had with him only the 13th legion and 200 horsemen: the nine legions, here mentioned, were stationed in various places to oppose the enemy.

25. *In millibus passuum trium:* 'within three miles.'

26. *Offendi posset:* 'could be met with;' could happen.

30. *Unà mittuntur:* 'are sent with the cohorts to forage.'—*Sub vexillo:* a flag or banner, called *vexillum*, was usually the standard of the cavalry; but it was also used by the foot, particularly by the veterans, who had served out their times, but, especially under the emperors, were still retained in the army, and fought in bodies, distinct from the legion, under a particular standard of their own.

35. *Decumanâ portâ:* the decuman gate was the one farthest from the enemy.

37. *Qui . . . mercatores:* 'the sutlers who were in the entrenchments which were near at hand:'—*tendere*, i. e. *esse in tentoriis:*—*sub vallo*, i. e. *ad vallum.*

41. *Portas tuentur:* there were no ditches outside the gates.

98 3. *Novas religiones:* 'superstitious fears, which before they had not thought of.'

4. *Cottæ et Titurii:* see *Lib.* V, 37, 38 and *seqq.*

7. *Nullum:* i. e. *perexiguum.*

11. *Ad Cæsarem:* 'under Cæsar.'

16. *Quæ in statione erat:* 'which was on guard.'

17. *Relinquit animus Sextium:* 'Sextius faints.'

25. *Modò . . . imperiti:* 'those, who had been recently enlisted, and were unacquainted with the customs of war.'

34. *Cuneo facto:* 'forming themselves into a wedge.' This manner of arranging an army was also called *trigonum*, a triangle, and resembled the Greek letter Δ.

44. *Nullo . . . percepto:* 'having acquired no experience in warfare.'

99 25. *Casu:* for *casui.*

42. *Ut modò . . . contenderent:* 'that the captives declared, that Ambiorix had just been seen by them, and had not as yet gone entirely out of sight.'

100 8. *Duarum cohortium damno:* i. e. the two cohorts, slain by the Sigambri.

13. *Quibus quum aquâ atque igni interdixisset:* 'after he had banished them.'—*Aquæ et ignis interdictio*, the forbidding a person the use of fire and water, was the Roman judicial sentence, whereby a person was banished from Italy, but might go to any other place he chose.

BOOK SEVENTH.

ARGUMENT.

War with Vercingetorix. Cap. 1. The new plans of the Gauls about making war. 2, 3. The war is commenced by the Carnutes. 4, 5. Also by the Arverni, at the instigation of Vercingetorix. 6. Cæsar goes to his army. 7, 8. The Arverni are overcome. 9, 10. Vercingetorix besieges Gergovia; whither Cæsar pursues him. 11—13. Cæsar takes Vellaunodunum, Genabum and Noviodunum: Vercingetorix raises the siege of Gergovia: Cæsar goes to Avaricum. 14, 15. The towns of Bituriges, except Avaricum, are, at the instigation of Vercingetorix, who wishes to annoy the Romans, set on fire by the Gauls. 16, 17. The distress of the Romans at Avaricum in consequence of their want of provisions. 18—21. Vercingetorix, being accused of treachery by his men, clears himself. 22. The zeal of the Gauls in the defence of their walls. 23. The nature of the Gallic walls. 24—28. Cæsar at last takes Avaricum by storm, which was defended with great bravery. 29—31. The war is continued by Vercingetorix. 32, 33. Cæsar quiets the disturbances, which had arisen among the Ædui. 34, 35. The Roman army crosses the river Elaver: part of the forces are sent against the Senones and Parisians. 36. Cæsar encamps near Gergovia. 37—42. The Ædui begin to revolt from the Romans, but are in some measure subdued by the prudence and despatch of Cæsar. 43—51. Cæsar takes by stratagem three of the enemies' camps, near Gergovia: the Romans, attacking the town too eagerly, are repulsed with great loss. 52, 53. The address of Cæsar to his soldiers: the siege of Gergovia raised. 54—56. War begun by the Ædui: Cæsar's army crosses the Liger. 57—62. Labienus, having prosecuted the war against the Parisians with success, returns to Cæsar with all his forces. 63, 64. Almost all the Gauls revolt from the Romans: their preparations for war, Vercingetorix being the commander in chief. 65—67. They attack Cæsar, but are defeated. 68, 69. A description of Alesia, to which town Vercingetorix, after his defeat, had fled. 70. The Gallic cavalry suffer a new defeat. 71. Vercingetorix dismisses his cavalry: all Gaul is summoned to the war. 72—74. Cæsar fortifies his camp against the inhabitants of Alesia, also against the enemies from without. 75, 76. The Gauls having assembled their auxiliaries from all quarters, endeavor to raise the siege of their friends. 77, 78. The distress of the Gauls in Alesia: the address of Critognatus: the Mandubii are obliged to leave the town. 79—87. The Gauls, having attacked the Romans, are still repulsed. 88. The Romans, at last, sallying from their entrenchments, rout the Gauls with great slaughter. 89. Alesia, and with it Vercingetorix, is surrendered. 90. The surrender of the Ædui and Arverni: Cæsar sends the legions into winter quarters.

100 19. *De Clodii cæde:* 'of the death of Clodius,' who was slain by Milo.

20. *Omnes . . . conjurarent:* in sudden emergencies, or in dangerous wars, when there was not time to go through with the usual forms of levying soldiers, the consul said, '*Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur;*' this was called *conjuratio* or *evocatio*, and troops thus raised were called *conjurati.*

29. *De Acconis morte:* see *Lib.* IV, 44.—*Hunc . . . posse:* 'that this fate might befall them.'

101 4. *In acie præstare interfici:* 'that it was better to be slain in battle.'

8. *Principes . . . facturos:* 'that they would be the first of all to commence the war.'

10. *Obsidibus cavere:* i. e. *dare obsides in pignus fidei.*

12. *Eorum . . . continentur:* 'their most sacred obligations are made.'

30. *Galliæ totius:* sc. *Celticæ.*

37. *Ex civitate:* i. e. *ex totâ regione.*

44. *Qui Oceanum attingunt:* these were the *Armoric* states, of which mention has been made in *Lib.* II, 34, and V, 53.

102 12. *Cadurcum:* 'one of the Cadurci.'

23. *Ipsi:* i. e. *Bituriges.*

41. *Cæsar . . . proficisceretur:* i. e. Cæsar thought he ought to go to Narbonne, before he attempted any thing else.

44. *Provincialibus:* i. e. the towns which had been conquered by the Romans and attached to the province.

103 6. *Præsidia:* sc. *Romana.*

22. *Hæc usu ventura:* 'that these things would happen.'—*Usu venit:* i. e. *accidit, evenit.*

39. *Æduisque attribuerat:* i. e. *ut iis stipendia et tributa solverent:* 'and had made tributary to the Ædui.'

44. *Ne . . . laboraret:* 'lest he might be in want of provisions, from the difficulty in procuring convoys.'

104 4. *De supportando commeatu:* 'to supply them with provisions.'

34. *Oppugnatione:* sc. *Gergoviæ;* see *cap.* 9.

105 26. *Hoc . . . videantur:* 'at such a distance round Boia, as it appeared possible for the enemy to go to forage.'

106 21. *Quæ . . . habebat:* 'which by the intermission of the river and marsh, had, as we have before said, a narrow approach:'—*intermissa a flumine et a palude*, i. e. where there was neither the river nor marsh.

26. *Quorum alteri:* the Ædui.

27. *Alteri:* the Boii.

42. *Genabi interissent:* see *cap.* 3.

107 18. *Hæsitantes:* 'sticking in the mud.'

40. *Munitione:* sc. *naturali.*

108 17. *Operis laborem:* i. e. *eundi, muniendi, oppugnandi molestiam.*

32. *Intelligebant:* after this word, some, and among them Scal-

iger, think that something is wanting. Vossius, on the contrary, 108
maintains that the sentence is complete.

35. *Ut . . . solertiæ :* 'as they are a people of great shrewdness.'

37. *Falces :* the *falces murales* were poles, pointed with iron bent in the form of pruning-hooks, which were used in tearing down walls.

38. *Tormentis :* this word probably means here 'twisted ropes.'

39. *Aggerem . . . subtrahebant :* 'they undermined the mound.'

41. *Totum . . . contabulaverant :* 'but they had entirely surrounded the wall with towers.'

43. *Aggeri : agger* is here used in a general sense—'the works.'

44. *Et nostrarum . . . prohibebant :* 'and they equalled the height of our towers, as fast as the mounds daily raised them, by raising the stories of their own towers, and they stopped our mines, which were open, (i. e. the workmen employed at the mines,) by stakes burnt and sharpened at the end, and by throwing upon our men boiling pitch and stones of great size, and hindered them from approaching the walls.'—*Quotidianus agger*, i. e. *tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur vel jaciebatur.—Has (turres) agger expresserat ; agger, basis turrium, surgens (dum altior in dies fit egestâ majore copiâ terræ) facit, ut et turres surgant* (i. e. *altiores fiant*).—*Commissis turrium malis : trabes longiores, quibus constare solent turres, superimponuntur altera alteri et colligantur, ut quàm longissimæ fiant.—Apertos cuniculos morabantur : aperturum seu exitum cuniculi replebant et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire.*

7. *Directæ :* placed straight on the ground, so that their ends 109
would form part of the facings of the wall.—*Perpetuæ :* 'solid'—'entire.'

8. *In solo collocantur :* 'are placed on the ground.'

9. *Multo aggere :* i. e. *multâ terrâ egestâ.*

10. *Intervalla :* i. e. the intervals of two feet between each of the beams.

19. *Ab incendio . . . defendit :* 'the stone work defends it from fire, and the timber defends it from the battering ram.'

33. *Turrium :* the Roman towers.

36. *Vix ratio iniri posset :* 'it could with difficulty be determined.'

2. *Apertos :* i. e. *non tectos ;* 'not under cover.' 110

13 *Restincto aggere :* 'the fire of the mound being extinguished.'

36 *Expeditas :* 'prepared for battle.'

3. *Continenti impetu :* 'in the greatest haste.' 111

6. *Genabensi cæde :* see *cap.* 3.—*Et labore operis :* 'and the fatigues of the siege.'

23. *Nimiâ obsequentiâ :* see *cap.* 15.

25. *Annuam :* 'for one year only.' 112

32. *Suas . . . clientelas :* i. e. *suas unicuique esse clientelas* (for *clientes*) ; 'each has his own followers.'

34. *Id . . . auctoritate :* 'the prevention of which depended upon his activity and influence.'

113 5. *Fratrem . . . renunciatum :* 'that one brother was declared by the other brother duly elected.'

9. *Intromissis magistratibus :* 'the inferior magistrates having been admitted'—'being present.'

20. *Illi :* Labienus.

29. *E regione unius eorum pontium :* 'opposite one of those bridges.'

32. *Captis . . . videretur :* 'every fourth cohort being taken, that the number of legions might appear complete.'

41. *Quintis castris :* 'in five days;' after having encamped five times.

114 36. *Deductis :* i. e. *a societate Romanâ ad Gallos.*

115 25. *Suas injurias :* taken passively; 'the injuries they had suffered.'

30. *Ab eo :* i. e. *a Cæsare.*

44. *Quòd . . . videbatur :* 'because the affair seemed to depend upon despatch.'

116 12. *Cum suis clientibus :* i. e. the *Soldurii ;* see *Lib.* III, 22.

25. *Tormenta :* engines used in casting darts and stones.

31. *Ad cognoscendum :* 'to discover the truth of the reports.'

117 15. *Omnem exercitum :* i. e. the forces, which were under his immediate command, and those which he had sent against the Senones and Parisii, under the command of Labienus.

18. *Minora castra :* see *cap.* 36.—*Operis :* i. e. *munitiones hostium.*

27. *Uno colle . . . occupato :* see *cap.* 36.

37. *Easdem regiones :* 'the same place.'

40. *Eodem jugo :* i. e. *ad eundem collem ;* 'towards the same hill.'

44. *Insignibus : insignia galearum* were ornaments placed upon the helmets to increase their brightness and splendor.

118 12. *Huic :* sc. *ascensui.*—*Ad molliendum clivum :* 'to render the hill less steep.'

19. *Trinis castris :* in chapter 36 it was said that Vercingetorix had separated his forces, placing each nation or tribe by itself in separate camps, although it composed but one army; Cæsar says here, that he took three of these camps.

22. *Superiore . . . nudatâ :* i. e. *thorace deposito ;* his corselet having been laid aside.

37. *Pectoris fine prominentes :* i. e. thrusting their bodies, as far as the lower part of the bosom, over the wall.

42. *Excitari . . . ascenderet :* 'that he was animated by the rewards, obtained at Avaricum, and that he would not suffer any one to scale the walls before him.'

119 28. *Exsertis :* i. e. *vestibus nudatis :* 'laid bare.'

120 29. *Quæ ante senserat :* i. e. about going to the Ædui, who were wavering, and whom he wished to retain in allegiance. See *cap.* 43.

33. *Reduxit :* sc. *Cæsar.*

121 5. *Quamque in amplitudinem :* the Segusiani, Ambivareti, Brannovii, Aulerci Brannovices, Boii and Mandubii were at this time followers of the Ædui.

31. *Ex provincia:* sc. *suâ*, i. e. *ex suis finibus.* 121

39. *Id ne . . . existimabat:* 'he thought that this ought not to be done even in case of necessary fear (i. e. even in the greatest necessity or in a case the most urgent).'

36. *Secundo:* 'which had been attended with success.' 122

37. *Itinere et Ligeri:* i. e. *transitu Ligeris.*

23. *Exercitus:* 'the infantry,' which composed the main part 123
of the army.

26. *In castris . . . tumultuari:* 'that there was an unusual tumult in the Roman camp.'

25. *Multitudinis . . . permittitur:* 'the decision is left to the 124
votes of the multitude.'

32. *Et . . . requirunt:* 'and feel the loss of Cæsar's indulgence towards them:'—*requirunt*, i. e. *desiderant*, vel *amissam sentiunt.*

2. *Provinciæ:* sc. *Romanæ.* 125

9. *Superiore bello:* nine years had intervened between the war with the Allobroges, here referred to, in which they were conquered by the Romans and became subject to them, and the present attempts of Vercingetorix.

26. *Equitibus:* not *cavalry*, in opposition to *infantry*, but Roman citizens of the *equestrian order.*

27. *Evocatis:* veteran soldiers, who had served out their time, were often induced to enlist again, and were then called *evocati;* they were exempted from all the drudgery of military duty.

4. *Munitionis:* i. e. *fossæ et valli;* 'circumvallation.' 127

6. *Castella:* 'redoubts.'

9. *Opere:* i. e. *vallo et fossis;* a description of them will be found in *cap.* 72.

10. *Intermissam collibus:* i. e. *mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo;* 'which lay between the hills.'

16. *Angustioribus portis relictis:* Oudendorpius explains it thus: because none but *narrow* gates were left (*reliquæ*), by which they could enter.—The larger gates seem to have been obstructed by the ditch (*fossâ*) and the mound (*maccriâ*).—Many think that the word *relictis* is inserted by some mistake of the transcribers, but it is found in all the texts.

36. *Quâ . . . intermissum:* where our works were not yet finished.

3. *Reliquas . . . reduxit:* 'he fixed all the other works four 128
hundred feet back from that ditch:'—*reduxit*, i. e. *ita instituit ut distarent.*

8. *Hoc intermisso spatio:* i. e. between the 20 feet ditch and the fortification.

11. *Post eas:* i. e. *post tres fossas confectas.*

12. *Loricam pinnasque:* 'a parapet and battlements'

13. *Grandibus . . . tardarent:* 'large stakes projecting out at the junction of the parapet and rampart, to prevent the enemy from scaling the works.'—The *cervi* were large stakes, cut in the form of stags' horns, which were placed at the foot of the parapet, or

128 at its junction with the rampart, by way of palisades, to prevent the ascent of the enemy. Before these, there were several rows of trunks of trees or large branches sharpened at the ends, called *cippi*, fixed in trenches about five feet deep. In front of these were dug pits of three feet deep, intersecting one another in the form of a *quincunx*, filled with strong sharp stakes, and covered over with bushes to deceive the enemy, called *lilia*. Before these were placed sharp stakes, about a foot long, called *taleæ*, fixed to the ground with iron hooks, called *stimuli*.

26. *Ab ramis eminebant:* 'their branches only appeared.'

28. *Vallis:* i. e. *truncis et ramis præacutis*, mentioned before.

44. *Diversas ab his:* 'opposite to these.'

129 2. *Ejus discessu: ejus* refers to the enemy; *discessu equitatûs*, see *cap.* 71.

32. *Immunem:* exempt from the tribute which conquered nations were required to pay the Romans.

130 2. *Ancipiti:* i. e. both in front and rear. Vercingetorix was in front, the confederated Gauls in the rear.

29. *Nec:* if this word is to be joined with *nolite*, the word at the beginning of the sentence, we shall have, according to the Greek idiom, two negatives increasing the negation: *velitis*, however, may be here supplied.

33. *Ulterioribus munitionibus:* those mentioned in *cap.* 74.

35. *Iis:* sc. *Romanis.*

40. *Eorum . . . toleraverunt:* 'supported life by the bodies of those, who, from their age, appeared of no service in war.'

131 10. *Securibus:* 'axes,' i. e. 'proconsuls,' who were attended by twelve lictors, carrying the *fasces* and *secures.*

16. *Mandubii:* Alesia was a town of the Mandubii.

20. *Custodiis:* the abstract for the concrete.

27. *Paulùm abditas:* i. e. *sejunctas;* 'at a short distance.'

132 6. *Unâ in parte:* i. e. in a part different from that where the battle was fought.

14. *Harpagonum:* the *harpago* was a pole, according to Linius, with an iron hook at the end of it.

15. *Campestres munitiones:* sc. *exteriores;* those which had been erected against the Gauls.

37. *Interiores:* 'those within the town.'

44. *Superiorum castrorum:* those which were situated on elevated ground. The *munitiones campestres* in *cap.* 82, which were described in *cap.* 74, are opposed to these.

133 16. *Castra quæ suprà:* the camp of Antistius and Caninius.

20. *A castris:* see *cap.* 69.—*Musculos:* the *musculus* was a warlike machine, under which soldiers placed themselves in attacking the walls of a fortified place, or in filling up the ditch.

33. *Si rem obtinuerint:* i. e. if they succeeded in defending the fortifications.

36. *Exiguum . . . momentum:* i. e. because the Romans had been obliged to pitch their camp and erect their works in a sloping, and consequently disadvantageous place, on account of the

great size of the hill (see *cap.* 83), and because the numbers of 133
the enemy upon them were great; the defence of the position was therefore of great importance (*magnum habet momentum*), and was attended with great hazard.

38. *Agger:* i. e. the earth heaped together.

40. *Ea:* namely, the *lilia* and *stimuli;* see *cap.* 73.

3. *Interiores:* the besieged. 134

BOOK EIGHTH.

[It is not known with certainty who was the author of this book: by some it is ascribed to Hirtius; by others to Oppius.]

ARGUMENT.

I. The Preface of A. Hirtius.

II. The Achievements of Cæsar in the eighth year of his Proconsulate. Cap. 1. A new conspiracy of the Gauls. 2, 3. Cæsar surprises the Bituriges, who are admitted to a surrender. 4, 5. The Carnutes are overcome. 6—23. Cæsar's transactions with the Bellovaci: they, together with several other states, surrender. 24, 25. The Roman army is divided into several parts: Cæsar goes to lay waste the territories of Ambiorix: Labienus is sent against the Treviri. 26—29. C. Caninius and C. Fabius, lieutenants, relieve Duratius, a friend of the Roman people, besieged by Dumnacus in Lemonum, and put Dumnacus to flight. 30. Caninius pursues Drappes and Lucterius. 31. Fabius accepts the surrender of the Carnutes and the neighboring states. 32, 33. Drappes and Lucterius fly to the town of Uxellodunum, which is besieged by Caninius. 34, 35. Drappes and Lucterius, having come out of the town to forage, are driven back by Caninius. 36. Drappes is taken. 37. Fabius joins Caninius in the siege of the town. 38. The punishment of Gutruatus. 39—44. Cæsar marches to Uxellodunum and takes the town: the death of Drappes: Lucterius is taken. 45. The Treviri are vanquished by Labienus. 46. The army go into winter quarters. 47, 48. Commius is overcome.

III. The ninth year of Cæsar's Proconsulate. A short preface of the author. Cap. 49. Cæsar's indulgence to the Gauls. 50. Cæsar goes into Italy. 51. He is there received with the highest honors. 52—55. Cæsar returns to his army: the beginning of the civil war: Cæsar goes again to Italy.

25. *Galliæ:* i. e. *in Galliâ.* 135

29. *Quos:* sc. *libros;* i. e. the 8th book of the Gallic and that on the Alexandrine war.

6. *Qui:* sc. *isti commentarii.* 136

136 17. *Pro testimonio :* i. e. of which we have been witnesses and spectators.

30. *Inîssent :* i. e. *inchoâssent ;* 'had begun.'

137 22. *Ducenos sestertios—duo millia nummûm :* see Gram. pp. 289, 291.

30. *Superiore commentario : Lib.* VII, 90.

138 8. *Quantum in ratione esset :* i. e. *quantum posset cogitando conjectandoque intelligi ;* 'as far as reason could determine.'

9. *Summum :* i. e. *gravissimum ;* 'very dangerous.'

15. *Qui erant attributi :* i. e. *clientes.*

139 23. *Accidere hostibus :* i. e. *eorum oculis offerri.—Depoposcissent :* the enemy had said (*cap.* 7), that they were ready to come to an engagement, if Cæsar came forth with only *three* legions.

32. *In altitudinem depressâ :* 'deep ;' opposed to this is *in altitudinem erectus*, which simply signifies 'high.'

37. *Pontibus trajectis constratisque :* 'by galleries laid and built across ;' i. e. extending from one tower to another, so that they might pass over, as it were upon a bridge.

38. *Frontes :* i. e. *anterior pars pontis.*

39. *Defenderetur :* 'might be driven back.'

140 28. *Pabulationibus :* the abstract for the concrete.

35. *Insidiis : ad locum ubi insidiæ erant positæ.*

141 5. *Intermittit :* sc. *Cæsar.*

39. *Quæ . . . muniebatur :* 'which was secured against a sudden approach by a steep ascent on both sides.'

143 8. *Quòd . . . accipitur :* Oudendorp thus explains the passage : "*Hirtius dicit in equestribus prœliis tum detrimentum plerùmque accipi multitudine, quum propter timorem aliquem accidit, ut plures in unum locum conveniant ;* quare dicitur suprà, *neque in unum locum conveniunt.*"

12. *Erumpunt . . . ex sylvis :* this passage admits of two interpretations : according to one the sense is—Correus attacks the Roman troops ; when the Gauls see him engaged in battle, they rush from the woods.—According to the other interpretation, *ex sylvis* are connected with *Correo prœliante*, and *cæteri* refers to the Romans.

14. *Diversim :* i. e. in different parts of the plain.

20. *Insidiarum :* for *insidiatorum*, the abstract for the concrete.

25. *Præsidio cohortium :* sc. *levis armaturæ peditum.*

33. *Nullâ . . . calamitate :* the sense of the passage is this :— Correus, without being depressed by his misfortunes, could neither be induced to fly nor to surrender to the Romans, who asked it ; whence it happened, that, fighting and wounding many, he obliged the victors, &c.

38. *Recentibus . . . ingressus :* i. e. went through the plain, where the battle had been recently fought.

41. *Plùs minùs :* i. e. *circiter ;* 'about.'

144 8. *E vestigio :* 'immediately.'

145 14. *Diversissimam Galliæ partem :* i. e. to Aquitania.

18. *In hybernis:* among the Sequani.—*Togatam Galliam:* 145
Gaul, which was situated in Italy, called also, as in *cap.* 23, *citerior.*

19. *Eum locum:* i. e. *pontem*—*Quem petebat:* sc. *ipse.* 146

2. *Turmæ . . . acies:* *turmæ* equitum; *acies* peditum. 147

9. *Non modò:* for *non modò non.* 148

38. *Succedentes:* i. e. *Romanos accedentes;* 'the Romans ap- 150
proaching one after the other.'

9. *Dimicatione et periculo:* i. e. *dimicationis periculo.* 151

11. *Vineis . . . morabatur:* 'being stopped by the *vineæ* and mound, set fire to that, which retarded their progress.'—*Id ipsum:* i. e. *vineas et aggerem.*

23. *Suspensi:* i. e. *dubii* vel *hæsitantes;* 'being at a loss.'

43. *Parente Romanis civitate:* 'although his state (the Atre- 152
bates) obeyed the Romans.'

3. *Omnis Gallia:* i. e. *Aquitania, Celtica, Belgica.* 154

9. *Municipia:* foreign towns, which obtained the rights of Roman citizens, were called *municipia.*—*Colonias:* colonies were cities or lands, which Romans were sent to inhabit. They were commonly transplanted by three commissioners and sometimes by a larger number. The people determined in what manner, and to whom the lands were to be divided. The new colony marched to their destined place in form of an army, with colors flying. The two chief magistrates of a colony were called *Duumviri*, the senators, *Decuriones*, because, as some say, when the colony was first planted, every *tenth* man was made a senator.

11. *Sacerdotii:* i. e. *auguratûs.*

15. *Decedentis:* sc. *de Provinciâ.*

41. *Conciliaretur:* viz. to the Roman citizens in Gaul, who had the right of voting.

5. *Patrum Conscriptorum:* 'conscript fathers,' or 'senators.' 155

17. *Legem:* by this law the province Gaul had been assigned to Cæsar for a second term of five years.

18. *Ante tempus:* before the five years had expired.—*Provinciis:* Transalpine and Cisalpine Gaul, and Illyricum.

25. *Bellum Parthicum:* this war was, at that time, carried on under the direction of Bibulus.

30. *Dedit:* sc. *Bibulo.*

GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL

INDEX.

Acco : a general of the Senŏnes in Gaul, who was sentenced to death by Cæsar.

Adcantuannus : a chief among the Sotiātes.

Adduasdūbis : see *Dubis.*

Aduatŭca or *Atuatŭca:* a fortified place, according to Mannert, on the right bank of the *Meuse*, and therefore not to be confounded with the town described in Book II, 29, which is the modern *Tongres*, in the province of *Liege.*

Aduatŭci : originally a German tribe, who, after the Cimbrian war, settled between the *Meuse* and the *Scheldt.*

Ædui (sing. *Æduus*) *:* a tribe of Gauls, who dwelt between the *Liger* (*Loire*) and the *Arar* (*Saône*), occupying the greatest part of the modern *Burgundy* and the *Nivernais.*

Æmilius : Lucius Æmilius was an officer of the Gallic cavalry, under Cæsar.

Agendīcum : the capital of the *Senŏnes*, now *Sens*, in the department of the *Yonne.*

Alesia : a fortified town of the Mandubii, west of *Dijon*, near a village now called *Alise.*

Alexandrīa : Alexandria, a city of Lower Egypt, on the coast of the Mediterranean, founded by Alexander the Great.

Allobrŏges (sing. *Allobrox*) *:* a tribe of Gauls, situated east and south of the *Rhone* and north of the *Isere*, occupying the northern part of *Dauphiny* and *Savoy.*

Alpes : a vast chain of mountains, lying in the form of a crescent, and separating Italy from Germany, Switzerland and France : they extend about the distance of 600 miles.

Amagetobrīa : the same as *Magetobrīa*, which see.

Ambarri : a Gallic tribe, dwelling on the eastern side of the *Saône*, in *La Bresse, Department of the Ain.*

Ambiāni : a tribe in Belgic Gaul, north of the Bellovaci, in the present *Department of the Somme.*

Ambiānum : a town of Belgic Gaul. now *Amiens.*

Ambibāri : a tribe dwelling in the modern *Normandy. Ambières.*

Ambialiti or *Ambiliati .* a tribe of Gauls, whose situation is unknown. Probably they were the same as the Ambibari.

Ambiŏrix : a king of one half of the Eburones : he was an inveterate enemy to the Romans.

Ambivarĕti or *Ambivarēti :* these were either the same as the *Ambarri*, or a neighboring tribe.

Ambivarīti : a Belgic tribe near the *Meuse.*

Anartes, Anarti or *Anartii ;* inhabitants of Dacia, in the modern *Hungary.*

Ancalĭtes or *Ancalītes :* a tribe in the south-eastern part of Britain.

Andes : a tribe of Gauls in the modern *Anjou*, north of the *Loire.*

Antebrogius : a man of great influence among the *Remi*, who was sent ambassador to Cæsar in the second year of the Gallic war.

Antistius : C. Antistius Regīnus, one of Cæsar's lieutenant-generals in Gaul.

Antonius : Marcus Antonius ; see Classical Dictionary.

Aquileia : a town of *Upper Italy.*

Aquitania : one of the three principal divisions of Gaul.

Arar : a river of Gaul, emptying into the *Rhone* at *Lugdūnum* (*Lyons*), now called the *Saône.*

the office of high priest of Jupiter. His marriage with Cornelia, the daughter of Cinna, excited against him the hatred of Sylla, to whose suspicion he had, from his early years, been exposed, in consequence of his aunt Julia being the wife of Marius. To escape assassination, he was obliged to conceal himself, until, by the intercession of the vestal virgins, and entreaties of his relations, the tyrant was reluctantly induced to spare his life.—That Sylla formed, at an early period, a correct opinion of his talents and ambition, is proved by the answer which he returned to his friends, who reproached him for the meanness of wishing to put a boy to death; 'In that boy,' said he, 'I see many Mariuses.'

The first military honor which Cæsar obtained, was a civic crown, at the siege of Mitylene, when the Roman army was commanded by Thermus, the prætor.—On Sylla's death he returned to Rome, and before he had completed his 23d year, accused Dolabella of extortion. Although the prosecution terminated in the acquittal of the defendant, Cæsar in that trial gave such proofs of his abilities, as ranked him in the public opinion high among the most distinguished orators. Not having obtained any public office, and wishing to avoid the odium necessarily attendant on an unsuccessful impeachment, he retired to Rhodes to study eloquence under Apollonius, the son of Milon, who was a very eminent teacher of rhetoric. Near the island Pharmacusa, on his way to Rhodes, he was taken by pirates, among whom he remained 40 days. At the end of that time he purchased his liberty for 50 talents. Soon after obtaining his freedom from the pirates, he procured a ship, pursued them, and, to verify the threat which he expressed when their captive, put them all to death by crucifixion. After his return to Rome, he was, by the vote of the people, appointed a military tribune. He afterwards obtained the offices of quæstor, ædile, high priest, prætor, and consul. During his quæstorship, his wife Cornelia, and aunt Julia, the widow of Marius, died; and he delivered a funeral oration from the rostra in honor of both. He then married Pompeia, the daughter of Q. Pompeius, and granddaughter of Sylla. To gain the favor of the people, when an ædile, he surpassed all his predecessors in the extravagance and magnificence of his shows. To dazzle and captivate the multitude, and to weaken the power of the nobles, was his constant aim. In the pursuit of his favorite plans, he had recourse to means the most wicked and the most flagitious. But in spite of his vices, the agreeableness of his manners, and splendor of his talents, added to his martial valor and intrepidity, gained him many admirers. The success of his military enterprises rendered him a favorite with the army, and his profuse bribery secured in his interest the populace of Rome. That his object, from his early years, had been his own aggrandizement on the ruin of his country, is manifest from his having been concerned, first, in the conspiracy of Crassus and Sylla, and, afterwards, in that of Catiline. The judgment which he gave in the senate, with respect to the punishment of Lentulus, Cethegus, &c., accomplices of Catiline, the conduct of the Roman equites, who guarded the temple where the senate was met, and his being arraigned as an associate of that rebel before the quæstor and the senate, sufficiently prove both the public opinion and his guilt. He leagued with these traitors, not to promote their schemes, but by their means to destroy the liberties of his country, and become the unlimited sovereign of Rome.

Cæsar divorced Pompeia, because Clodius had been detected in his house, while she and other matrons were celebrating the rites of *Bona Dea*, from which every male creature was most carefully excluded. Clodius was tried for this crime, and, through bribery, obtained a sentence of acquittal. As Clodius was a man of great influence and popularity, Cæsar, although certain of the fact, declined bearing evidence against him, lest it should have, at any future period, been in the smallest degree injurious to his plans of ambition.

The senate seem to have been apprehensive of the power and influence of Cæsar, by the time he was elected consul, which induced them to decree provinces of little or no importance, woods, and roads, to the consuls for that year.—This provoked his resentment, and he labored to effect a reconciliation between Pompey and Crassus, which he at last, after great exertion, accomplished. The interest of the former he had keenly supported in the passing of the Manilian law which conferred extraordinary powers on that commander, and likewise on other occasions, though not without an ultimate view to his own advantage. What

ever power, beyond what was usual, had been assigned to others, served as a precedent for his soliciting the like for himself. With Crassus, a man of prodigious wealth, but of no great personal merit, he had long been in habits of friendship. Of all the Roman citizens, Pompey possessed the greatest power, Crassus the greatest riches, and Cæsar the greatest abilities. In this coalition, which was in fact a conspiracy against the liberties of Rome, they solemnly swore that nothing was to be done in the state but by their common consent. The scandalous combination of these three great men was called the *first triumvirate*. Of the three, Pompey was the least criminal. He appears to have been duped by the insinuating address of Cæsar, in whose consulship he expected to get his acts in Asia ratified. The decree could only gratify his vanity, which was his ruling passion; but the means, which he employed to accomplish it, were highly criminal. The object of Crassus was to add to his wealth, and to increase his influence in the state, by the power and talents of the other two, and that of Cæsar, by occasionally yielding to Pompey's fame, to raise his own, 'and crown his mad ambition.'

From this period the state was wholly managed by Cæsar; and the violence of his proceedings rendered the *triumviri* objects of just abhorrence to all classes of the community. Cicero, to whom Pompey confessed he had been duped by Cæsar, advised him to break off all connection with that intriguing and unprincipled politician; but with him the winning address of Cæsar had more influence, who not only preserved their former intimacy, in opposition to the advice of Cicero, but strengthened their union by giving Pompey, in marriage, his daughter Julia, a woman of the most amiable dispositions, and of the most engaging manners. So great was her influence with both her father and husband, that in spite of the mutual jealousy and aversion which afterward subsisted between them, she prevented them from coming to any rupture as long as she lived. To increase his power in the state, and to command the interest of Piso, who succeeded him in the consulship, he married his daughter Calpurnia. A strong and respectable party, animated by the love of their country, then began warmly to oppose the measures of the triumvirate. Cæsar, anxious to intimidate them, bribed Vettius, who had formerly preferred an accusation against himself, to declare, that he had been urged by some of the nobles to assassinate Pompey: but this villany, being detected by the people, was treated with such contempt, that he was glad to drop it; and to prevent discovery, he put Vettius to death in prison. Notwithstanding these acts of enormity, he still retained a very powerful party in the state. Previously to the expiration of his consulship, he obtained from the people, through his agent, the tribune Vatinus, the province of Gallia, Cisalpina and Illyricum, Upper Albania, with three legions for five years; and the senate, at the desire of Cæsar, added Gallia Transalpina, France, and another legion. These legions were gradually increased to thirteen. Some of the succeeding magistrates wished to annul his acts, and to prosecute him for his illegal conduct during his consulship; but, having the tribunes in his interest, a *veto* was put on all their proceedings.

Cæsar is supposed to have set out for France, or Gaul, in the end of March, B. C. 57. Of his conquest of that country, checking the inroads of the Germans, and overrunning part of Britain, the commentaries of the Gallic war contain a rapid but well written account. The young reader must not infer, that all his engagements with these nations are fully recorded, or every circumstance of his conduct with regard to them is either minutely or faithfully detailed. Respect for his character, as a man, induced him to conceal many particulars, and to hint at, rather than describe, others. The precise time in which he conquered Gallia, is not ascertained. Some make it ten years, others eight, and himself nine (B. C. 1. 7). His cruelty and injustice in attacking the states in alliance with Rome, called forth merited reprehension in the senate, where it was even proposed, that, for his abuse of power in that country, he should be given up to the enemy.—But the splendor of his success prevented that motion from passing into a law. The first seven books of the Commentaries were written by Cæsar. To them, Hirtius Pansa, or Oppius, at the request of Balbus, added an eighth, which brings down the narrative of Cæsar's military operations in Gallia to the time when he passed the Rubicon, which formed the commencement of the civil war.

The dissembled friendship which had for some time existed between Cæsar

and Pompey, on the death of Julia and Crassus. gave place to a personal hatred and open hostility. Neither of these generals could bear an equal, much less a superior. Through the influence of Pompey, the senate had received Cæsar's petitions with contemptuous indifference, which was with him a good reason for involving his country in all the horrors of intestine bloodshed. Cæsar's crossing the Rubicon, the boundary of Gallia Cisalpina, which the laws did not allow him to pass while in command, was an actual declaration of hostilities. Pompey and his friends fled from Italy, and crossed to Greece. In 60 days, Cæsar conquered all Italy, entered Rome, and took possession of the treasury, which Pompey, by an unaccountable oversight, had left behind him. Having seized the government money, he left the command of the army in Italy to Antony, and went against Pompey's best troops, which were then in Spain, under Petreius, Afranus and Varro, observing, on his quitting the capital, 'that he was going to fight an army without a general, and would return to fight a general without an army.' He was well received by the inhabitants of all the towns on his road thither, except the people of Massilia, *Marseilles*, who refused to admit him within their gates. Unwilling to spend much time in the reduction of that city, he gave the command of the troops, who were to attack it by land, to Trebonius his lieutenant-general, and of the fleet to Decimus Brutus. Having brought the war in Spain to a successful termination, on his return to Rome he compelled the inhabitants of Marseilles, after a long and brave resistance, to surrender. He then prepared to follow Pompey into Greece, conscious that, during his life, he would neither enjoy tranquillity nor security. After several skirmishes, the two armies came to a decisive engagement on Pharsalia, the plain of Pharsa, in which Pompey was completely defeated, and his camp taken. Immediately after that disastrous battle, he, accompanied with only thirty horsemen, hastened to the shores of the Archipelago, and afterwards fled to Egypt, where he was murdered. Cæsar, resolving to pursue his enemy into whatever part of the world he might go, followed him into Egypt, which he reached soon after the murder of Pompey. Embracing the interest of Cleopatra, Cæsar became attached to her person, and for some time the character of the conqueror was lost in that of the voluptuary. By her he had a son called Cæsario, or Cæsarion, who, at the age of 13, five years after he had been proclaimed by his mother and Antony king of Egypt, Cyprus and Cœlosyria, was put to death by Augustus.

Having placed the crown of Egypt on Cleopatra, with whom he had associated in the kingdom her younger brother Ptolemy, merely to save appearances, he advanced with her up the Nile, and would probably have gone to Ethiopia, had not his soldiers refused to follow him. Roused at last from his indolence and effeminacy by the revolt of Pharnaces, king of Pontus, he marched against that monarch, defeated him, and subdued his country, with such ease and rapidity, that in writing an account of it to a friend at Rome, he employed only three words, *Veni, vidi, vici*. To Mithridates, from whom he had received so much assistance in the Alexandrine war, the war in Egypt, he gave the kingdom of Bosphorus, on *Palus Mœotis*, the sea of Azoph, and entrusted Domitius with the settlement of other affairs in Asia. To quell the commotions in Italy, he returned to that country, levying great contributions from the states through which he passed for the African war. The good fortune of Cæsar did not fail him in this expedition; he defeated the republican forces under Scipio, in an engagement near Thapsus, and reduced the kingdom of their ally, Juba, king of Mauritania, to a Roman province. On hearing of Cæsar's success, Cato killed himself at Utica. Returning to Rome, Cæsar, at the interval of a few days, triumphed four different times, in consequence of his having conquered Gaul, Egypt, Pontus and Africa.

The plunder of so many countries enabled the conqueror of the world to glut his soldiers with presents, and the citizens with largesses. To dazzle the eyes of the multitude, and to divert the minds of the citizens from the extinction of their liberties, he exhibited shows of uncommon magnificence, and feasts of the most unbounded profusion. He also enacted some useful laws, and regulated the calendar according to the course of the sun.

Cneius and Sextus, the sons of Pompey, aided by Labienus, having drawn together a powerful army in Spain, Cæsar was again obliged to leave Rome, and march against them. They came to a decisive battle at Munda, in which the

former two displayed great heroism and generalship. The veterans of Cæsar were forced to fly, and it required all his address to bring them again to the charge. Victory at last declared for that general, which put a final period to the war, and left the conqueror in the peaceful possession of the Roman empire. The eyes of his countrymen were now opened. Though his triumph surpassed in splendor and magnificence all that had ever been in Rome, the people, with sorrowful hearts, gazed at the pompous procession, and stood silent. No acclamation followed the car of the conqueror. The splendid exhibition was beheld as the final extinction of Roman independence, and the commencement of degrading slavery. The citizens justly considered Cæsar, as triumphing, not over the natives of Spain, but over the sons of Pompey, their favorite general, over the nobles of Rome, and over the laws of the commonwealth.

The senate has been blamed for conferring such extravagant honors, and for bestowing such unlimited power on Cæsar; but in this, they only yielded to the inclination of the conqueror, and merely granted what they had then no power to withhold. They elected him consul every year, and dictator for life; appointed him superintendent of morals, and conferred upon him the title of *imperator* and father of his country. Nor did they stop here. They decreed him an elevated seat in the theatre, a golden chair in the senate-house and on the tribunal in the forum. To complete their extravagance and impiety, to the man who had destroyed their constitution, and enslaved his fellow-citizens, they voted temples, altars, and priests. The command of the army, disposal of the treasury, and nomination of the magistrates, he considered to be put in his power by the success of his arms; hence the concurrence of the senate in these matters was deemed unnecessary. To decoy the people, with some of those powers he used occasionally to dispense; but only when it suited the object which he had in view. It must not be denied that his conduct, when supreme commander, was marked with great clemency, and that he enacted several salutary laws for the better regulation of the state. He administered justice without partiality, and added to the greatness of the empire by planting Roman colonies beyond seas. But his elevated station, as well as the measures by which it had been obtained, created him enemies; and the chiefs of the senate, among whom was his most intimate friend Brutus, conspired against his life. He died in the senate-house, 15 March, 44 B. C., in the 56th year of his age, pierced by 23 wounds, after he had enjoyed the peaceful possession of the empire only five months.

Of Cæsar's intrepidity as a soldier, and abilities as a commander, the armies which he defeated, and the countries which he conquered, are sufficient proofs. To the talents of a consummate general he added those of an elegant historian and a persuasive orator. Much of his commentaries, or journals of the Gallic and civil wars, were, it is said, composed on the spot where his battles were fought. The purity and neatness of his style, notwithstanding the rapidity with which he must have written, have not been surpassed by any Roman writer. His narrative is perspicuous, simple and natural. It is at once chaste and animated. His lucid and picturesque description places the whole scene distinctly before the reader, who accompanies him in all his marches, and is a witness of every engagement. Few passages occur in his writings, which the most illiterate do not understand, and the most polished do not approve. To compose a simple narrative of his campaigns, for the amusement of himself and his friends, seems rather to have been his object, than to give a specimen of his talents as a profound historian, or deep politician. Hence, it were absurd to expect in the Commentaries a finished history. They are mere outlines, which he, perhaps, entertained the hope of seeing filled up, either by himself, or by some other hand.

Besides a few juvenile pieces mentioned by Suetonius, and a collection of apophthegms, Cæsar left, at his death, two books on grammar, and a poem which he called *Iter*, or The Journey. But these, with his letters to the senate and his friends, are now lost. None of his writings now remain, except seven books of the Gallic and three of the civil war; the eighth book of the Gallic war, as formerly mentioned, is the composition of A. Hirtius Pansa or Oppius; but it is not known who wrote the accounts of the Alexandrine, African and Spanish wars.

Of Cæsar's talents as an orator, we have the opinion of Cicero and Quintilian. His orations were admired for two qualities, not always united, strength and ele-

* The life of Cæsar, together with a few of the *historical* notices, and some of the notes are taken from Dymock's Cæsar.

THE END.